

Museologin työpöydältä

12 esinetutkimusta ja vähän muutakin

Janne Vilkuna

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

Janne Vilkuna

Museologin työpöydältä

12 esinetutkimusta ja vähän muutakin

Julkaisun toimitus ja taitto:

Timo Hautala, Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus

Kansi:

Timo Hautala, Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus

Kannen kuva:

Pirjo Vuorinen, Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus

Copyright © 2023 Tekijä ja julkaisujen alkuperäiset oikeudenhaltijat

Tämän julkaisun pysyvä osoite: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9439-6>

ISBN 978-951-39-9439-6 (PDF)

URN:ISBN:978-951-39-9439-6

DOI: 10.17011/2022/978-951-39-9439-6

Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus 2023

Sisällys

Esipuhe

Kirkkonummen luutuura: Yritys kokeellisessa arkeologiassa

Lastusiipinen joululintu

Susivalokuva

Vasaralla eli kivikirveellä puuta kaatamassa

Puulintu

Korpilahden vanhan kirkon peuransarvinen kynttiläkruunu

Ottaako vai jättää?

The Karsikko and Cross-Tree Tradition of Finland

Jyväskylän lyseon sinetti ja lippu

The Binding of the Prehistoric Ski from Mänttä, Finland

Jumalan poikien juurilla

Some Thoughts about Aviation Archaeology and Museality

Ancient Skis from Museum of the Lake District of South Ostrobothnia, Finland, or Museum "Finds": A possibility to Improve Our Knowledge of Ski Development. The Many Faces of Snow Sports

Neljä Järvisseudun muinaissuksea Väinöntalon kokoelmista

Uhtuan linturiipus eli miten varmistetaan arkeologian approbatur

Katseilta katveeseen jäänyttä kulttuuriperintöä

Esipuhe

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran pääsihteeri Urpo Vento (1935–2020) otti yhteyttä 1987 kysyen, voinko toimittaa teoksen isoisäni kansatieteellisistä artikkeleista. Lupasin ja vuonna 1989 ilmestyi teos *Kansatieteilijän työpöydältä – Kokoelma Kustaa Vilkun tutkimuksia ja kirjoituksia*. Sijoitin artikkeleiden väliin luvun ”ukon”, isoisän (1902–1980) elämänvaiheista, joten kirja oli samalla hänen suppea elämäkertansa. Otin teoksen nimen yhdestä häneltä perimäni kirjahyllyn kirjasta, jonka selkämukissa on teksti ”A. M. Tallgren Muinaistutkijan työpöydältä”. Tuollaista kirjaa ei kuitenkaan ole koskaan julkaistu. Isoisäni oli nimittäin sidottanut yhteen kaksi opettajansa Arne Michaël Tallgrenin (1885–1945) teosta eli ”Muinaistutkimuksen työmaalta” (Otava 1918) ja ”Museomiehen työpöydältä – kirjoitelmia muinaistieteellisten ja antikvaaristen harrastusten historiasta Suomessa” (Tietosanakirja 1924).

Pakollista eläköitymistä lähestyessäni päätin julkaista joukon omia esinetutkimuksiani. Noudatan edellä mainittua nimeämisperinnettä ja annan teokselle nimen *Museologin työpöydältä*. Kerron kirjoitusten saatteissa, miten päädyin aiheen äärelle. Valitsemani kirjoitukset eivät ole uuden eli teoreettisen museologian ytimistä, vaan ne liittyvät pääasiassa vanhaan museologiaan eli museografiaan, sillä olen perin huolissani esinetutkimuksen nykyisestä tilasta Suomessa. Onneksi sitä kuitenkin

vielä museoissamme harrastetaan. On myös ymmärretty, että jako aineelliseen ja aineettoman kulttuuriperintöön on varsin keinotekoista, sillä kaikkia aineelliset kohteet, olipa kyseessä esine tai rakennus, syntyvät henkisen prosessin tuloksena. Samoin esimerkiksi aineelliset maailmanperintökohteet määritellään sellaisiksi aineettomin arvoin. Pidän sekä näitä ulkona ”suuressa museossa” olevia kohteita että muistiorganisaatioihin tallennettuja objekteja menneisyydestä kertovina todistuskappaleina, jotka osaltaan auttavat meitä muistamaan ja ymmärtämään. Nykyajan tallennus, johon ryhdyimme Keski-Suomen museossa 1980-luvun alkupuolella iskulauseella ”Tänään on huomenna eilen”, on sekin nykyään olennainen osa museotyötä.

Olen vuodesta toiseen korostanut luennoillani tallennuskohteiden museoarvon merkitystä. Tuo arvo korreloi suuresti sen kanssa, kuinka hyvin ja laajasti kokoelmahankinnat oheistietoineen eli konteksteineen dokumentoidaan. Tässäkin ratkaisee laatu eikä määrä.

Lahdessa Aleksis Kiven päivänä 2022

Janne Vilkuna
Jyväskylän yliopiston museologian
professori emeritus

Kirkkonummen luutuura

Yritys kokeellisessa arkeologiassa

Kotiseutu 6/1979. s. 240–241.
Helsinki: Suomen Kotiseutuliitto 1979.

Pyrin ja pääsin 1973 ylioppilaaksi kirjoitettuaani opiskelemaan Helsingin yliopistoon Suomen ja Skandinavian arkeologiaa. Approbaturopintoihin (nyk. perusopinnot) kuului Kansallismuseon esihistorian perusnäyttelyn suullinen tentti. Yksi näyttelyn vanhimpia esineitä oli hirven jalkaluusta valmistettu Kirkkonummelta löydetty nk. luutuura. Jo tenttiin valmistautuessani mietin, toimiiko tuo esine todella tuurana eli oliko se tosiaan väline, jolla on tehty jäähän avanto. Ainoa suomalainen tutkija, joka oli pohtinut ja julkaissut ajatuksia muinaisista tekniikoista, oli Sakari Pälsi (1882–1965), joka oli myös tehnyt kenttätyömatkan Koillis-Siperiaan alkukantaista arktista kulttuuria ylläpitävien tsuktšien luo vuosina 1917–1919. Tunsin myös isoisäni Kustaa Vilkun (1902–1980) ystävän, Tanskan kansallismuseon johtaja Axel Steensbergin (1906–1999) kokeilut piikivikirveillä.

Suoritin asevelvollisuuteni seuraavan lukuvuoden 1974–1975 aikana Laskuvarjojääkärikoulussa ja Reserviupseerikoulussa. Opinnot jatkuivat Helsingissä lukuvuonna 1975–1976. Kun kesä 1976 lähestyi, mietin kesätöitä ja soitin arkeologian laitoksella tapaamalleni Lauri Pohjakalliolle, joka oli päätenyt Kuopion museon arkeologiksi, ja kysyin kesätöitä. Lauri vähän hämmästyi, kun ei kukaan ollut tällaista ennen kysynyt, ja lupasi selvittää ja soittaa takaisin. Pian hän soitti ja niin aloitin työt

arkeologin apulaisena, mitä ennen olin valmistunut Humanististen tieteiden kandidaatiksi.

Kirkkonummen luutuura palasi silloin tällöin mieleen. Kun tuleva appeni Tapani Soini kuului karstulalaiseen hirviseurueeseen, ”tilasin” häneltä pari hirvenjalkaa, joiden kimppuun kävin hänen autotallissaan ja valmistin kopion Kirkkonummen luutuurasta. Vartetulla luutuuralla tehtiin sitten käytännön kokeet Kuopiossa Laurin kuvateossa. Tulokset ovat luettavissa alla olevasta artikkelista, joka on neljäs tieteellinen julkaisuni.

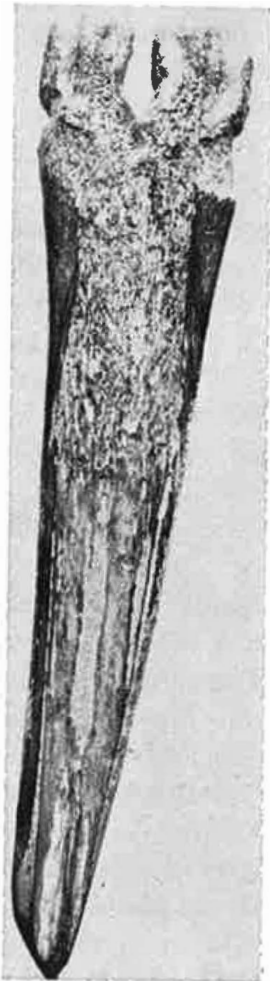
Isoisäni Kustaa Vilkuna tähdensi usein, että tutkijan pitää julkaista tutkimuksiaan laajasti niin tutkijoille tieteellisinä kirjoituksina kuin suurelle lukijakunnalle nk. populaaritieteellisinä artikkeleina. Niinpä julkaisin tuurakokeilun ensiksi 1979 Suomen Kotiseutuliiton äänenkannattajassa, Kotiseudussa. Julkaisukanava löytyi helposti, sillä Sakari Pälsin hyvin tuntenut isoisäni Kustaa Vilkuna oli ollut Kotiseudun päätoimittaja jo 1934–1945 ja hänet nimitettiin samaan toimeen vuonna 1961 ja tällä kertaa tointa kesti hänen kuolemaansa pääsiäisenä 1980 saakka. Julkaisin artikkelin värikkäämmiin 1980 Metsästys ja Kalastus -lehdessä ja 1981 englanniksi kansainvälisen kokeellista arkeologiaa harrastavan tutkijakunnan käyttöön Southamptonin yliopiston Bulletin of Experimental Archaeology -lehdessä.

Janne Vilkuna

Kirkkonummen luutuura

Tammikuussa vuonna 1913 löysi työmies *Matti Skarp* Kirkkonummen Kitilbergin läheisyydestä reilun puolentoista metrin syvyydestä mudasta luisen esineen (Kansallismuseon esine 6254:1, kuva 1). Esine on valmistettu hirven välikammenluusta (kuvat 2—4). Luettelossa se on 'benföremål, stickvapen'. Sen käyttötarkoituksesta

Kuva 1.

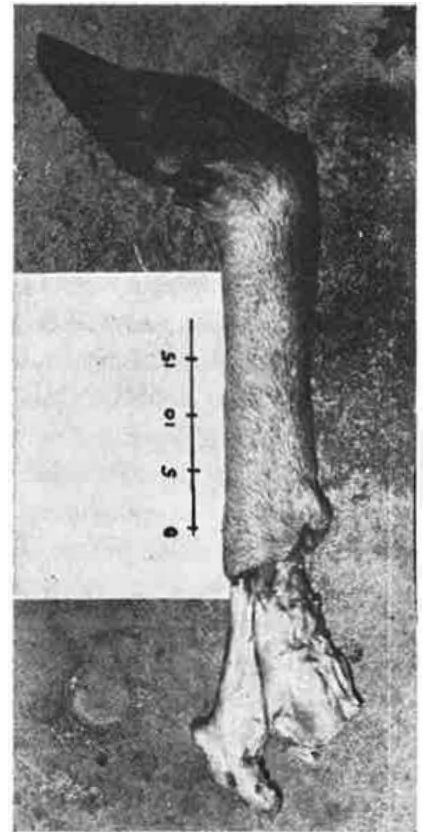

on oltu monta mieltä pistoaseesta jäätuuraan. Useimmiten esinettä kutsutaan Kirkkonummen luutuuraksi. Jäätuuriksi tällaisia esineitä on todistellut *Indreko* (Die mittlere Steinzeit Estland, 1948 s. 297—314). Viimeksi tuuran ajoituskysymystä on pohtinut *Luhö* (Die Suomusjärvi Kultur, 1967 s. 35—36), joka päättyi ajoittamaan sen esikeraamisen ajan lopulle.

Kokeilevaa arkeologiaa on harrastettu Pohjoismaissa 1870-luvulta lähtien, mutta Suomessa kokeilut ovat jääneet vähäisiksi. Käytännön yritykset monipuolistuttavat kuitenkin esihistorian kuvaa, ja viime aikoina on ollut huomattavissa, että tällainen toiminta on maailmalla lisääntymässä. Kirkkonummen luutuuran käyttötarkoitusta on siis laajaltikin pohdittu, mutta tietääkseni sitä ei ole kokeiltu. On selvää, että se soveltuu pistämiseen, mutta siihen kelpaa yhtä hyvin esim. teroitettu puuvarras, väällinen luuharppuuna tai kivikärkinen keihäs. Kiinnostusta herätti lähinnä se, saattoiko esinettä käyttää jäätuura.

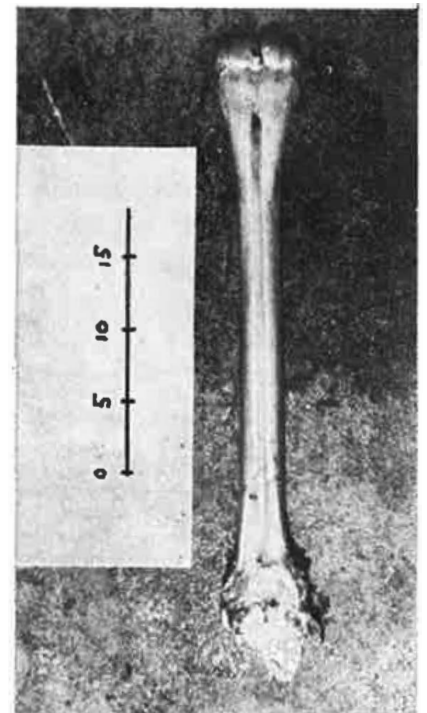
Tuurassa näkyy hyvin, kuinka sen teräosa on valmistettu uurtamalla luu halki. Nivelen tienoille on tehty ympäri sideura varttamista varten, mutta on huomattava, että se on eri kohdassa kuin luussa luonnostaan oleva ura. Lisäksi on nivelpuolelle työstetty päästä katsoen suorakulmainen varttamisura. Tässä yhteydessä ei käsitellä tarkemmin itse varttamista. Nivelen päät on tehty huomattavasti alkuperäistä kapeammaksi. Esine on teroitettu viistoksi ja halkaisijaltaan teräosa on alkuperäistä harjavampi.

Syystalvella 1978 valmistin nykyajan suomin keinoin karstulalaisesta hirvenjalasta mahdollisimman paljon

Kuva 2.

Kuva 3.

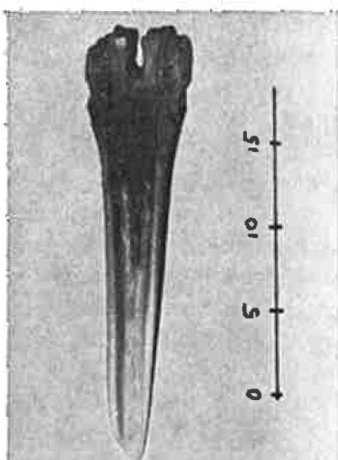

alkuperäistä vastaavan tuuran. Tuoreena luu työstyy helposti, joskin se kovakouraisesti käsiteltynä kovuutensa takia lohkeaa helposti liikaa. Tuura vartettiin suoraan varteen manilananarulla. Uskon, että käyttämällä esim. suonta, jännettä tms. riittää varttamisen tukevaksi saamiseen jo yksinään varttamisuran suorakulmaisuus ja sideura. Manilananaru löystyy helposti, joten kokeissa käytettiin lisäksi alempana lisäsidosta (kuva 5).

Kokeet suoritettiin talvella 1979 noin $\pm 0^\circ \text{C}$ ilmoilla kovaan jäähän. Tuuraan syntyneitä käyttöjälkiä tarkasteltiin paljaalla silmällä. Toisaalta emme tiedä alkuperäisestä esineestä, onko se juuri teroitettu tai kuinka kauan sitä on käytetty ennen kuin se on joutunut löytöpaikalle. Käyttöjäljissä ei kuitenkaan ole mitään, mikä puhuisi sen jäätuurana käyttöä vastaan.

Halkaisijaltaan 10 cm:n avannon tekemiseen 7 cm:n jäähän kului aikaa 2 minuuttia. 50 cm:n jäähän avannon tekemiseen kului aikaa 20 minuuttia. Paksussa jäässä reikä on aloitettava melko suurena, koska se supistuu alaspäin mennessä. Viimeksi mainitussa avannossa alku oli halkaisijaltaan 20 cm ja loppu noin 5 cm. Kaiken kaikkiaan on todettava, että avannon teko sujui yllättävän helpos-

Kuva 4.

Kuva 5.

ti ja jos sen peittää esim. havuilla ja lumella, on sen avaaminen seuraavalla kerralla helpompaa. Kokeissa tuuralla hakattiin yhteensä noin 30 minuuttia, eikä terä kulunut juuri lainkaan yhtä katkeamista lukuun ottamatta, mikä johtui väärästä tekniikasta. Tuura ei nimittäin kestä paljoakaan sivuttaista rasitusta: sillä ei saa kammeta. Samaten täytyy avannon pysyä tarpeeksi avarana, etteivät seinämät pääse puristamaan terää rikki.

Jos ajattelemme kivikaudella käytävissä olleita keinoja tunkeutua jään läpi, niin luutuura tuntuu tehokkaalta. Lisäksi se on kevyt, melko kestävä ja helppo valmistaa sekä teroitaa. Emme voi todistaa, että Kirkkonummen luutuuraa on välttämättä käytetty jäätuurana, mutta voimme todeta, että sitä *olisi voitu* tehokkaasti sellaisena käyttää.

Kokemuksia kansallispukuneuvonnasta

Kuusi valtakunnallista järjestöä, Finlands Svenska Folkdansring r.f, Kalevalaisten Naisten Liitto r.y, Kotiteollisuuden keskusliitto r.y, Suomalaisen Kansantanssin Ystävät r.y, Suomen Kotiseutuliitto r.y. ja Suomen Nuorison Liitto r.y. käynnistivät vuoden 1979 alussa vuoden kestävä valtakunnallisen kansallispukuorganisaation kokeiluprojektin. Sen tarkoituksena on ollut selvittää kansallispukuihin liittyvän neuvontatyön tarvetta sekä organisaatiomallin toimivuutta käytännössä.

Kokeiluprojektin johdossa on toiminut jäsenjärjestöjen edustajista ja asiantuntijajäsenistä koostunut valtakunnallinen kansallispukutoimikunta. Se on pitänyt yllä organisaatiota ja päättänyt käytännön toimista sekä palkannut työntekijän, kansallispukukonsultin. Kansallispukutoimikunta on kokoontunut neljä kertaa ja kokouksissa on päätetty mm. käytännön menettelytavoista ja organisaation vakiinnuttamisesta.

Kansallispukuorganisaation asiantuntijaelimenä on toiminut kansallispukuraati. Se on kokoontunut kuusi kertaa ja kokoukset ovat olleet hyvin pitkiä, asiat monipuolisia ja niitä on ollut paljon.

Ensimmäisenä raadin tehtävänä oli kansallispuvun määrittäminen. Määritelmä hyväksyttiin seuraavassa muodossa: Kansallispuvut kootaan tai re-

Lastusiipinen joululintu

Lounais-Hämeen Joulu 1980. s. 12–14
Forssa: Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys 1980.

Kun Suomeen nimettiin vuoden 1979 valtioneuvoston päätöksen mukaisesti ensimmäiset valtionavusteiset maakuntamuseot ja aluetaidemuseot, Keski-Suomen museo sai 1980 tuon statuksen ja avustuksen alueellisen museotyöntekijän palkkakustannuksiin. Olin valmistunut maisteriksi vuoden 1979 lopussa ja niinpä hain uutta maakuntasihteerin virkaa ja aloitin vakinaisen palvelun menneisyyden hyväksi Keski-Suomen museossa 1.8.1980. Tutustuin tietysti sekä museon kokoelmiin että perusnäyttelyyn. Viimeksi mainitun yhdessä vitriinissä oli puinen lintu, jota pääluettelo mainitsi virheellisesti joululinnuksi (ks. artikkeli Puulintu). Keski-Suomen kotiteollisuusyhdistys oli sattumalta tehnyt kaupat lastusiipisistä joululinnuista Länsi-Saksaan, ja he kysyivät, voisinko kirjoittaa niihin lyhyen esitteen, jonka he käännettäisivät saksaksi. Asiaa enempää ajattelemta lupasin.

Kun katsoin mitä joululinnuista oli julkaistu, huomaisin pian, ettei juuri mitään, vaikka näi-

hin aikoihin oli ilmestynyt laajahko kansatieteellinen tutkimus joulusta. Tutkin isäni ja isoisäni kirjastoa ja laadin pyydetyn esitteen. Asia jäi kuitenkin vaivaamaan ja niin ryhdyin keräämään tietoa näistä linnuista. Ystäväni Lauri Pohjakallio oli päätynt Kuopiosta Forssaan Lounais-Hämeen museon johtajaksi. Kysyin häneltä, onko siellä kokoelmissa näitä lintuja, niin olihan niitä. Kun halusin nähdä, miten sellainen valmistetaan, veistäjä, Olavi Lyyra, löytyi Joutsasta. Kutsuin hänet Keski-Suomen museoon näyttämään joululinnun veiston, mikä valokuvattiin, minkä lisäksi jokainen vaihe ja valmis lintu tallennettiin museon kokoelmiin eli Lyyra veisti valmiin lisäksi usean kesken jääneen linnun. Valokuvauksesta vastasi kansakoulun luokkatoverini, silloinen museon valokuvaaja Risto Raittila. Jälkeenpäin ajatellen tässä dokumentoitiin sekä aineellinen lopputulos että aineetonta eli veistämistä kuvaava prosessi.

Lastusiipinen joululintu

Janne Vilkuna

”Vanhemmat miehet katkoivat päreitä, jos pirtin kattoon aikoivat panna lyhyet päreet n.s. ’lohen pursutolle’, tai valmistivat sydänpuusta ’joulukiehkuran’, ’jouluaurinkon’, tai ’joulukeyhkyksen’ pirtin kattoon.” Näin kirjoitti vuonna 1912 J. W. Kotikoski Punkalaitumen Oriniemen kylän aatonaaton joulunvietosta kirjassaan Hämäläisiä joulutapoja ja -leikkejä. Joulukeyhkyksestä hän vielä täsmentää: ” ’joulukeyhkyksen’ (’iloisen sanoman’ tuojana) laitettiin pöydän keskikohdalle.

Vanhoja joululintuja on tallessa monissa museoisamme. Kansallismuseon kokoelmien vanhin joululintu on ennen vuotta 1889 Saarijärveltä talteen saatu leveäpyrstöinen ”kattokäki”. Linnut ovat rakenteeltaan samanlaisia: vartalo on puuta ja siivet sekä pyrstö, joskus helttakin, ovat ohuista lastuista levitetty. Yleensä linnut ovat maalaamattomia, mutta joskus siipien ja pyrstön sulkien lomaan on pujotettu punainen lanka kuten Kansallismuseon ja Tampereen Hämeen museon urjalalaisissa sekä Lounais-Hämeen museon (luonnonvärinen sidelanka) linnuissa.

Vanhat kansanomaiset linnut ovat usein melko kookkaita. Niinpä esimerkiksi Lounais-Hämeen museon linnun siipien kärkien väli on peräti 70 cm. Kansa sijoitti linnun nimenomaan joulupöydän ylle tai joskus harvemmin ristikkojalalle itse pöydälle. Joululinnun nimet vaihtelevat: Joululintu, joulukeyhkyksen, kasteenkeyhkyksen, kattokkeyhkyksen, lastulintu, kattokäki ja Karjalan käki.

Linnun valmistus on erinomaisen taitavan tekniikan tulos. Eräs tämän tekniikan yhä taitavista on nykyisin Joutsassa asuva Olavi Lyyra. Hän oppi lastulinnun teon poikasena välirauhan aikana karjalaiselta suutari Moilaselta, joka asui kortteerissa Lyyran kotona Otavassa. Moilanen sanoi lintua Karjalan käeksi. Lyyra tekee lastulintunsa tuoreesta haavasta sillä siitä tulee valkein. Toki linnun voi tehdä myös männystä, lepästä tai kuusesta.

Työ aloitetaan veistämällä terävällä puukolla suorakulmainen puupala siipiaineeksi. Tämä sitten *pykälletään* sen mukaan millaisia koristeita sulkiin halutaan (kuva 2). Seuraavaksi veistetään ohuet sulat molemmin puolin (kuva 3). Tämän jälkeen painetaan siivistä vastakkain ja *taitetaan siipi*, jota sitten aletaan *levittää* niin, että sulat tulevat lomittain (kuva 4). Kun tämä on tehty molemmille puolille, valmis siipi laitetaan painon alle kuivumaan.

Siipien jälkeen veistetään jälleen suorakulmainen

aineskappale linnun vartaloksi ja pyrstöksi. Siihen tehdään pykälät vain toiseen päähän, joka veistetään aivan kuten siipikin, mutta levitetään siten, että sulat tulevat vuorotellen eri puolille. Kun pyrstö näin on valmis, veistetään linnun pää ja vartalo sekä tehdään siiville kehon keskelle suorakulmainen lovi (kuva 5). Pyrstön annetaan myös kuivua painon alla muotoonsa, minkä jälkeen siivet ja vartalo sekä pyrstö liitetään yhteen. Nyt lastulintu on valmis ripustettavaksi kattoon (kuva 6). Linnun tekoon ei siis tarvittu talttoja, naskaleita tai mittoja — vain pala tuoretta haapaa, terävä puukko ja kätevät kädet.

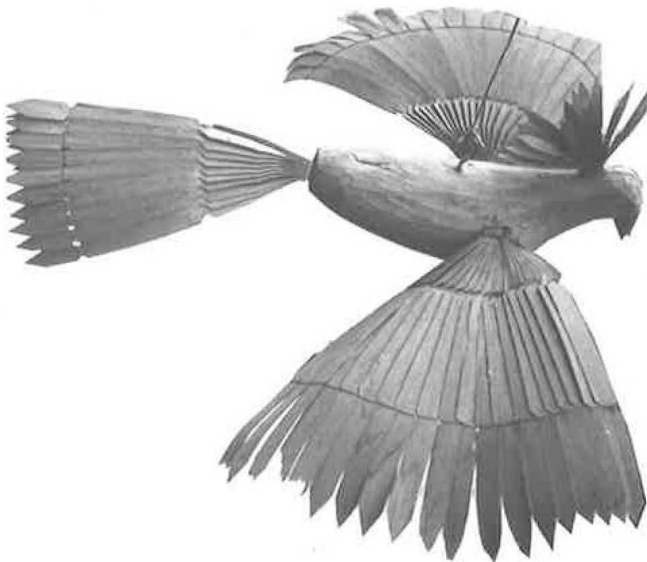
Suutari Moilanen teki lintunsa männystä ja sulkien koristeet olivat vähäiset, mutta Lyyra on lisännyt omaan malliinsa sulkien kruusausta. Varsinaisesti hän alkoi tehdä Karjalan käkiä suuressa määrin vasta jäätyään sairaseläkkeelle ja nyt niitä kaupataan Jyväskylässä, Pieksämäellä ja Mikkelissä.

Nykyään lastusiipisen joululinnun voidaan sanoa olevan koko Suomen kansan omaisuutta — saahan niitä ostaa lähes joka maakunnasta joulun koristeeksi. Viime vuosisadalla ei näin ollut laita vaan joululinnun levinneisyysalueen painopiste oli lounaisessa Suomessa eli käsitti pääasiassa Varsinais-Suomen, Satakunnan ja Hämeen.

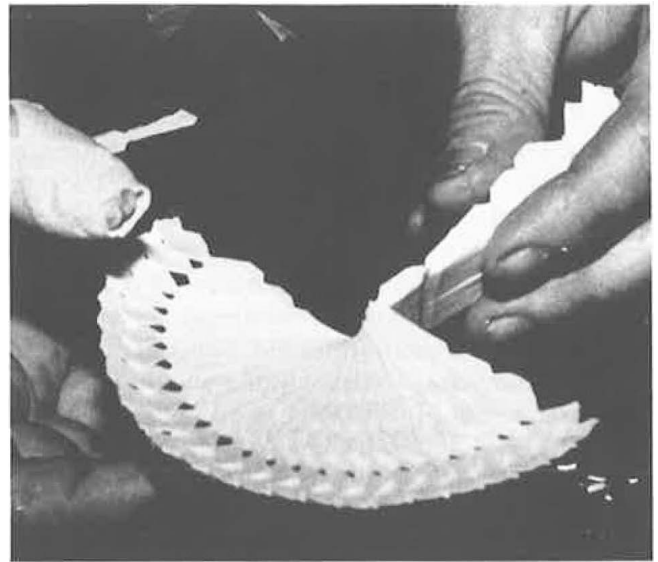
Mistä joululintu on levinnyt Suomeen ja onko se pelkästään suomalaisten kulttuuriomaisuutta? Näihin kysymyksiin saamme vastauksen tarkastellessamme katosta riippuvan linnun levinneisyyttä Euroopassa. Se tunnetaan Suomen lisäksi Ruotsista, osista Norjaa, Tanskasta, Saksasta, Slovakiasta, Itävallasta sekä osista Venäjää, ja kaikkialla se on sama lastusiipinen ja -pyrstöinen lintu.

Ruotsissa sen nimenä on (suomennettuna): puulintu, keyhky, joulukeyhky, joulukukko, puukukko, lastukäki ja kattolintu. Levinneisyysalueesta ja nimistä voimme päätellä, että Suomi on vain tämän eurooppalaisen tavan äärimmäistä reuna-aluetta. Suomalaiset ja ruotsalaiset linnut poikkeavat kuitenkin eräässä seikassa huomattavasti muista — ne ovat *joululintuja*. Saksassa lintu saatettiin esimerkiksi kiinnittää kattoon pääsiäiseksi ja helluntaiksi tai se roikkui siellä läpi vuoden.

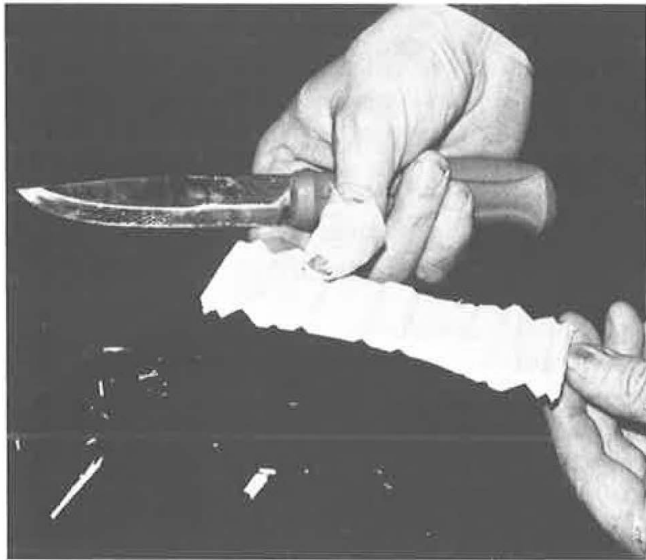
Mikä oli joululinnun alkuperäinen tehtävä? Linnun nimet viittaavat useimmiten keyhkyeseen, mutta ulkomuoto on yleensä siinä määrin koristeellinen, ettei sen perusteella voi paljoa sanoa. Keyhkyksen johdattaa kuitenkin mieleen Pyhän Hengen. Johannek-

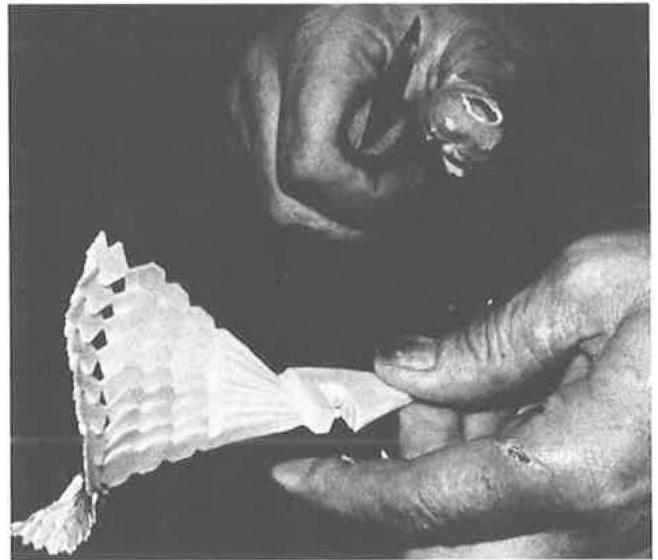
Kuva 1. Lounais-Hämeen museon vanha joululintu.

Kuva 4. Sulat levitetään auki lomittain siiviksi.

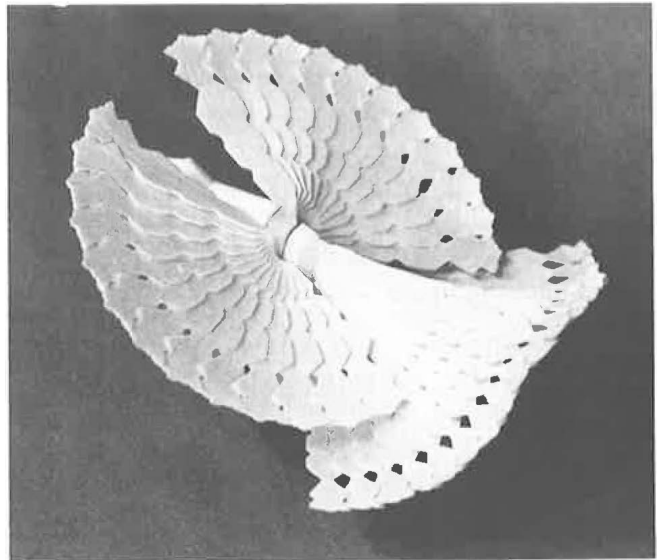
Kuva 2. Tuore haavanpala on veistetty ja pykäletty sulkien veistämistä varten.

Kuva 5. Pyrstö ja vartalo siipilovineen ovat valmiit.

Kuva 3. Sulkia veistetään.

Kuva 6. Kuivumisen jälkeen siipi sekä vartalo ja pyrstö liitetään yhteen ja lastulintu on valmis kattoon ripustettavaksi.

sen evankeliumissa (1:32) Johannes Kastaja todistaa Jeesuksesta: ”Minä näin Hengen laskeutuvan alas niinkuin kyyhkynen, ja se jäi hänen päällensä.” Samoin kertovat muutkin evankeliumit (Matteus 3:16, Markus 1:10 ja Luukas 3:22). Niinpä Konstantinopoliin konsiili vahvisti vuonna 536 kyyhkynen Pyhän Hengen symboliksi. Eräässä etelä-ruotsalaisessa tiedonannossa kerrotaankin, että kyyhkynen ripustettiin kattoon, jotta ”Pyhän Hengen rauha olisi talossa”. Samoin Itävallassa katoliset talonpojat tapasivat laittaa lastulinnun kotialttarinsa luo. Sama ajatus näkyy linnun ripustamisessa ruokapöydän ylle, sillä vanhasa talonpoikaiskulttuurissa ruoka ja ruokapöytä koettiin jo itsessään Jumalan siunaukseksi. Ymmärrämme siis hyvin miksi Pyhän Hengen ilmentymä leijaili nimenomaan joulupöydän yllä.

Pyhän Hengen valkoinen kyyhkynen tuli kansalle tutuksi ennen kaikkea kirkollisesta taiteesta. Milloin se esiintyy Jeesuksen tai apostoleiden päiden yllä seinämaalauksissa, milloin papin päällä saarnastuolissa. Pyhän Hengen Kyyhkynen tuli kuitenkin tutuksi ennen muuta helluntaina, joka on erityisesti Pyhän Hengen juhla, vaikka Raamattu ei puhukaan kyyhkystä helluntai-ihmeen yhteydessä. Tästä huolimatta katolisessa kirkossa oli ja on tapana helluntaijumalanpalveluksessa symbolisoida Pyhän Hengen tuloa laskemalla kyyhkynen alas kirkon katossa olevasta luukusta seurakunnan ylle. Alkujaan kyyhkynen oli elävä, mutta sittemmin se oli juuri tällainen lastusiipinen lintu.

Lastulintu ei kuitenkaan aina ole kyyhkynen. Ruotsissa ja Keski-Euroopassa on myös lintuja, joiden kaula on taipunut siten, että nokka lävistää rinnan, jossa on usein kaksi linnunpoikasta. Tällöin on kyseessä *pelikaani*. Egyptissä syntyi joskus 300-luvulla legenda pelikaanista, joka myöhemmin symbolisoi Jeesuksen ristinkuolemaa ja kristittyjen vapahtamista hänen verensä kautta. Legendassa käärme puree pelikaanin poikaset kuoliaaksi ja emo suree niitä kolme päivää. Sitten se repii nokallaan auki rintansa ja antaa verensä valua pienokaisten päälle, jolloin ne heräävät uuteen elämään. Tämän tapahtuman kuvia on runsaasti kirkkotaiteessa, ja koska pelikaani ei ollut tuttu pohjolan asukkaille sai se esimerkiksi kirkko- maalauksissa ulkomuodon, joka poikkeaa suuresti alkuperäisestä linnusta.

Eräät ruotsalaiset tutkijat ovat arvelleet joululinnun periytyvän jostain ikivanhasta esikristillisestä tavasta, joka sittemmin kirkon vaikutuksesta on selitetty Pyhän Hengen kyyhköseksi tai Jeesuksen ristinkuoleman symboliksi, pelikaaniksi. Tämä selittäisi linnun sijoittumisen juuri jouluun eikä esimerkiksi helluntaihin. Jos selitys pitää paikkansa, niin tuo muutos on tuskin tapahtunut Suomessa. Joululintu on saapunut meille nimenomaan Pyhän Hengen kyyhkynenä ”iloisen sanoman tuojana”.

Kuva 1, L. Pohjakallio 1980. Lounais-Hämeen museon kuva-arkisto. Kuvat 2–6, R. Raittila 1980. Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Ida Karke

Joulun odotus

*Jo kuusi on tuotunna lämpiämään,
tupa tuoksu juhlan alla,
liedellä puuro porisee
oljet kiiltävät lattialla*

*Lapsoset kurkkivat kinoksen taakse.
Joko joulu tupahan joutaa?
Isä vielä ulkona lumia luo,
emo saunavesiä kantaa.*

*Pihan perällä sauna sauhuaa.
Hämärässä haltia kulkee....
Juhlava joulun odotus
kotitanhuan satuun sulkee.*

*Ja taivaanrantaan tähtönen
yks syttyy toisensa jälkeen
kuin kaikuna enkellaulujen
yli tienoon sinisenselkeen.*

Susivalokuva

Metsästys ja Kalastus helmikuu 1984. s. 36–37
Helsinki: Yhtyneet kuvalehdet 1984.

Ensimmäisen vuoden työmatkani kotoa Kulmakartanosta Kauppakatu 2:sta museolle kulki alas pitkin Seminaarinkatua. Kadun varrella oli hienoja Äylän puutaloja, joista yksi oli nk. Beckerin talo. Sittemmin perheemme muutti esikoisen synnyttyä Laajavuoreen. Museon töihin tullessani työpisteeni oli ison näyttelysalin viereisessä aaltokattoisessa luentosalissa ikkunaseinän pöytärivistön ääressä. Museon valokuva-arkisto sijaitsi myös tässä huoneessa. Kaupunki oli hankkinut omistukseensa Beckerin talon ja sinne oli kutsuttu museon edustajat katsomaan ennen talon remonttia, josko siellä olisi jotain kokoelmiin kelpaavaa. Olihan siellä, muun muassa lukuisia lasinegatiiveja, jotka otettiin talteen. Työpisteeni vieressä oli museon valokuva-arkiston hoitajan, amanuenssi Ritva Saarisen työpiste. Hänen piti käydä läpi löydetty negatiivit ja seuloa ne. Yhtenä päivänä otin yhden negatiivin ja katsoin sitä ikkunaa vasten: sika kinnerpuussa. Hetkinen, tämähän on negatiivi eli tuo vaalea otus onkin musta ja sillä on sitä paitsi tuuhea häntä! Valokuvajamme Pekka Helin valmisti valokuvan ja tosiaan siinä oli taustan hirsistä laskien sekä iso mies että iso susi, mutta kuka, missä ja milloin? Vaikka selvitin asiaa petoeläintilastoista, asia ei selvinnyt.

Sitä hankaloitti sekin, että talon omistanut tohtori Becker oli asunut monilla paikkakunnilla. Useat ajokoirakuvat selittyivät sillä, että hän jalosti metsästyskoiria.

Kävin oppikoulun Jyväskylän lyseossa, missä ensimmäisenä äidinkielen opettajanani oli lehtori Pentti Laurio, innokas metsämies. Kun koulu täytti 125 vuotta, järjestettiin tietysti isot juhlat. Iltajuhla oli hotelli Laajavuoreessa. Pyysin siellä Lauriota kysymään vanhoilta lyseolaisilta, josko Keski-Suomessa on joskus ammuttu iso susi? Ei mennyt kuin hetki kun Laurio palasi ja kertoi, että Karstulassa ja ampujan leski elää yhä. Kirjoitin leskelle ja niin asia selvisi ja saatiin lisää kontekstitietoja vanhaan valokuvaan. Nuoruudessani oli käytössä monitulkintainen hauska sanonta "Etsivät löytävät!" ja se pitää kyllä paikkansa tutkimuksessakin. Kontekstittomille kohteille on lähes aina löydettävissä niiden omat, primäärit, kontekstit ja ellei löydy, aina voi hankkia toissijaiset, sekundääriset, kontekstit eli oheistiedot vastaavasta kohteesta ja siten rikastaa kohteen, kokoelman ja museon museoarvoa.

Julkaisin tämänkin tutkimuksen sekä Kotiseudussa että Metsästys ja Kalastus -lehdessä 1984.

JANNE VILKUNA

Susivalokuva

Jyväskylän kaupunki hankki haltuunsa vuonna 1903 rakennetun nk. Beckerin talon. Sen peruskorjauksen yhteydessä talon vintiltä löytyi mm. arvokas valokuvakokoelma, joka liitettiin Keski-Suomen museon kuva-arkistoon.

Heti oli selvää, että kuvat olivat tohtori Arne Beckerin ottamia ja peräisin 1900-luvun alkupuolelta. Eräässä pienessä, huonokuntoisessa lasinegatiivissa erottui mies ja kaadettu susi.

Keski-Suomen kansanomaisesta metsästyksestä on niukasti kuvia, joten valokuvan alkuperä herätti kiinnostusta. Tohtori Becker vaikutti Tornion seudulla sekä Keski-Suomessa mm. Karstulan–Kivijärven, Jämsän, Sumiaisten ja Jyväskylän seuduilla, joten kuvauspaikka saattoi olla mikä tahansa näistä tai joku muu paikkakunta. Virallisten tilastojen mukaan ei kuitenkaan esim. Hämeen tai Vaasan läänien alueilla ollut tapettu ainuttakaan sutta vuosina 1901–1915.

Lähes vuoden tuloksettomien kyselyjen jälkeen selvisi lopulta, että kuvassa on Karstulan kuuluisa »Keski-Suomen viimeinen» susi, jonka maanviljelijä Ilmari Takkala kaatoi 7.3.1911. Takkalan talosta löytyi toinenkin, luultavasti lavastettu kaatovalokuva. Talossa muisteltiin, että sudenkaadosta on olemassa myös kirjoitus, jota säilytetään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistossa Helsingissä. Arkiston henkilökunta löysikin sen nopeasti. Ilmari Takkala kirjoitti kuvauksen veljelleen Oskari Takkalalle ilmeisesti muutama vuosi kaadon jälkeen, mutta silti siitä huokuu ajon jännitys.

Kuinka sain tapetuksi suden

Armon vuonna 1911. Maaliskuun 7 päivä valkeni samalaisena kuin niin moni päivä sitä ennen. Harmaan pilvise-

nä, koleana, lunta sataa tihuutti, kevysin, harvoin pailoin. Näytti siltä, että se ikäänkuin pelkäsi laskeutua enää näin keväällä maahan. Lumi oli kovennut etellisten päivien aikana hiukan auringon lämmön vaikutuksesta. Suksikeli mainio, lunta noin 80 cm paikoin enemmänkin.

Oli kuulunut huhuja, että sutta on ajettu useina päivinä, sekä että sen pitäisi olla tulossa tänne päin. Aamulla hämärässä laitoin sukset kuntoon, voitelin ne hyväksi. Päätin puhdistaa myöskin pyssyni, joka oli pari kuukautta saanut naulalla maata. Parailaan ollessani sitä puhdistamassa kuulin huudon »tule ampumaan sutta» luullen että se on aivan kartanolla, syöksähtäen ulos, vaan kuulenkin että se onkin noin 2 km päässä tavannu viädä erään »Mustalahti» nimisessä torpassa asuvan räätälin koiraa. Mies itse, oli tuomassa sanaa, sanoi sen tulleen Wiivajärven ylitse, kohti Takkalaa. Arvelin sen kumminkin menevän itäpuolitse riensin kiireimmiten erästä Kajuutista johtavaa tietä kohti Viivaj., vaan huomasin sen jo siitä kulkeneen. Painun jälkeen. Tietäen että susi ei ole edellä minusta muuta jos pari minuuttia ja kun lumi oli sillo vaikeata kulkea, päätin koittaa viimeiseni. Tieltä poikkesi se vanhalle suksen ladulle, mennen sitä myöten Särkipurolle, jossa lattu loppui ja sen täytyi kahlata paksussa lumessa. Se suuntasi kulkunsa pitkin puron itäpuoleista sivua, kohti etelää, sakeaa, melkein läpipääsemättömä näreikköä. Waikea oli sen seuraaminen kun vielä metsä oli paksun lumen peitossa. Kierrellen kaikkein pahimmat ryteiköt, sakeimmat pensaikot tuli se Särkijärvelle. Sen poikki sen ei ollut hyvä mennä, koska järvi oli vahvan hyhmäkerroksen peitossa. Muutamia kertoja hypättyään ja tunnetuaan että siinä kastelee tassunsa, pyörsi se takaisin maalle lähtien kiertämään järveä itäpuolitse. Arvelin, että se menee Liejun ja Halko-ahon talojen välitse, hiihdin suoraan sinne ja näin sen jo siitä sivusta painaneen. Liejun talon pellolle heitin takin ja lapaset

hiihdon helpottamiseksi. Painalsin täydellä höyryllä perään. Halkoahon pellolla oli se kääntynyt erästä tietä mennen kohti Riihi-ahon taloa. Seurattuaan mainittua tietä liikkelle Riihi-ahon taloa, poikkesi se oikealle, mennen pitkin peltonaidan vierustaa talon länsipuolella olevalle kydölle jossa se joutui umpihankeen, noin 80 mtr meni se kuin taas tuli vähän ajettu heinätie, sitä pitkin se meni noin 1 km, kääntyi takaisin, poikkesi vasemmalle erällä niityllä olevaan pikku saareen. Nyt huomasin, että olen aivan sen kintereillä. Toivo saada se tapetuksi toi jäseniin uutta voimaa. Nyt jos koskaan oli voimat ja kestäväisyys tarpeen. Kiersin saaren ja huomasin sen olevan vielä siellä, vaan tultuani takaisin jäljelleni olikin se karannut pois samaa jälkeä kuin oli tullutkin, kohti Mustanmetsän ja Mattilan taloja. Tiesin olevan sen vastassa suuren aukean, kiirehdin nähdäkseni suna edes sen. Kas tuollahan se onkin nietoksen harjalla noin 400 mt päässä seistä jurrittaa katsoen jällelleen. Huomatuaan minut läksi se mennä pyyhältämään maantietä kohti ja oli se tullut maantielle »Luomalan» torpan kohdalla. Pitkin maantietä oli se mennyt Paja-ahon kohdalle, jossa taas näin sen keskellä maantietä. Uutta intoa toi sen näkeminen jäseniini. Vauhtia koven-sin, painalsin ehkä enemmänkin kuin voimani ehkä olisivat sallineet. Toinen sauvani katkesi, sain uudet vaihtaa vastaan tulevalta koulupojalta. Huomatuaan ihmisiä kansakoulun pihalla, poikkesi se kohti läntea, Heikkilän taloon menevälle tielle. Siellä oli taas vastassa parvi huutavia muijia joten oli poikettava metsään. Eteenpäin kävi kulku kovaa vauhtia, Pataman ja Raiskin talojen kautta. Wiimeksimainitun talon pellolla näin sen taas hyvin lähellä, vaan ennenkuin sain pyssyn selästani oli se kadonnut suojelevan riiehen taakse.

Nyt alkoi hurja takaa-ajo pitkin »Riihimäki» nimistä taloa kohti menevää tietä. Tiesin varmaan että kun se poikkeaa pois tieltä hankeen, niin silloin

sen saavutan. Näin mentiin kilometrin paikat, niin silloin huomaan, että se on mennyt metsään, kääntyen takaisin Vastingin kylää kohti. Arvaten pyrkivän sen takaisin tielle hiihdin takaisin tulemaani tietä. Kun olin ponnistaen viimeiset voimani hiihtänyt noin 800 mtr niin huomaan sakeessa näreikössä 40 mtr päässä suuren harmahtavan elävän mennä loikkivan, pitäen kummallista rahinaa, se joko syntyi sen läähättämisestä, tai oli se murinaa huomattuani minut. Silmänräpäyksessä oli pyssy poskella ja »pum» juuri silloin kun se hyppäsi suuren kuusen takaa näkyviin. Savun hälvettyä huomasin sen liikkumattomana makaavan hangella. Laskin vielä pari latingia sen turkkiin, ennenkuin menin luokse. Kostonhimoni oli suloinen saadessani painaa puukon sen sydämeen. Nyt oli kaatunut monen sadan lampaan, monen lehmän, kymmenien koirien surmaaja, keskellä pahoja tekojaan. Suurella vaivalla sain kantamalla sen tielle, josta oli pakko hevosella hakea. Se ei ollutkaan ihan pikkuinen eläin. Korkeus oli 93 cm, vahvuus rinnan kohdalta 92 cm ja pituus kuonon päästä takajalkain varpasiin oli 2 metriä 25 cm. Painaen veri pois tarkkaan juosseena vieläkin 50 kgr.

Se oli tarina suden ajosta.

Oskari Takala

(SKS Kansanrunousarkisto
LM 151. 1939)

*

Näin oli monien onnellisten yhteensattumien ansiosta saatu talteen yksi merkittävä tapahtuma Suomen ja Keski-Suomen metsästyksen historiasta. Ilman alkuperätietoja olisi tuo Beckerin talosta löytynyt muutoin hieno valokuva jäänyt täysin arvottomaksi. Tämän vuoksi olisi nykyistenkin metsästäjien syytä merkitä muistiin metsästyksvalokuvien taakse pehmeällä lyijykynällä (6B) ainakin kuvaaja, kuvauspaikka ja -aika sekä kuvassa olevien henkilöiden nimet. Siten saadaan talteen vähällä vaivalla monenlaista metsästyksen liittyvää historiaa, joka muutoin ajan kuluessa unohtuu ja katoaa. ■

Maanviljelijä Ilmari Takkala kaatamansa suden kanssa Karstulan Takkalan talon pihalla 7.3. 1911. Kuvannut tohtori Arne Becker, Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Karstulan suden kaatokuva. Kuva on ilmeisesti lavastettu, sillä kertomuksessaan kaataja maanviljelijä Ilmari Takkala mainitsee itse kantaneensa suden kaadon jälkeen maantien varteen eikä kerro mitään valokuvauksesta kaatopaikalla. Toisaalta kuvan kaatajalla ei ole päällään takkia, mikä täsmää kaatokertomuksen kanssa. Kuva lienee myös tohtori Arne Beckerin ottama, Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Vasaralla eli kivikirveellä puuta kaatamassa

Konneveden Joulu 1987 s. 10-12.
Konnevesi: Konneveden kotiseutuyhdistys 1987.

Mainitsin ensimmäisen artikkelin saatetekstin yhteydessä Kansallismuseon esihistorian näyttelyn tenttimisen osana arkeologian opintoja. Yhtä lailla kuin ihmettelin Kirkkonummen luutuuraa, pohdin tenttiin valmistautuessa kivikirveitä ja -talttoja, tai tarkemmin sanoen niiden kivisiä teriä, sillä varsia ei maassamme ole säilynyt.

Suomesta ei löydy maaperästä muualla Euroopassa teräesineisiin käytettyä piikiveä, vaan täällä se on korvattu useimmiten kvartsilla tai sädekivi- eli kloriittiliuskeella. Viimeksi mainittua on erityisesti Tervolan alueen peruskalliossa. Otin yhteyttä Rovaniemellä olevan Lapin maakuntamuseon arkeologi Hannu Kotivuoreen ja pyysin ja sain laa-

tikollisen sädekiviliusketta kokeiluihin. Valmistin ja vartoin pienen kivikirveen terän eli taltan ja lopun voi lukea artikkelista. Keski-Suomen museon kokoelmissa on varsinainen sädekiviliuskeinen kivikirveen terä, jonka terä on kolme kertaa taltan terää leveämpi. Vartoin myös sen ja käytin kokeiluissa. Eläkkeelle jäädessäni palautin kivikirveen terän ja lahjoitin museon kokoelmiin sille tekemäni varren sekä tekemäni kivitaltan varsineen.

Julkaisin kaatokokeet sekä Konneveden kotiseutuyhdistyksen joululehdessä, johon olin aloittanut kirjoittaa vuosittain 1982, että metsäalan ammattilaisten Metsälehdessä.

Intendentti Janne Vilkuna

Vasaralla eli kivikirveellä puuta kaatamassa

Konnevedeltä on löydetty koko joukko kivikautisia esineitä (kivikausi Keski-Suomessa n. 6500—1500 eKr.), joista suurin osa on kivikirveitä ja kivisiä tasa- tai kourutalttoja. Konneveden muinaismuistojen inventointiluettelon mukaan oikokirveitä on yksi, varsireiällisiä vene- eli vasarakirveitä kaksi, tasatalttoja kymmenen, kourutalttoja yhdeksän ja pienoistalttoja yksi. Nämä nimitykset ovat arkeologien eli muinaistutkijoi-

den tietyn näköisille esineille antamia tutkimuksellisia malli- eli tyyppinimiä, jotka eivät välttämättä kerro esineen käyttötarkoituksesta. Esimerkiksi kirveen ja tasataltan ero on monessa tapauksessa häilyvä — kirves on yleensä tasatalttaa suurempi — ja osaa taltoista ja pienistä kirveistä on saatettu käyttää puutyön sijaan nahan muokkauksessa kaapimina.

Varttaminen

Koska Suomen maaperä hävittää nopeasti maahan joutuneet eloperäiset aineet, ei tiedetä tarkoin, miten kivikirveet ja taltat oli vartettu — tai onko osaa niistä vartettu lainkaan. Jotain voidaan päätellä ulkomaisista löydöistä, joissa varsi on jäljellä tai vertaamalla löydettyjä esineitä viime vuosisadan lopulla ja tämän vuosisadan alussa kivikautta eläneiden luonnonkansojen esineisiin.

Kivikautisten talttojen ja kirveiden terät ovat yleensä sivulta katsoen toispuoleisia, mistä on päätelty niiden olleen vartettuina nykyisten kuokkien tapaan poikkiteräisesti. Aivan kivikauden alusta lähtien valmistettiin esineitä, joihin tehtiin varttamista, sitomista yms. varten reikä, mutta Keski-Euroopan pronssikautisten valamalla tehtyjen pronssikirveiden esikuvan mukaisesti valmistetut varsireiälliset kirveet tulivat Suomessa käyttöön vasta kivikauden loppupuolella. Tätä ennen kirveet ja taltat valmistettiin hamaraltaan enemmän tai vähemmän kiilamaisiksi.

Alkuväestö

Ensimmäiset ihmiset saapuivat vuoden 6500 eKr. paikkeilla Keski-Suomeen eli silloiselle rannikkoalueelle idästä ja kaakosta. He kuuluivat Suomusjärven kulttuurin piiriin. Elanto saatiin eränkäynnistä eli metsästyksestä, kalastuksesta ja luonnonantimien keräilystä. Ihmiset asuivat pienissä noin kolmenkymmenen ihmisen sukukylissä, ja rannalla sijaitsevaa asuinpaikkaa muutettiin vuodenaikojen mukaan sinne missä kulloinkin oli helpointa hankkia ravintoa. Suomusjärven kulttuurin väestön rotua tai kieltä ei tunneta, mutta säilyneet kiviesineet kertovat sentään jotain heidän esineellisestä eli aineellisesta kulttuuristaan. Vuoden 3500 eKr. paikkeilla Suomeen muutti idästä ja kaakosta uutta väestöä — nk. tyyppillisen kampakeramiikan ajan väestöä — jonka oletetaan puhuneen suomalaisugrilaista kieltä: he olivat nykyisten suomalaisten kielellisiä ja rodullisia esisiä ja -äitejä. Uusi väestö sulautui ilmeisesti rauhanomaisesti aiempaan väestöön.

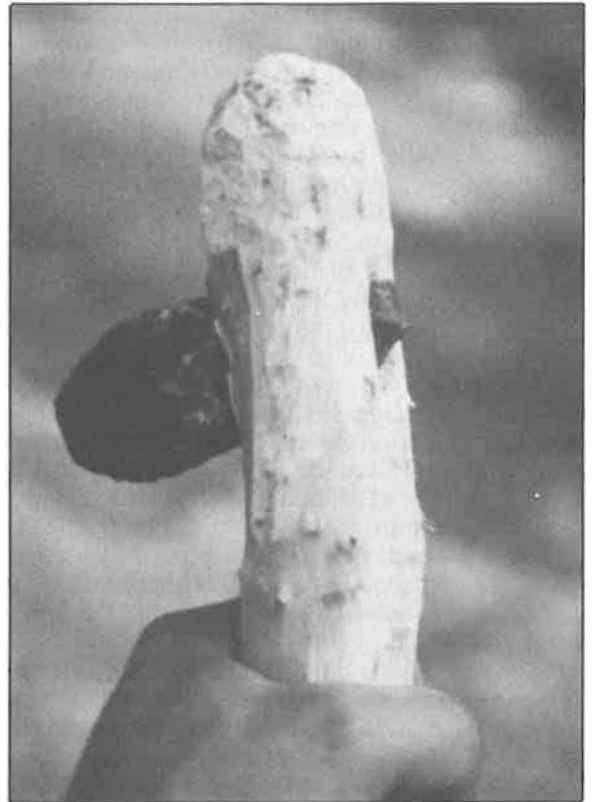

Sädekiviliuskeiset alkeelliset kivikirveet ja -taltat

Suomusjärven kulttuurin kirveille ja tasataltoille oli ominaista, että raaka-aineena yleensä käytettiin tiettyä valmistukseen ja valmiin esineen käyttöön hyvin soveltuvaa kivilajia. Tätä sädekiviliusketta eli klo-riittiliusketta tavataan irtolohkareina Keski-Suomen-kin morenimaissa, mutta se ei ole yleistä. Sitä vas-toin esim. Lapissa kiveä on paikoin runsaasti. Sä-dekiviliuske on tummanvihreää — hiottuna lähes mustaa — kiveä, jonka pinta muuttuu aikojen ku-luessa vaaleanharmaaksi tai -vihreäksi. Kivimassassa on siellä täällä pieniä mustia hiukkasia, jotka hio-tussa pinnassa näkyvät kiiltävinä pisteinä. Sädeki-viliuske on kova, tiettyyn suuntaan lohkeava ja hy-vin hiottavissa oleva kivilaji. Toisin sanoen muinai-sen kivisepä'n kannatti nähdä vaivaa sen hankkimi-seksi. Sädekiviliuskeesta esineet valmistettiin yleen-sä pilstomalla ensin pitkänomainen aineskappale, jonka reunat muotoiltiin sitten ohuemmiksi sivulta päin iskemällä. Näin esineelle saatiin lopullinen muoto, joka viimeisteltiin hiomalla teräosa. Esine oli valmis vartettavaksi.

Vasara vai kirves?

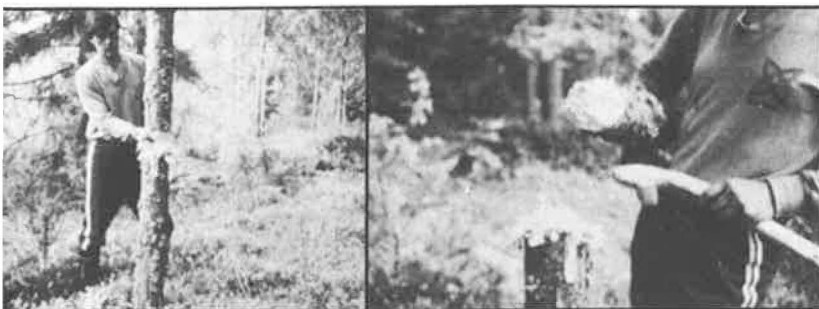
Suomen kielessä on lukuisia lainasanoja, jotka on omaksuttu sanan kuvaaman uuden esineen tai asi-an myötä jostain toisesta kielestä. Tutkijat pystyvät erottamaan eri ikäisiä lainasanakerrostumia. Van-himmat kieleemme sanat ovat nk. vanhoja omape-räisiä sanoja, jotka juontuvat siis kaukaa kivikau-delta suomalaisugrilaisesta kantakielestä. Tällainen sa-na on *vasara*, jolla tarkoitettiin muun muassa kivi-kirvestä ja tasatalttaa. Kun Suomeen saapui uutta väestöä Baltiasta vuoden 2500 eKr. tienoilla, he toi-vat tullessaan karjanhoidon, maanviljelyksen, uuden uskonnon ja yhteiskuntajärjestyksen lisäksi uutta esineistöä ja ennen kaikkea uuden kielen. Uusien esi-neiden joukossa oli varsireiällisiä kirveitä, joita tu-lokkaat ilmeisesti kutsuivat nimellä *kirves*. Uusi sa-na omaksuttiin uuden kirvesmallin myötä nk. balt-tilaisena lainana silloiseen suomen kieleen ja se on yhä käytössä. Vanhan mallisten kivikirveiden nimi-tys *vasara* jäi taas merkitsemään takomiseen käytet-tävää esinettä, mikä merkitys sanalla on yhä. Lei-killisesti voidaan siis sanoa esi-isiemme kaataneen puunsa noin vuoteen 2500 eKr. asti *vasaralla* ja sen jälkeen *kirveellä*.

Kesällä 1987 valmistettu sädekiviliuskeinen kivikir-ves eli tasataltta koivuisessa varressaan. Kuvannut Janne Vilkuna 1987. Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Kokeilu

Arkeologit ovat tutkineet ja ajoittaneet esihisto-riallisia esineitä, mutta kenttätöiden jälkeinen var-sinainen tutkimustyö on tehty pääasiassa ”työpöy-dän” ääressä. Niinpä tänään — yli sata vuotta kes-täneen suomalaisen arkeologisen tutkimustyön jäl-keen — on yhä varsin epäselvää mihin ja miten esi-historiallisen ajan ja erityisesti kivikauden aikaisia esineitä on käytetty. On selvää, ettei enää voida var-muudella sanoa, miten esineitä on käytetty, mutta käytännön kokeiluun voidaan ainakin osoittaa mi-ten niitä olisi voitu käyttää sekä miten niitä ei aina-kaan käytetty.

Kuvasarja männyn kaadosta kivikirveellä Konneveden Särkisalon Lekkerikoskella. Kuvasajat työn al-kamisesta: 0, 1, 4, 8 ja 9 minuuttia. Kuvannut Irma Vilkuna 1987. Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Saarijärven kivikauden kylään hankittiin kesällä 1987 yleisön kokeilunhalua varten erilaisia kivikaudella käytettyjä kivilajeja. Sädekilviusketta saatiin Rovaniemeltä. Käydessäni Saarijärvellä otin mukaani yhden lohkarren ja valmistin kesälomallani siitä käsityönä iskemällä ja veden sekä hioimen kanssa hiomalla esineen, jota voi luonnehtia Suomensjärven kulttuurin ajan tasataltaksi. Terä hioittiin toispuoleiseksi. Esineen valmistamiseen kului aikaa noin kaksi tuntia. Taltan eli kirveen pituus on 95 mm, leveys 40 mm, paksuus 21 mm ja terän leveys 19 mm. Kirveelle tehtiin varsi nuoresta koivusta. Varren terän puoleinen pää oli koivun murtumista kestävä juuren tyviosaa. Siihen kaiverrettiin oikoteräinen kolo, johon kiilamainen kiviterä laitettiin: kivikirves oli valmis (ks. kuva). Asettamalla terä varren koloon ja kopauttamalla varren hamarapäätä esim. kiven reunaa vasten, kiviterä kiilautui lujasti koloonsa ja käytössä se kiilautui sinne entistä lujemmin. Lyömällä vastaavasti varren otsaa jotain vasten terä irtosi ja oli valmis esim. teroitettavaksi tai käännettäväksi — joissakin löydetyissä kirveissä on nimittäin terä molemmissa päissä.

Tällä muinaisella kivisellä tasataltalla eli kirveellä eli vasaralla kaadettiin useita eri lajeja ja paksuuksia olevia puita. Käytäntö osoitti, että kivikirvestä täytyi käsitellä eri tavoin kuin rautakirvestä. Paras kaatotapa oli ”majavatyöli” eli puu kierrettiin hakaamalla. Vaikka toispuoleisesti hiottu terä oli varressa oikoteräisesti, ei tästä aiheutunut ongelmia: ylöspäin oleva suora teräpinta katkoi puun syyt ja alapuolen kaareva pinta kiilasi ne sivuun. Oletankin toispuoleisesti hiottuja teriä käytetyn, ei varttamistavan vaan hionnan vuoksi. Kun toinen lape oli suora, tarvitsi uudelleen teroitettaessa hioa vain toinen terän lape.

Kivikirveellä kaadettiin Konneveden Särkisalon Lekkerikosken tilalla muun muassa (ks. oheinen kuva) noin 30-vuotias mänty, jonka halkaisija oli noin 110 mm. Aikaa kului aloittamisesta puun kaatumiseen yhdeksän minuuttia. Puun kaatuessa kirveellä katkaisemattoman osan halkaisija oli n. 40 mm. Kaadetun puun kantaan koetettiin nykyaikaista rautakirvestä, jonka terän leveys oli kivikirveen te-

rä 4,5 kertaa leveämpi eli 90 mm. Katkaisuun kului aikaa 45 sekuntia. Nykyaikaisella kaarisahalla aikaa meni 15 sekuntia. Mitä ohuempi kaadettava puu on, sitä pienempi on ero kivi- ja rautakirveen välillä. Tätä kirjoitettaessa kivikirveellä on kaadettu puolisen tusinaa puuta eikä terässä näy minkäänlaisen tylstymisen merkkejä.

Väliaikatulos

Kun meidän eläimestä kehittyneet afrikkalaiset esivanhempamme (*Homo habilis*) ryhtyivät n. 2.5 miljoonaa vuotta sitten käyttämään työkaluja, oli ihminen syntynyt sekä biologisesti että kulttuurisesti. Siitä lähtien on vanhemmilta ja läheisiltä opitulla perinteellä ollut sijansa ihmiskunnan kehityksessä. Biologinen kehitys jatkui: n. 1.6 miljoonaa vuotta sitten ilmestyi uusi ihmislaji (*Homo erectus*) ja n. 130 000 vuotta sitten syntyivät Afrikassa meidän nykyihmisten suoranaiset esivanhemmat (*Homo sapiens*). Euroopassa asusteli samoihin aikoihin eli n. vuodesta 120 000 vuoteen 30 000 eKr. meistä poikkeava ihmislaji eli Neandertalin ihminen (*Homo sapiens neanderthaliensis*). ”Nykyihmiset” saapuivat Eurooppaan noin 35 000 vuotta sitten ja Suomeen he saapuivat viimeisen jääkauden jälkeen noin 9000 vuotta sitten.

Kivikirveskokeilut jatkuvat muun muassa varsinaisen kivikirveen kokoisella leveäteräisellä kirveellä, mutta jo tähän mennessä tehdyt kokeet osoittavat, että kivikirveen tai tasataltan valmistus käy kätevästi, valmis esine on helposti vartettavissa ja kivikautisen eränkävijän puunkaadon tarve tulee täytetyksi. Lisäksi täytyy muistaa, ettei ajalla ollut kivikauden ihmiselle sellaista stressaavaa merkitystä kuin meille nykyisin eläville ihmisille. Pääasia oli, että haluttu puu saatiin poikki ja karsituksi. Elleivät fyysisiltä ominaisuuksiltaan vähintään meidän kaltaisemme kivikaudella Suomessa eläneet esivanhempamme olisi pystyneet valmistamaan käytettävissään olevista raaka-aineista sopivaa työkalua, heillä olisi eläinten lailla ollut käytössään vain paljaat kädet sekä sekaravinnon syöjien hampaat, ja niillähän puun kaataminen on aika hankalaa puuhaa.

Puulintu

Janne Vilkuna (toim.). Keski-Suomi 19. s. 32–36.
Jyväskylä: Keski-Suomen museo 1992.

Mainitsin edellä lastusiipisen joululinnun saate-
tekstissä, miten Keski-Suomen museoon töihin
tullessani tutustuin näyttelyihin ja miten pääluet-
telotietojen mukaan yhden vitriinin puinen lintu
oli joululintu. Kirjaus oli kuitenkin selkeästi luulo
eikä tieto, sillä puulinnun selkään veistetty vuosi-
luku 1775 oli ilmiselvä vihje siitä, mistä se oli pe-
räisin, mikä se oli ja kuka sen oli veistänyt. Syyt
sen muutoin kaltoin kohdeltuun kuntoon jäävät
todistamatta, mutta ne osoittavat yhdessä linnun
löytöpaikan kanssa erikoiseen suuntaan. Kaiken
lisäksi linnun alkuperäinen sijaintipaikka on ai-
kaa sitten kadonnut eli lintu on harvoja tuosta
kohteesta yhä jäljellä olevia ja siitä todistavia esi-
neitä.

Janne Vilkuna

PUULINTU

Keski-Suomen Museoyhdistys ry. perustettiin alkuvuodesta 1931. Esinekeräys alkoi vilkkaana yksityisten ja yhteisöjen toimesta Jyväskylässä ja maakunnassa. Niinpä vuoden lopulla museon pääluetteloon oli merkitty 1 600 esinettä ja jo seuraavan vuoden toukokuussa voitiin viettää Keski-Suomen museon avajaisjuhlaa Cygnaeuksenkatu 10:n talossa.

Nykyisessä Cygnaeuksen puistossa sijainnut Jyväskylän ensimmäinen tunnettu kirkko purettiin sen paikalle vuonna 1775 rakennetun kirkon tieltä, joka taas purettiin 1880-luvulla. Toisesta kirkosta on säilynyt piirroksia ja valokuvia ja sen esineitä ja rakennosia on Keski-Suomen museon kokoelmissa. Yksi näistä esineistä todistanee erikoisista tapahtumista.

Keski-Suomen museon vuonna 1961 avatun uuden museorakennuksen perusnäyttelyssä oli näyttelyn sulkemiseen 3.1.1988 asti osasto, joka esitteli entisaikojen uskomuksia ja taikuutta. Osaston kattoon ulottuvassa lasivitriinissä oli siiman varassa lentävä puinen kuluneen musta puulintu (kuva 1 ja tämän kirjan kansikuva). Sen pääluettelonumero on 162:1, ja museon pääluettelossa on siitä vuodelta 1934 seuraavat tiedot:

”Kansalaisopiston johtajan lehtori Toimi Harjaman 50-vuotisjuhlassa muodostivat keskustelukerhon jäsenet yhtymän, jonka tarkoituksena on harjoittaa esinekeräilyä K.S.M. hyväksi. Ens. lahjoituksena jätti hra Toivainen museolle 1. puisen linnun v:lta 1775. Hän oli sen löytänyt Tourujoen rannalta kolmisen vuotta sitten. Sitä lienee käytetty joulukoristeena. Selkään lyödystä naulasta se on riippunut katosta. Toinen siipi on katennut.”

Linnun selässä on tosiaan veistetty vuosiluku 1775 (kuva 2). Lintu laitettiin näyttelykuntoon vuonna 1961 valmistamalla sille puuttuva siipi. Sen siipien väli on 394 mm ja pituus nokasta pyrstönkärkeen 360 mm. Lintu ei kuitenkaan ole nk. joululintu.

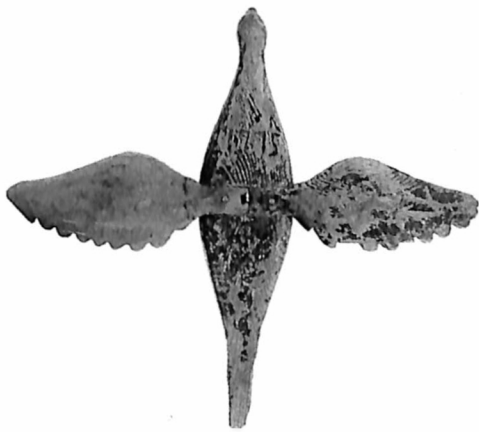
Vuonna 1775 silloisen Laukaan emäseurakunnan alaiseen Jyväskylän kappeliseurakuntaan valmistui järjestyksessä toinen kirkko vanhan eli ensimmäisen varmuudella tunnetun kirkon paikalle nykyiseen Cygnaeuksen puistoon. Sen ja vuonna 1800 valmistuneen tapulin (kuva 3) rakentamista oli johtanut eli rakentanut Jaakko Jaakonpoika Leppänen (1741–1805), joka oli Petäjaveden kirkon vuosina 1763–1765 rakentaneen Jaakko Klementinpoika Leppäsen poika. Jaakko Jaakonpojan poika Eerik Jaakonpoika (1776–1856) rakensi vuonna 1821 Petäjaveden komean tapulin.

Jyväskylän vanhasta kirkosta ei ole säilynyt mitään rakennuspiirustuksia, jos niitä on ollutkaan, tai sen rakentamiseen liittyneitä sopimuksia tai tilejä. Ainoa rakentamiseen liittyvä asiakirja on pitäjänkokouksen 5.7.1774 pöytäkirjan kohta, jossa rakennushanke päätettiin. Tuon pykälän alku on Onni A. A. Revon suomentamana seuraavanlainen:

”2:o että koska kappelissa oleskeli eräs kirkonrakennusmestari Jaakko Jaakonpoika Leppänen, kappelilaiset pitivät kohtuullisena, että mainittu Leppänen otettiin heidän kirkkonsa

Kuva 3. Laukaan emäseurakunnan alaisen Jyväskylän kappelin vuonna 1775 rakennettu kirkko ja vuonna 1800 valmistunut tapuli lounaasta nähtynä. Molemmat rakennukset olivat Jaakko Jaakonpoika Leppäsen (1741–1805) johdolla rakennettuja. Piirros Erland Stenberg 1886. Museoviraston historian kuva-arkisto.

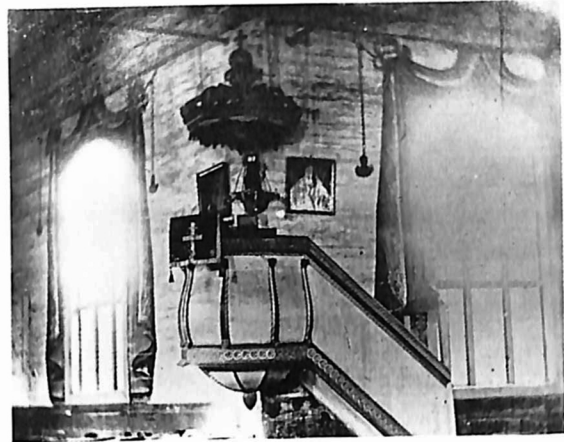
Kuva 1. Keski-Suomen museon kokoelmien puinen lintu; pääluettelonumero 162:1. Oikean puoleinen siipi on rekonstruktio. Kuvannut Pekka Helin 1990. Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Kuva 2. Linnun selkään on veistetty vuosiluku 1775, joka on Jyväskylän toisen kirkon rakentamisvuosi. Siipien väli on 394 mm, pituus nokasta pyrstöön 360 mm. Kuvannut Pekka Helin 1990. Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Kuva 4. Jyväskylän vanhan kirkon saarnatuoli. Kuvannut Rafael Hårdh 1870. Museoviraston historian kuva-arkisto.

Kuva 5. Jyväskylän vanhan kirkon saarnatuolin katos eli himmeli, jossa erottuu tumman alueen keskellä vaalea lintu. Osasuurennos kuvasta 4.

rakentajaksi 3,300 taalerin palkkaa vastaan. Leppänen olikin jo tarvittavat rakennustarpeet jakanut talojen kesken hänelle jätetyn luettelon mukaan.”

Jyväskylän kappeli itsenäistyi vuonna 1863 (päättös v. 1856) Jyväskylän maaseurakunnaksi, josta kaupunkiseurakunta irtaantui vuonna 1880 (päättös v. 1875). Molemmat seurakunnat rakensivat oman kirkon. Kun kaupungin keskustorin keskelle oli valmistunut tiilinen kirkko vuonna 1880 ja Taulumäelle puinen vuonna 1885² ja kun viimeinen jumalanpalvelus oli pidetty vanhassa kirkossa 4. lokakuuta 1885, vanha kirkko purettiin vuonna 1888. Kirkon hirssiä, ovia jne. kiinteitä osia käytettiin Taulumäelle pystytetyn Jyväskylän pitäjän pitäjätuvan rakennusaineina. Osa sisustuksesta siirrettiin tietyksi uuteen kirkkoon, mutta osa lienee jäänyt enemmän tai vähemmän kulkusalle.

Kirkosta ei ole säilynyt kovin monta valokuvaa, mutta seminaarinlehtori Rafael Hårdhin vuonna 1870 ottamassa sisäkuvassa saarnatuolin katoksen alla erottuu juuri ja juuri lintu (kuva 4 ja 5). Siten Keski-Suomen museon vuosiluvulla 1775 merkitty puinen lintu on Jyväskylän kirkon saarnatuolin katoksen eli himmelin laessa roikunut valkoinen Pyhän Hengen kyyhkynen.

Jaakko Jaakonpojan isän Jaakko Klementinpojan tekemiä esineitä tunnetaan useita, kuten esim. Korpilahden vanhan kirkon kynttilänkruunu vuodelta 1764 ja Petäjaveden saarnatuoli vuodelta 1765.³ Jyväskylän kirkon saarnatuoli on kuitenkin tyystin erilainen kuin Petäjaveden saarnatuoli, jonka malli on kotoisin 1600-luvun varsinaissuomalaisista ja hämäläisistä saarnatuoleista. Jyväskylän saarnatuoli on myöhäisbarokkilaisen erityisesti Pohjanmaalla yleisen saar-

natuolimallin myöhäinen ja perifeerinen jälkeläinen.⁴ Esikuvan löytyminen Pohjanmaalta on luonnollista aikana, jolloin Keski-Suomen alueen taloudelle tärkeät rannikkokaupungit sijaitsivat siellä. Ei ole tiedossa, ovatko saarnatuoli ja sen jotenkin liian pieni ja sitä koristeellisempi katos eri aikana valmistetut ja onko saarnatuolia ja erityisesti sen kaidetta pelkistetty klassismin henkeen sopivaksi kirkon korjaustöiden⁵ yhteydessä vuonna 1813. Himmelin puulinnun selkään veistetty vuosiluku todistaa kuitenkin sen, että lintu on veistetty kirkon rakennustöiden yhtey-

dessä. Kun sen veistäjää ei tunneta, ei voida myöskään sulkea pois sitä mahdollisuutta, että se olisi itsensä Jaakko Jaakonpoika Leppäsen veistämä.

Museon puinen lintu on siis joskus kirkon purkamisen jälkeen maalattu mustaksi. Alunperin valkoinen lintu on riippunut katoksen alla kynttilätelineen yllä ja se on siten ollut alttiina nokeentumiselle, mutta sen musta väri ei selity tällä. Linnulta puuttuu toinen siipi, molemmat jalat ja suurin osa pyrstöä puuttuvat ja sen kuvussa ja selässä on mustaksi maalaamisen jälkeen syntyneitä puukon viiltoja (kuva 1 ja 2). Lintu on myös jätetty heitteille koska se löytyi Tourujoen rannalta. Miksi?

Kysymykseen ei voida koskaan saada varmaa vastausta. Lintua on voitu käyttää leikkikaluna, esim. mustaksi maalattuna teerenä, mutta koska kyseessä on nimenomaan saarnatuolin Pyhän Hengen kyyhkynen, lintua lienee käytetty taikuteen. Sen löytyminen nykyisen vanhan hautausmaan ohi virtaavan Tourujoen rannalta ei liene sattuma. Ennen vanhaan taikuuden väkevimpiä välineitä olivat nimittäin taikasanojen lisäksi hautausmaalta noudettu ruumiinmulta tai peräti vainajien luut. Kirkkoon ja kristinuskoon liittyvät esineet tai niiden vertauskuvat olivat myös käyttökelpoisia.

Jyväskylän vanhan kirkon purkutöiden aikana tai jälkeen saarnatuolin Pyhän Hengen kyyhkynen lienee joutunut 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa jonkun hämäriin voimiin uskoneen henkilön haltuun ja taikuuden välineeksi. ”Tappamisestaan” huolimatta se ei kuitenkaan tuhoutunut, vaan kulkeutui lähes ihmeenomaisesti edellä mainitulla tavalla keski-Suomen museoon kaiken kansan nähtäväksi⁶, jollaiseksi se oli alunpitäen kirkkoon veistettykin.

Viitteet

Repo 1937. 129.

2 Paloi v. 1918, uusi v. 1929.

3 Korpilahden kynttiläkruunu ks. Lahti 1987. 38 ja Petäjäveden saarnatuoli ks. Pettersson 1986. 88–91 ja Cleve 1932 s. 172–175.

4 Repo 1937. 134: korjaustyöt teki puuseppä Mooses Först ja talollinen Eerik Jaakonpoika Leppänen.

5 Saarnatuolityyppejä valmistivat Pohjanmaalla toimineet puusepät 1730-luvulta 1760-luvulle: ensimmäisiä tekijöitä oli saksalaissyntyinen Johan Kyntzell, joka teki Närpiön saarnatuolin n. 1735 (Appelgren 1985. 689–699); vastaavia saarnatuoleja on (ollut) Hailuodon, Kristiinankangon, Haukiputaan, Kälvijän, Lapuan, Limingan, Oulunsalon, Rantsilan, Revonlahden ja Siikajoen kirkkoissa.

6 Näin linnun vaiheiden selvittely osoitti sen sijoittamisen museon perusnäyttelyssä taikuuden välineiden vierelle osuvaksi sattumaksi.

Lähteet

Appelgren, Kari. 1985. Om den skulpterade och målade inredningen i Österbottens kyrkor. Svenska Österbottens historia V. Vasa.

Cleve, Nils. 1932. Predikstolar och predikstolskonst i Finland intill år 1700. Historiska och litteraturhistoriska studier 8. Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXXIX. Helsingfors. Keski-Suomen museon pääluettelo II.

Lahti, Markku. 1987. Korpilahden kolme kirkkoa. Korpilahti.

Pettersson, Lars. 1986. Petäjäveden vanha kirkko. Keski-Suomi 18. Saarijärvi.

Repo, Onni A. A.. 1937. Jyväskylän kunnan historia. Helsinki

ABSTRACT

A WOODEN BIRD

The so-called old wooden church of Jyväskylä was built in 1775 by Jaakko Jaakonpoika Leppänen, a member of a well-known family of church-builders. The church was torn down in 1888. In connection with demolition, a carved dove belonging to the pulpit and symbolizing the Holy Spirit was lost; it was found in the late 1920s in the valley of the Tourujoki river. In 1932 the finder donated the carved bird to the Museum of Central Finland, shortly after its foundation. The sculpture appears to have been used as an instrument of magic: it was painted black; the feet and one wing were broken off; the tail was disfigured; and the side of the bird had been jabbed with a knife.

Janne Vilkuna
Museology
University of Jyväskylä
Seminaarinkatu 15
SF-40100 Jyväskylä

Fig. 1. Bird sculpture of wood (Museum of Central Finland, catalogue no. 162:1). The right wing is reconstructed. Photograph by Pekka Helin 1990. Museum of Central Finland.

Fig. 2. Carved on the back of the bird is the year 1775, when the second church of Jyväskylä was built. Wing span 394 mm, length from beak to tail 360 mm. Photograph by Pekka Helin 1990. Museum of Central Finland.

Fig. 3. View from the southwest of the Chapel of Jyväskylä built in 1775 as part of the Pa-

rish of Laukaa and the belfry, built in 1800. Both were built under the supervision of Jaakko Jaakonpoika Leppänen (1741–1805). Drawing by Erland Stenberg 1886. National Board of Antiquities.

Fig. 4. Pulpit of the old church of Jyväskylä. Photograph by Rafael Hårdh 1870. National Board of Antiquities.

Fig. 5. Canopy (Fi. *himmeli*) over the pulpit of the old church of Jyväskylä. The light-coloured bird sculpture can be seen among the darker surroundings. Enlarged detail of Fig. 4.

Korpilahden vanhan kirkon peuransarvinen kynttiläkruunu

Taidehistoriallisia tutkimuksia – Konsthistoriska studier 14
(Kalevi Pöykölle omistettu juhlaKirja). s. 75–89.
Helsinki: Taidehistorian seura 1993.

Olin Keski-Suomen museon maakunnallista museotyötä tekevä amanuenssi eli maakuntasihtööri 1980–1982. Työhöni kuului muun muassa paikallismuseoiden neuvonta, minkä vuoksi tietysti tutustuin oitis kaikkiin maakunnan kulttuurihistoriallisiin museoihin ja niiden toimintaan. Vanhan Korpilahden kotiseutuyhdistyksen kotiseutumuseoon ensi kertaa tullessani vastassa oli merkilinen ja upea esine, puinen ja sarvinen kynttiläkruunu. Se oli huonossa kunnossa, joten se otettiin restauroitavaksi Keski-Suomen museoon. Museossa oli varsin tutkimusmyönteinen henki, joten ryhdyin tutkimaan tätäkin esinettä. Siirryin 1989 yliopistolle perustettuun museologian yliassistentin määräaikaiseen virkaan. Kynttiläkruunu päättyi museosta lähtöni jälkeen valmistuneeseen Keski-Suomen museon uuteen perusnäyttelyyn Keski-Suomi – maakuntako sekin on?

Julkaisin kynttiläkruunun tutkimuksen yliopiston esimieheni, taidehistorian professori Kalevi

Pöykön (1933–2016) juhlaKirjassa 1993. JuhlaKirjat ovat vanha kaunis tapa, jolla siihen artikkeleita kirjoittavat onnittelevat pyöreitä vuosia täyttävää tai eläkkeelle jäävä jubilanttia. Kirjoittamisen lisäksi onnittelet voi osoittaa kirjaan painettavassa tabula gratulatoriassa eli onnitelijoiden luettelossa. Kirjat pyritään tekemään salaa onniteltavalta. Viime aikoina juhlaKirjoja on kyseenalaistettu oudoin syin. On esitetty, että niihin käytetty työ menee kirjoittajilta hukkaan, koska juhlaKirjat eivät kuulu kirjoittajille, laitoksille, tiedekunnille ja yliopistolle tuotospisteitä tuottaviin kansainvälisiin julkaisusarjoihin. Olen eri mieltä. Ne ovat vanhan perinteen lisäksi hienoin tapa millä akateemista henkilöä voi onnitella! Minut yllätettiin 1.9.2022 jäähyväisluentoni jälkeen ojennetulla juhlaKirjalla ”Maassa, puussa ja ilmassa”.

JANNE VILKUNA

Korpilahden vanhan kirkon peuran- sarvinen kynttiläkruunu

Kynttiläkruunu

Jos minun pitäisi valita museonäyttelyyn kaksitoista kulttuurihistoriallisesti ja visuaalisesti merkittävää suomalaisesta menneisyydestä todistavaa museoesinettä, sisällyttäisin tuohon joukkoon epäroimättä ulkomuodoltaan jännittävän Korpilahden vanhan kirkon peuransarvisen kynttiläkruunun.¹

Nykyaikaiseen museotyöhön kuuluu sen asian tiedostaminen, ettei esineiden museoarvo johdu itse esineistä, vaan esineiden ja niihin liittyvän kontekstitiedon kyvystä kertoa, todistaa, menneisyyden tapahtumista ja ilmiöistä. Tietojen hankinta ei ole ongelma, kun tallennetaan nykyajan ilmiöitä, mutta vuosisatoja vanhaan museoesineeseen on usein liitettävissä vain muutamia tosioita. Kun muuta ei ole, on elädyttävä ja rakennettava niiden varaan menneisyyden mahdollisimman todennäköinen ja ristiriidaton rekonstruktio. Mikä on Korpilahden vanhan kirkon peuransarvisen kynttiläkruunun historia, mitä se kertoo ajastaan?

Korpilahden vanhan kirkon peuransarvinen kynttiläkruunu kuuluu nykyään Vanhan Korpilahden kotiseutuyhdistyksen ylläpitämän kotiseutumuseon kokoelmaan.² Vuonna 1987 kruunun restauroi Keski-Suomen museossa konservattori Esko Ahola. Kruunu puhdistettiin, haljennutta keskuspylvästä vahvistettiin ja kruunun kehän viiteen henkilöfiguuriin ja keskuspylvään figuuriin lisättiin puuttuvat kädet. Silloisen keskuspylvään ilmeisen sekundäärisen ripustusnarun tilalle laitettiin kruunussa olevan alkuperäisen poikittaisen kierretyn rautavartaan kaltainen ripustustanko (ku-

vat 1 ja 2; mitat kuvassa 3).³

Kruunun keskus on puinen pylväs, jonka yläpää kuvaa kaksikasvoisen (kasvot ovat lähes identtiset) parrattoman ihmisen vartalon yläosaa suoraan sivuille ojennettuine käsineen. Käsien päissä on sorvatut kynttilänpesät. Pylvään alaosassa on pallo. Vartalon keskuskohtaan läpäisee kasvojen suunnassa, frontaalisesti, puorsi. Pylvään alaosan läpäisee puuorren suhteen 90 asteen kulmassa oleva, kierretystä rautavartaasta valmistettu orsi. Puinen yläorsi kannattaa yksipuista rautanaulalla yhteen liitettyä vannetta ja rautainen alaorsi on kiinnitetty metsäpeurahirvaan (*Rangifer tarandus*) sarvikruunuun⁴, joka on myös kiinnitetty rautanauloin ylävanteeseen. Sarvikruunu kannattaa alempaa, ylemmän kaltaista puuvannetta. Puuvanteisiin on kiinnitetty rautanauloin viisi kädet harallaan seisovaa ja sorvattuja kynttilänpesiä kannattavaa ihmisfiguuria (kuva 4). Kädet on valmistettu erillisistä puukappaleista, jotka on puutapein kiinnitetty vartaloihin veistettyihin koloihin. Kahdessa säilyneessä kehän pesässä on pahoja palojälkiä, mutta keskuspylvään säilynyt pesä on kulumaton, kuin vasta tehty.

Neljä kehän figureista kuvaa miestä, sillä hahmoilla on parta, ja yksi parraton naista. Kaikkien vaatetus ja ”jalat” eroavat toisistaan. Kahdella mieshahmolla on liperit. Kehän ja keskustukin figureiden kyljissä on jokaisessa pyöreähköt reiät, joita on ilmeisesti tarvittu figuurin kiinnittämiseen sitä veistettäessä. Keskuspylväs ja figuurit ovat ilmeisesti mäntyä, vanteet kuusta ja figureiden kädet ja sorvatut kynttilänpesät koivua. Koko kruunu,

1. Korpilahden vanhan kirkon peuransarvinen kynttiläkruunu ennen restaurointia. Kuvannut P. Helin 1986 Keski-Suomen museo.

sekä puosat että sarvi, on maalattu punamullalla.

Aikanaan kirkon kruunu, jota ei käytetty enää valaisimena, siirrettiin varastoon uuteen tapuliin, josta se sitten siirrettiin edelleen 1950-luvulla vanhan tapulin säilyneeseen alakertaan eli kotiseutumuseoon.⁵

Korpilahden vanha kirkko

Kun etsitään peuransarvisen kynttiläkruunun alkuperää, sen tekijää, on syytä ensiksi selvittää, mitä tiedetään Korpilahden kirkkojen rakentajista tai kirkkojen sisustustöiden tekijöistä.

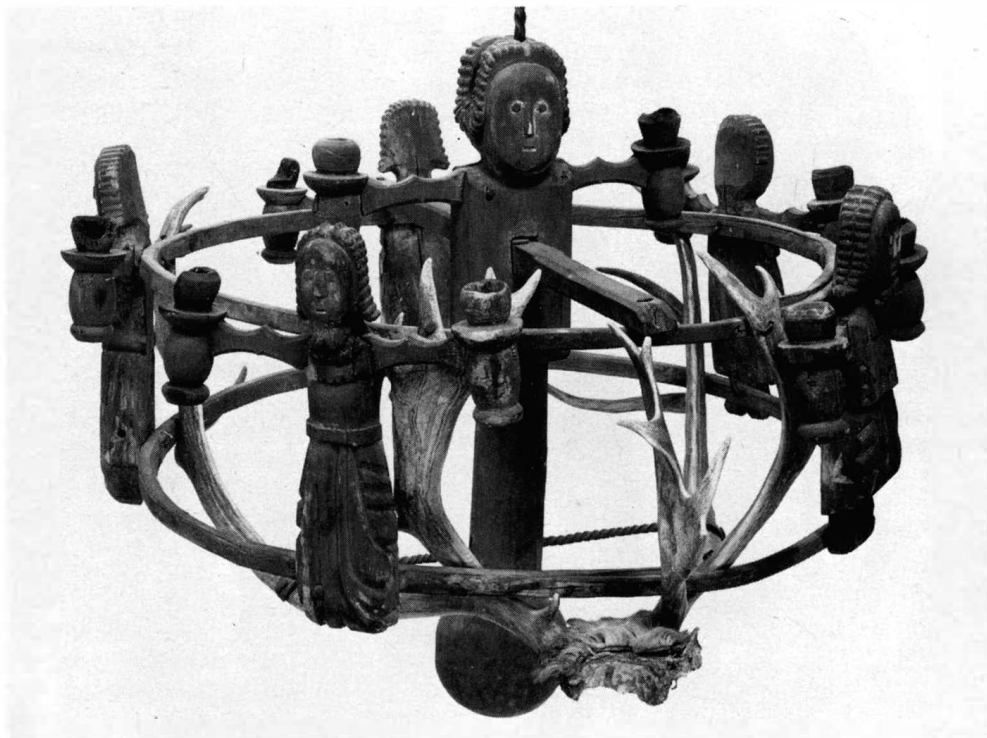
Korpilahden ensimmäisen kirkon ja tapulin rakentamisvuosia ei tunneta. Korpilahden toisen eli nk. vanhan kirkon rakensi ensimmäisen kirkon paikalle vuonna 1753 kirkonrakennusmestari Arvi Junkkarinen. Kirkosta ei ole säilynyt rakennuspiirustuksia tai muita kuvia. Vuonna 1764 Jaakko

Klemetinpoika Leppänen suoritti poikansa, Jaakko Jaakonpojan kanssa kirkossa korjaustöitä. Tilit tai muut asiakirjat eivät kuitenkaan luettele tuolloin tehtyjä töitä.⁶ Jaakko Jaakonpoika rakensi Korpilahden vanhan tapulin vuonna 1777.

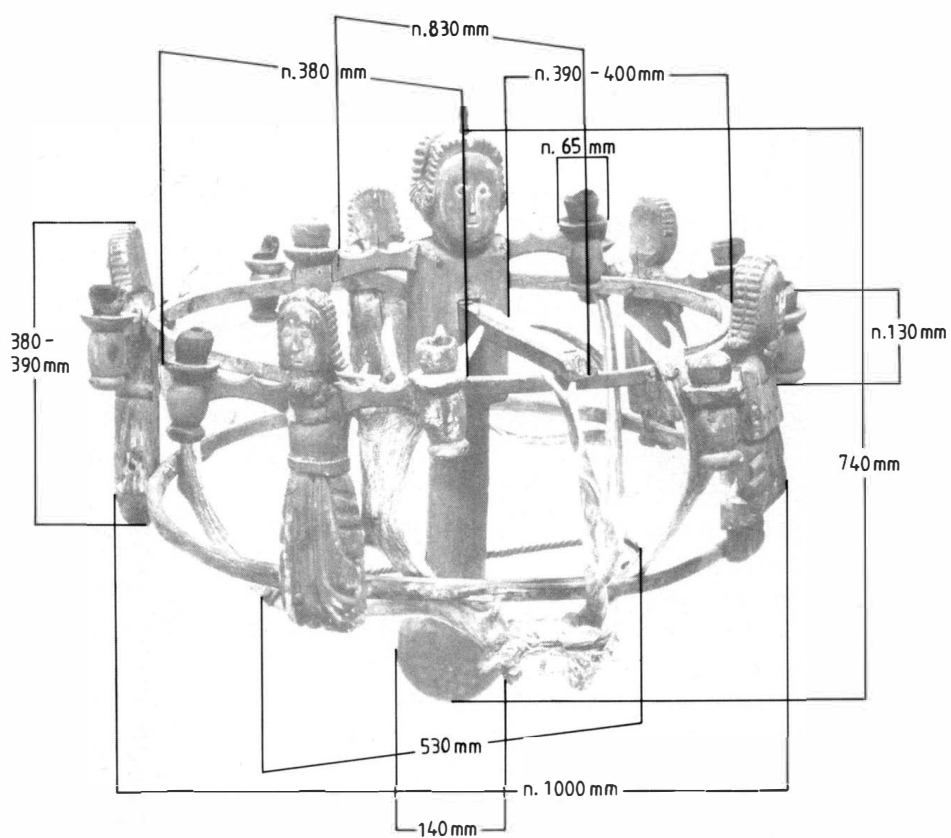
Korpilahden kolmas eli nykyinen kirkko valmistui kirkonmäelle vuonna 1826, minkä jälkeen vanha kirkko myytiin huutokaupalla ja purettiin.⁷ Vanha tapuli korvattiin vuonna 1886 lääninarkkitehti Alfred Cawénin suunnitteleamalla ja helsinkiläisen Gustaf Kuorikosken rakentamalla uudella tapulilla.⁸

Kruunun historia ja vastineet

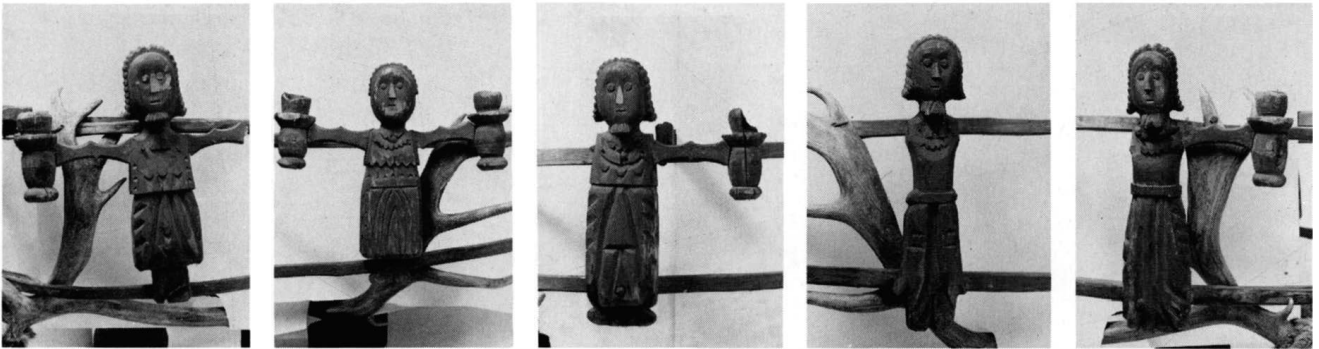
Korpilahden kirkon kalustoluettelotkaan eivät valaise peuransarvisen kynttiläkruunun syntyvaiheita, sillä vanhimmat kalustoluettelot ovat vasta vuosilta 1816 ja 1839. Vuoden 1816 kalustoluettelo mainitsee kirkon valaisinlaitteina vanhan 16-varti-

2. Korpilahden vanhan kirkon peuransarvinen kynttiläkruunu restauroinnin jälkeen. Kuvannut P. Helin 1987 Keski-Suomen museo.

3. Korpilahden vanhan kirkon peuransarvisen kynttiläkruunun mitat.

4. Korpilahden vanhan kirkon peuransarvisen kynttiläkruunun kehän figuurit ennen restaurointia. Kuvannut P. Helin 1986 Keski-Suomen museo.

sen messinkikruunun⁹, puisen kynttiläkruunun ja kuusi erilaista kynttilänjalkaa. Lisäksi mainitaan käyttökelvottomana peuransarvisen kynttiläkruunu: ”1 Dito [Ljuskrona] af Reenhoren omringade af Trä Bågor (oduglig)”.¹⁰ Vuoden 1839 luettelo toteaa peuransarvikruunusta lyhyesti: ”1 D[it]jo – [ljuskrona] af Rehorn med träd bågor.”

Korpilahden kynttiläkruunu on ainutlaatuinen, sillä museoviraston kulttuurihistorian osaston historian yksikön arkiston esinekortistojen mukaan Suomesta tunnetaan Korpilahden peuransarvisen kynttiläkruunun lisäksi vain yksi esine, jossa on olennaisena rakenneosana peuransarvi ja kolme esinettä, joissa on käytetty hirvensarvea. Viimeksi mainitut ovat Jämsän vanhassa kirkossa ollut sarvesta valmistettu kolmihaarainen seinäkynttelikkö¹¹, Liedon kirkon raudasta ja hirvensarvesta valmistettu kynttilänpitimenä ollut lakkinäula¹² ja Naantalien kirkon rautakruunu, jonka keskellä on ollut hirvensarvi¹³.

Ainoa Korpilahden kruunun kaltainen peuransarvisen esine on Jämsän kirkkomuseon esineistöön kuuluva vanhan kirkon ajoilta oleva seinään kiinnitettävä metsäpeuran sarvikruunu (kuva 5). Kruunussa on puusta sorvattu väliorsi ja siinä on ollut kymmenen sorvattua, punaisiksi, vihreiksi tai kaksivärisiksi maalattua kynttilänpesää, joista yksi on kiinnitetty väliorpeen ja muut sarvien haarojen kärkiin. Kruunun leveys on 62 cm ja korkeus 50 cm.¹⁴

Jämsän kirkon kalustoluettelot vuosilta 1769 ja 1778 mainitsevat peuransarvisesta seinäkruunusta seuraavasti: ”en d[it]jo [Ljuskrona] af renhorn, som är fäst vid predikiostolen och förärt af snickaren Jöran Assasson.”¹⁵ Kyseinen kruunun lahjoittaja

on pitäjännikkari Yrjö Aasafinpoika (s. 1729, k. 1800), joka alkoi harjoittaa ammattiaan Jämsässä vuonna 1754.¹⁶ Kun kruunun lahjoittaja on nikkari, lienee selvää, että kruunu on myös hänen valmistamansa. Sen valmistusaika voidaan rajata Yrjönikkarin vuonna 1754 alkaneeseen pitäjännikkariuteen ja kirkon vuoden 1769 kalustoluettelon ensimmäintään.

Koska suomalaisen kirkkoarkkitehtuurin monet uutuudet ovat kotoisin lännestä, tiedustelin kirjeitse vuonna 1987 Ruotsista Kungliga husgerådskammarenista, Nationalmuseetista ja Nordiska museetista mahdollisista ruotsalaisista sarvikynttiläkruunun vastineista, mutta vastausten mukaan em. laitosten omissa tai niiden hoitamien linnojen kokoelmissa ei sellaisia ole.¹⁷ Ruotsissa on kuitenkin esine, jossa on kiintoisalla tavalla käytetty hirvensarvea. Tukholman Suurkirkossa on valtionhoitaja Sten Sture vanhemman Brunkebergin voittoisan taistelun kunniaksi tilaama, lyypekkiläisen Berndt Notken 1480-luvulla apulaisineen valmistama monumentti. Sten Sturea ja Tanskaa symbolisoivat Pyhä Yrjänä ja lohikäärme, jonka rakenneosina on käytetty hirvensarvia.¹⁸

Sensijaan saksalaisalueella sarvien käyttö on ollut yleistä. Siellä on 1400 – 1600-luvulla valmistettu sekä seinään kiinnitettäviä että katosta riippuvia kynttiläkruunuja, joiden rakenneosana on käytetty saksanhirven (*Cervus elaphus*) ja hirven (*Alces alces*) sarvia (kuvat 6 – 8).¹⁹

Peuran sarvikruunun käyttö sekä Korpilahden että Jämsän kynttiläkruunussa ei voi olla sattumaa – kruunuilla täytyy olla jokin yhteys sekä keskenään että saksalaisiin sarvikruunuihin.

Kynttiläkruunun merkitys ja liperimiesten arvoitus

On selvää, että Korpilahden vanhan kirkon 12-kynttiläinen peuransarvinen kruunu valmistettiin ensisijaisesti kirkkosalin valaisimeksi. Vuoden 1816 kalustoluettelon maininta kruunun käyttökelvottomuudesta voi tarkoittaa sitä, että kruunun rakenteessa oli sittenkin jo alunperin jotain, joka teki siitä epäkäytännöllisen valaisinlaitteen, mutta vuonna 1993 tehty valaisukoe osoitti kynttiläkruunun yhä olevan reunoiltaan puhki palaneita kynttilänpesä lukuun ottamatta kelpollinen valaisin.²⁰ Koska kirkollisilla esineillä on yleensä käytännöl-

5. Jämsän kirkon kirkkomuseon kokoelmien alunperin 10-kynttiläpesäinen peuransarvinen seinäkruunu, jonka pitäjännikkari Yrjö Aasafinpoika valmisti ja lahjoitti kirkkoon ilmeisesti 1750-luvulla. Kuvannut J. Viikuna 1988 Keski-Suomen museo.

lisen funktion lisäksi sekä koristeellinen että rituaalinen funktio, kruunun käyttökelvottomuus saattoi johtua myös siitä, että sen ulkomuoto oli käynyt vanhanaikaiseksi, se soti 1800-luvun alun kauneushanteita vastaan eikä sopinut uuteen kirkkoon²¹, tai siitä, että sen punainen väri, sarvikruunu tai sanoma koettiin tavalla tai toisella epä kristilliseksi.

Peuransarvinen kynttiläkruunu on eittämättä kokonaisuutena koristeellinen, siihen sisältyy taiteellisia arvoja. Mutta mikä on sen rituaalinen tehtävä, sanoma ja viesti? Kruunun viesti on luettavissa sen figuureista ja mahdollisesti myös käytetystä sarvikruunusta. Ongelmana on kuitenkin, että emme osaa enää tulkita tuota viestiä, vaan voimme vain arvailla sitä.

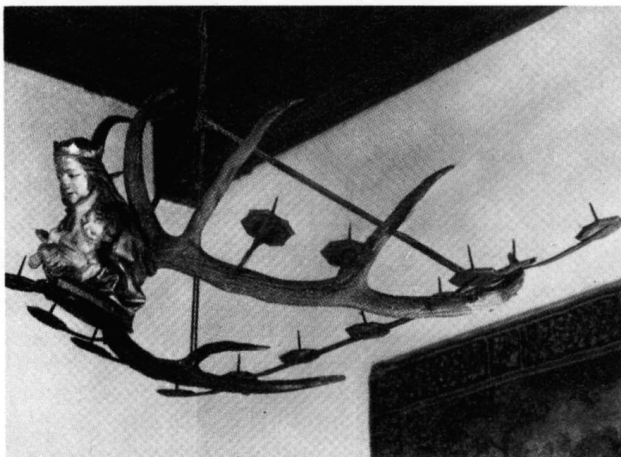
Keskuspylvään figuurilla ei ole partaa, mutta ei myöskään mitään, mikä selvästi määrittäisi esim. sen sukupuolen. Kysymyksessä ei liene kaksikasvoinen Janus. Kynttiläkruunu tuo mieleen eräät ajan saarnastuolit, joissa pöntön ulkoreunaa koristavat ihmishahmot ja joissa pöntön kannatinpilari on veistetty ihmisfiguuriksi. Tällaisia saarnastuoleja oli Jämsässä ja Petäjävvedellä, ilmeisesti myös Korpilahdella. Saarnastuolin kannattajaa on mainittu Simpsoniksi, mutta kyseessä lienee Kristoforos.²² Kynttiläkruunun keskuspylvään kahteen suuntaan katsova ihmisfiguuri saattaa olla eräänlainen saarnastuolin kannattajan analogia.

Kehän viidestä figuurista neljällä on parta, mikä osoittaa heidän olevan miehiä. Edelleen kahdella heistä on liperit. Viides hahmo on nainen. Neljä miestä voisivat olla neljä evankelistaa, mutta silloin olettaisi kaikilla olevan yhteisen attribuutin, jona evankelistoilla on yleensä raamattu, tai tässä tapauksessa samanlaiset pappeutta osoittavat vaatteet. Jos kruunu on tehty vuonna 1753 valmistuneeseen toiseen kirkkoon, kehän kaksi liperillistä miestä saattaisivat kuvata emäseurakunnan tuolloisia pappeja.

Korpilahden kappelin emäseurakunnan Jämsän kirkkoherra oli kuollut vuonna 1751, ja vuonna 1755 suoritettussa kirkkoherranvaalissa valittiin seurakunnan johtoon silloinen varapastori Carl Östberg (s. 1716), joka oli sitoutunut naimaan edellisen kirkkoherran lesken.²³ Östberg oli ratkaisevassa asemassa toteutettaessa rakennusmestari Jaakko Klemetinpoika Leppäsen johtamien Petäjäveden vanhan kirkon ja Jämsän tapulin uudisra-

6. Schlaggsdorfin kirkon seinäkruunu, jonka on valmistanut Henning von der Heyde noin vuonna 1490. Wechsler-Kümmelin mukaan (1962, s. 214 kuva 97).

7. Baijerin kansallismuseon (München) kokoelmien 1400-luvun lopulle ajoittuva kynttiläkruunu Wechsler-Kümmelin mukaan (1962, s. 215 kuva 99).

kennushankkeita ja Korpilahden kirkon korjauksia.²⁴ Östberg kuoli vuonna 1775 ja hänen seuraajakseen valittiin vuonna 1777 sotilaspastori, maisteri Samuel Nils Heurlin, joka oli virassa vuoteen 1814.²⁵ Jämsän seurakunnan kappalaisena oli vuosina 1732 – 1765 Anders Johan Streng²⁶ ja Korpilahden kappalaisena vuosina 1755 – 1787 Elias Forsander.²⁷ Jos kehän figuurit ovat Jämsän seurakunnan pappeja, kyseessä lienevät kirkkoherra Carl Östberg ja kappalainen Elias Forsander. Vaan keitä ovat kaksi muuta miestä ja nainen? Kyseisten figuurien ulkomuoto ei viittaa Jeesukseen tai Neitsyt Mariaan, sillä kehyksen naisella ei ole esim. kruunua. Henkilöiden ulkomuoto viittaa siis pikemminkin ei-raamatullisiin henkilöihin. Edelleen voidaan kysyä, ovatko he ylipäänsä historiallisia tai myyttisiä henkilöitä, vaan vain koristeita?

Ratkaisematta jää, onko kynttilöiden lukumäärä, iankaikkisen täydellisyyden luvun mukainen 12²⁸, tarkoitettu alunperin symboliseksi. Sekään ei selviä, onko henkilöiden kannattamilla kynttilöillä haluttu viestiä figuurien esikuvien mahdollisesta roolista valaistuksen ja ilosanoman tuojina. – Ovatko kynttilät heidän attribuuttejaan?

Arvoitus on myös se, viestiikö metsäpeuran sarvikruunun valinta kynttiläkruunun rakenteen keskeiseksi osaksi jotain tuohon asti Keski-Suomessa

8. Münsterin raatihuoneen 1500-luvulle ajoittuva kynttiläkruunu, jonka kehän sisäpuolelle on kiinnitetty sarvikruunu, kehässä on metsästysaiheista koristelua ja otsaluun yllä on madonnan kuva. Wechsler-Kümmelin mukaan (1962, s. 238 kuva 131).

pyydetystä, mutta 1700-luvulla vähiin käyneestä riistaeläimestä. On selvää, että peuralla on ollut keskeinen sija kivikaudelta asti periytyvän sisämaan pyyntiväestön, nk. lappalaisten, maailmankuvassa. Asutuksen muuttuessa rautakaudella maanviljelyyn ja karjanhoitoon perustuvaksi, metsästys ja kalastus säilyivät yhä tärkeinä sivuelinkeinoina. Suurilla riistaeläimillä, kuten peuralla, on varmasti tällöinkin ollut suuri merkitys talonpojan elämässä.²⁹

Laumoissa villeinä eläneitä peuroja on kahta alarotua: pienempi tunturipeura ja suurempi metsäpeura. Metsäpeuraa tavattiin ja metsästettiin Sisä-Suomessakin. Kanta lienee ollut Suomessa laajimmillaan 1600-luvulla, mutta peurat alkoivat käydä vähiin jo 1700-luvulla – viimeinen pieni kanta säilyi Parkanon seudulla vuoteen 1830. Vuosisadan lopulla peura oli kadonnut Suomen alueelta kokonaan.³⁰

Leppäsen kirkonrakentajasuku

Korpilahden vanhan kirkon rakensi Arvi Junkkarinen, mutta varhaisiin sisustustöihin liittyivät myös Jaakko Klemetinpoika Leppäsen ja hänen poikansa Jaakko Jaakonpoika Leppäsen nimet.

Jaakko Klemetinpoika Leppänen oli nikkarina Saarijärven Lannevedellä vuosina 1752 – 1759. Sieltä hän muutti pitäjännikkariksi Laukaan pitäjän, Jyväskylän kappelin, Vesangan kylän Soikkalaan, missä hän oli toimessaan vuosina 1761 – 1768. Jaakko Klemetinpojan syntymä ja kuolinvuotta ei tunneta. Hänen poikansa Jaakko Jaakonpoika (s. 1741, k. 1805) asui myös Soikkalassa ja jatkoi vuonna 1768 isänsä ammatissa pitäjännikkarina.³¹

Nikkarintoimen ohessa Leppäset tulivat tunnetuiksi kirkonrakennustöiden rakennusmestareina, kirkonrakentajina. Jaakko Klemetinpojan ja Jaakko Jaakonpojan lisäksi tähän kirkonrakentajasukuun kuului vielä Jaakko Jaakonpojan poika, Jyväskylän Leppälässä asunut Erkki Jaakonpoika Leppänen (s. 1776, k. 1856).

Lars Pettersson on esittänyt kysymyksen siitä, olisiko Jaakko Klemetinpoika Leppänen mahdollisesti ollut kirkonrakentaja Arvi Junkkarisen (s. 1716, k. 1777) apulaisena Korpilahden kirkkoa rakennettaessa vuonna 1753 tai peräti Haminan Eli-

sabetin kirkkoa rakennettaessa vuosina 1748 – 1751. Kysymys on jäänyt vastausta vaille, mutta Pettersson toteaa: ”Kaiken kaikkiaan on syytä epäillä, että Leppäsen ammattitaidon nuorin kerrostuma juontui Junkkarisen laajasta kirkonrakennustoiminnasta 1740- ja 1750-luvulla.”³²

Jaakko Klemetinpojan kirkonrakentajaurasta tiedetään varmasti seuraavaa. Hän johti vuonna 1757 Jämsän (vuosina 1682 – 1684 rakennetun) ristikirkon kattamista, ja seuraavana vuonna hän valvoi saman kirkon tapulin kattamista. Vuonna 1761 hän korjasi Laukaan (vuonna 1685 rakennettua) kirkkoa. Vuosina 1763 – 1765 Jaakko Klemetinpoika rakensi ainoan kirkkonsa, Petäjaveden nk. vanhan kirkon³³, mutta samaan aikaan hän teki muissa kirkkoissa sisustustöitä: vuonna 1764 Korpilahdella ja vuonna 1765 Jämsässä kirkossa. Vuosina 1768 – 1769 hän rakensi Jämsän kirkkoon uuden tapulin. Jaakko Klemetinpoika kuoli ilmeisesti Jämsän tapulin rakennustöiden aikana tai pian tapulin valmistuttua.³⁴

Jaakko Jaakonpoika Leppänen kulki isänsä mukana rakennustöitä oppimassa. Hän rakensi vuonna 1775 Jyväskylän kirkon, vuonna 1777 Korpilahden tapulin ja vuosina 1799 – 1800 Jyväskylän tapulin.³⁵ Mahdollisesti Luhangan vuonna 1799 rakennettu tapuli oli myös Jaakko Jaakonpojan rakentama.³⁶

Erkki Jaakonpoika Leppäsen rakennustoiminta keskittyi 1810- ja 1820-luvuille.³⁷

Petäjaveden vanhan kirkon saarnastuoli

Edellä todettiin, että Korpilahden kruunun rakenne tuo mieleen eräät ajan saarnastuolit, joissa pöntön ulkoreunaa koristavat ihmishahmot ja joissa pöntön kannatinpilari on veistetty ihmisfiguuriksi ja että tällaisia saarnastuoleja oli Jämsässä ja Petäjavedellä, ilmeisesti myös Korpilahdella. Kun vertaa Korpilahden peuransarvista kynttiläkruunua ja Petäjaveden vanhan kirkon saarnastuolia (kuva 13), niissä huomaa samankaltaisuutta. Mikä on niiden yhteys, mitä saarnastuolista tiedetään?

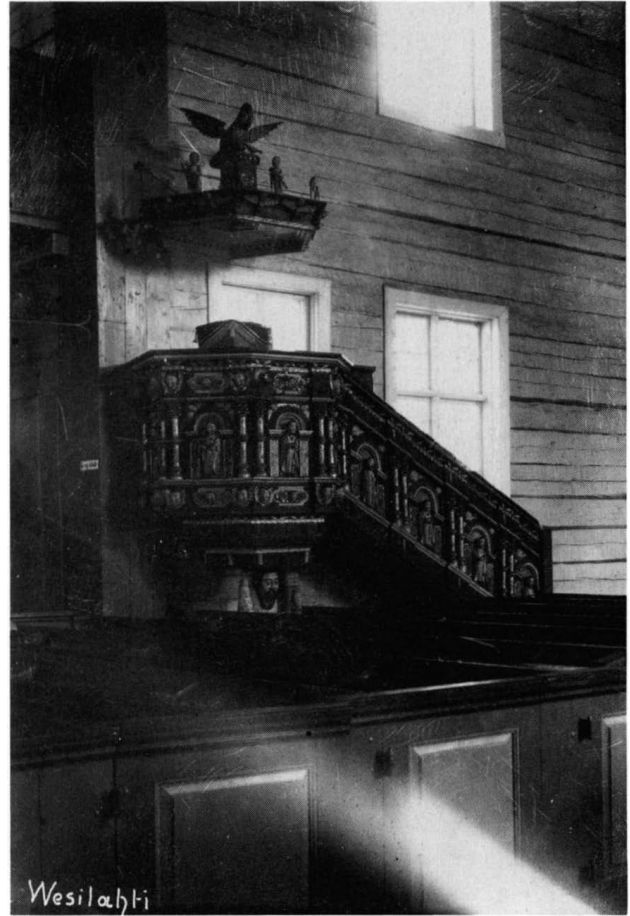
Cleven mukaan Petäjaveden vanhan kirkon saarnastuoli kuuluu vuonna 1661 valmistetun Kangasalan saarnastuolin (kuva 9) mukaan nimettyyn tyyliin, johon kuuluu lisäksi Vesilahden (kuva 10) ja Jämsän (kuva 11) saarnastuolit. Ei ole

9. Kangasalan kirkon saarnastuoli. Pöntön ulkopinnan vasemmalta katsoen kahdella ensimmäisellä figuurilla on vasemmassa kädessään rintaa vasten kirja ja oikeassa kädessä on ollut attribuutti, kolmannella figuurilla on oikeassa kädessään Pietarin attribuutti, avain. Museovirasto.

tiedossa milloin ja kuka veisti Korpilahden vanhan kirkon saarnastuolin, mutta se on ollut olemassa ainakin vuonna 1778, koska se maalautettiin silloin.³⁸ Saarnastuolista ei tunneta muuta kuin tukipylvään muoto, sillä Korpilahden kotiseutumuseossa säilytettävä, erheellisesti vaivaisukoksi kirjattu esine³⁹ on vanhan saarnastuolin tukipylväs. Pylväs on Kristoforuksen muotoinen (kuva 12), mistä päätelleen saarnastuoli kuului ilmeisesti Kangasalan ryhmään. Kristoforus-figuurin muoto, erityisesti kasvot, muistuttavat peuransarvisen kynttiläkruunun figuurien muotoja.

Cleve arvioi Petjäveden saarnastuolia tylästi seuraavasti: ”En klåpares försök (under senare

10. Vesilahden saarnastuoli. Museovirasto.

tid?) ses i predikstolen i Petjävesi.”⁴⁰ Saarnastuoli voisi periaatteessa olla vanhaa kirkkoa edeltäneestä seurakunnan ensimmäisestä kirkosta siirretty, mutta perimätiedon mukaan se on tuotu Jämsästä. Tuolin esikuvana onkin selvästi ollut, kuten Pettersson on osoittanut, Jämsän vuosina 1682 – 1684 rakennetun kirkon saarnastuoli, jonka oli valmistanut eräjärväläinen puuseppä Esko 1680-luvun puolivälissä. Sittemmin vuosina 1823 – 1824 rakennetun Jämsän kirkon museuhuoneeseen sijoitettu saarnastuoli (kuva 11) tuhoutui kirkon palossa vuonna 1925. Pettersson kirjoittaa Petjäveden saarnastuolista seuraavasti [hakasulkeiden teksti ja kursivointi on lisäämäni]⁴¹:

”Viehättävä kömpelyys ja juhlallinen naivius ovat Petjäveden saarnastuolissa epätavallisen suu-

11. Jämsän vanhan kirkon saarnastuoli museuhuoneessa. Pönttöä kannattanut Kristoforus on sijoitettu pöntön sisälle ja yksi kaiteen henkilöfiguureista on kiinnitetty seinään krusifiksin alle, figuurin molemmin puolin kiinnitetyt figuurit lienevät alunperin seisleet saarnastuolin katoksen päällä pelikaanin ja sen jalustan vierellä (vrt. Kangasalan saarnastuoliin). Kirkko paloi vuonna 1925 ja vain osa museuhuoneen esineistä saatiin pelastetuiksi: Kristoforus, saarnapönttö ja sen katos paloivat. Museovirasto.

ret eikä renessanssin klassillisten muotojen tyylitelyä kansanomaisen puutyön suuntaan ole häpeily. Omassa lajissaan lähes ylittämätön on saarnatuolin pönttöä kannattava Kristoforus, jolla on nappisilmät ja tuikea ilme, parransänki ja takaraivolle luiskahtanut karvalakki. Vuoltuine kolonnetteineen ja kömpelöine veistoksineen Petäjaveden saarnatuoli ei ainakaan välittömästi näyttäisi vastaavan [Jaakko Klemetinpoika Leppäselle ominaisia] lehterinkaiteiden sorvauksia saatikka sitten rakennuksen hyvin hallittua kokonaisuutta. Kuiten-

12. Korpilahden kotiseutumuseon kokoelman vanhan kirkon saarnastuolin jalka, hattupäinen "Simson" eli Kristoforus, jonka oikea käsi ei ole alkuperäinen. Koska figuurin on luultu olleen kirkon vaivaisukko, puuttunut käsi on erheellisesti restauroitu ojaan rahaa anomaan. Keski-Suomen museo.

kin on ehkä ajateltavissa, että *tämä riemukkaan naivi laite* kaikesta huolimatta olisi Leppäsen itsensä tekemä tai hänen johdolla valmistettu, vaikkapa "hätäratkaisuna" vaiheessa, jolloin katettu kirkko piti saada käyttökuntoon, mutta kolehtivarat yhä viipyivät. Leppäsen työskentely Jämsän kirkossa syksyllä 1765 [ja vuosina 1757 ja 1758] olisi ainakin tehnyt mahdolliseksi esikuvan tarkkailun. – Sinänsä mielenkiintoiseksi ongelmaksi jää Leppäsen kaltaisen taitoniekkan kykyjen keskinäinen vertailu. Oliko asia niin, että hyvän suh-

desilmän omaava ja ilmeisen taitava rakennusmestari teki tilaisuuden tullen lähes yllättävän origi-nelleja huonekaluja, mutta tässä tapauksessa mah-dollisesti myös kovin omaleimaisia figuuriveistok-sia.”

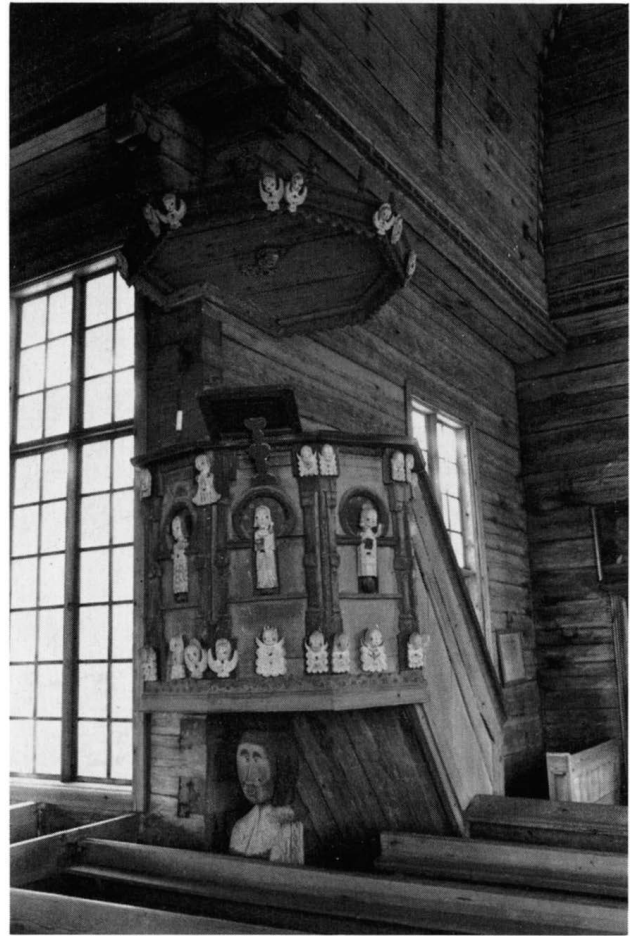
Saarnastuolin ulkopuolta koristaa viisi ihmisfi-guuria (kuva 14), joista kahdella on parta, kolmella on yhä kädessään rintaansa vasten raamattu. Par-ralliset miehet ovat ilmeisesti apostoleita.⁴² Kah-della naisfiguurilla on päässään kruunu ja toisella näistä on molemmat kädet ojossa kämmenet ylös-päin – kyseessä on ilmeisesti Neitsyt Maria. Vaik-ka yhdelläkään figuurilla ei ole lipereitä, ne silti ovat selvästi sukua Korpilahden peuransarvisen kynttiläkruunun figuureille.⁴³

Jämsän kirkon tulipalossa vuonna 1925 tuhoutu-neen (kirkon museohuoneessa olleen) vanhan saarnastuolin kuvasta (11) käy ilmi, että saarnastuolin pöntön ulkopintaan on kiinnitetty ainakin kolme seisovaa figuuria, joilla kaikilla on vasemmassa kädessään kirja, raamattu, ja oikeassa kädessä on ollut jokin attribuutti. Vasemman- ja oikeanpuolei-simmalla miehellä on parta ja viikset, kuten myös ainoalla kuvassa näkyvällä kaiteeseen kuuluneella, mutta museohuoneessa seinään kiinnitetyllä figuu-rilla. Oikeanpuoleisimmalla miehellä on lisäksi li-perit. Keskimmäisin figuuri on parraton.

Vaikka Jämsän saarnastuoli on ollut esikuvana Petäjaveden saarnastuolille, Petäjaveden tuolin tekijä ei ole pelkästään kopioinut omintakeisella tyy-lillään esikuvan rakennetta, vaan on myös muuttanut figuurien henkilöyksiä. Hän on muun muassa sijoittanut pöntön ulkopintaan kaksi kruunupäistä naisfiguuria. Näin Petäjaveden saarnastuolin vies-timä sanoma on toinen kuin esikuvansa.

*Korpilahden peuransarvisen
kynttiläkruunun tekijä*

Edellä esitetystä käy ilmi, ettei Korpilahden van-han kirkon peuransarvisen kynttiläkruunun tekijää saa kiistatta selville asiakirjamainintojen perus-teella. Niinpä on yritettävä rekonstruoida harvojen tosioiden avulla todennäköinen tapahtumien kul-ku, etsittävä ja löydettävä Petäjaveden vanhan kir-kon saarnastuolin, Jämsän kruunun ja Korpilahden kruunun yhteys. Sellainen onkin löydettävissä: Korpilahden vanhan kirkon peuransarvinen kruunu

13. Petäjaveden vanhan kirkon saarnastuoli. Kuvannut J. Vilkuna 1992.

on mitä ilmeisimmin kirkkoja ja tapuleita rakenta-neen ja niiden sisustustöitä tehneen Jaakko Kleme-tinpoika Leppäsen tekemä.⁴⁴ Seuraavassa asetel-massa on aikajärjestyksessä eräitä Korpilahden (ja Jämsän) kruunun alkuperän selvittelyyn liittyviä tosioita:

1754	Yrjö Aasafinpoika kirjattiin Jämsän rippi-kirjaan pitäjännikkarina.
1757 ja 1758	Jaakko Klemetinpoika Leppänen työsken-teli Jämsän kirkossa.
1757 – 1762	Käytiin Pommerin sota, johon jämsäläiset-kin sotilaat osallistuivat.
1763 – 1765	Jaakko Klemetinpoika johti Petäjaveden kirkon rakennustöitä.

- 1764 Jaakko Klemetinpoika teki sisustustöitä Korpilahden kirkossa.
- 1765 Jaakko Klemetinpoika korjasi Jämsän kirkon kuoripalkkia ja alttarikehää.
- 1767 Jaakko Klemetinpoika ja Jaakko Jaakonpoika Leppänen kävivät Jämsässä laatimassa ehdotuksen uuden tapulin rakennustarpeista.⁴⁵
- 1768 – 1769 Jaakko Klemetinpoika (ja ilmeisesti Jaakko Jaakonpoika) rakensi Jämsän uuden tapulin.
- 1769 Jämsän kirkon kalustoluetteloon kirjattiin Yrjö Aasafinpojan lahjoittama peuransarvinen kynttiläkruunu.
- 1816 Korpilahden kirkon (vanhimpaan säilyneeseen) kalustoluetteloon kirjattiin käytökelvoton peuransarvinen kynttiläkruunu.

Jaakko Klemetinpoika Leppänen oli siis Jämsässä töissä vuosina 1757 ja 1758 (ja 1765 ja 1767 – 1769), jolloin hän näki sekä saarnastuolin että saarnastuolin viereisen peuransarvisen seinäkynttiläkruunun. Hän rakensi Petäjaveden kirkon vuosina 1763 – 1765 ja veisti siihen Jämsän saarnastuolin kaltaisen saarnastuolin, ja vuonna 1764 hän teki Korpilahden kirkossa sisustustöitä, mm. peuransarvisen kynttiläkruunun.

Näin Korpilahden vanhan kirkon peuransarvinen kynttiläkruunu on kirkonrakentaja Jaakko Klemetinpoika Leppäsen veistämä rakenteeltaan, muotokieleltään ja sanomaltaan omaperäinen riemukkaan naivi laite. Sen peuransarvikruunun käytön esikuvana on nikkari Yrjö Aasafinpojan valmista-

ma ja Jämsän vanhaan kirkkoon lahjoittama peuransarvinen seinäkruunu ja henkilöfiguurien ja keskuspylvään sommittelun esikuvana on Kangasalan tyyliin kuuluneet saarnastuolit.⁴⁶

Uusi ongelma

Tieteellisen tutkimustyön luonteeseen kuuluu tosio, etteivät työn tulokset ole ikuisia. Uusi tutkimus ponnistaa entisestä, täydentää sitä tai jopa kumoaa sen. Lisäksi yhden ongelman ratkaisu ei tuo tutkijalle rauhaa, päinvastoin se vie uusien ongelmien äärelle. Niin nytkin.

Korpilahden vanhan kirkon peuransarvisen kynttiläkruunun ilmeisten esikuvien löytyminen synnyttää uuden kysymyksen: mistä oli kotoisin nikkari Yrjö Aasafinpojan Jämsän kirkkoon valmistaman peuransarvisen seinäkruunun konstruktion aate? Pystyäkseen vastaamaan kysymykseen pitää selvittää kuka oli Yrjö Aasafinpoika, mitkä olivat hänen sukujuurensa, kenen puusepän opissa hän oli ollut?⁴⁷

Vastausten löytämistä hankaloitti se, että Yrjön 250 vuoden takaiset elämänvaiheet ovat vaikeasti tavoitettavissa. Häntä ei mainita Jämsän syntyneiden ja kastettujen luetteloissa, ja hän ilmestyi Jämsän kirkonkirjoihin pitäjännikkarina vuonna 1754, mutta koska Jämsän muuttokirjat alkavat vasta vuodesta 1755, niiden avulla ei selviä, mistä pitäjstä hän saapui. Pitäjännikkarius piti vahvistaa kihlakunnankäräjillä, mutta Sääksmäen alisen ja

14. Petäjaveden vanhan kirkon saarnastuolin pöntön ulkopintaan kiinnitetyt figuurit. Kuvannut J. Viikuna 1992.

ylisen kihlakunnan asiakirjat tuhoutuivat Turun palossa. Näin Yrjön nimi, erityisesti erikoinen patronyyimi Aasafinpoika oli ainoa johtolanka.

Jyväskylän maakunta-arkiston IGI-mikrofilmikortit osoittivat, ettei Aasaf ollut yleinen nimi 1700-luvulla. Jämsän naapuripitäjässä Kuhmoisissa eli kuitenkin Aasaf Matinpoika, jolle syntyi kaksoispojat (Johan & Thomas) vuonna 1738 ja poika (Carolus) vuonna 1746.⁴⁸ Hän saattoi siis myös olla vuonna 1729 syntyneen Yrjön isä, mutta Kuhmoisten syntyneiden luetteloista puuttuvat vuodet 1700 – 1729. Poikien syntymä- ja kastekirjauksessa perheen asuinpaikaksi mainitaan (Puukoisten) Riihijärven torppa, ja vuosien 1732 – 1750 rippikirjasta käy ilmi, että torppari Aasaf Matinpojalla oli seitsemän lasta, joista kolmanneksi vanhin oli vuonna 1748 19-vuotias Yrjö. Seuraava rippikirja mainitsee Yrjön muuttaneen Jämsään vuonna 1754.⁴⁹ Kuhmoisten ja Jämsän kirkonkirjat

eivät kuitenkaan paljasta Yrjön nikkarintaitojen opettajaa.

Jämsän kirkon kalustoluettelon maininta Yrjönikkarin lahjoituksesta sulkee pois sen, että kruunun olisi tilannut joku maailmaa matkannut donaattori. Saattaisi olla mahdollista, että joku kirkonmies olisi vihjannut pitäjännikkarille kirkon tarvitsevan juuri tietynlaista kynttiläkruunua. Kyseeseen tulisi lähinnä Jämsän tuolloinen kirkkoherra Carl Östberg, mutta hänen ei tiedetä matkustelleen Keski-Euroopassa.⁵⁰ Olisiko joku Pommerin sodasta palannut jämsäläinen sotilas tiennyt kertoa Yrjönikkarille saksalaisista kynttiläkruunuista?⁵¹

Paljon kysymyksiä, mutta vähän vastauksia. Toistaiseksi jää arvoitukseksi, missä ja milloin Yrjö Aasafinpoika sai aatteen valmistaa saksalaisalueella yleisesti tunnettujen sarvikynttiläkruunujen kaltaisen valaisimen.

VIITTEET JA LISÄKOMMENTIT

Arkistot:

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

International genealogical index (IGI)
Etunimien ja sukunimien mukaiset mikrofilmikortit

Jyväskylän maaseurakunnan arkisto
Rippikirja 1770 – 1787
Historiakirja 1766 – 1794

Jämsän seurakunnan arkisto
Rippikirja 1744 – 1758, 1757 – 1761, 1781 – 1790 ja 1794 – 1809
1700- ja 1800-luvun historiakirjoja
Kirkon kalustoluettelot vuonna 1769 ja 1778

Korpilahden seurakunnan arkisto
Kirkon tilit vuonna 1764

Kuhmoisten seurakunnan arkisto
Rippikirja 1732 – 1750 ja 1752 – 1765
1700-luvun historiakirjoja

Keski-Suomen museo

Jämsän kirkon kirkkomuseon esineluettelo
Maakunnallinen (paikallismuseoiden kokoelmien) keskuskortisto

Korpilahden seurakunnan arkisto

Kirkon kalustoluettelot vuonna 1816 ja 1839

Museoviraston kulttuurihistorian osaston historian yksikkö

Arkiston esinekortisto

Valtionarkisto (VA)

Suomen asutuksen yleisluettelo (mikrofilminä Jyväskylän yliopiston historian laitoksessa)

¹ Työskentelin vuosina 1980 – 1981 Keski-Suomen museon maakuntasihteerinä. Kesällä 1981 tutustuin pankinjohtaja Juhani Raitalan opastamana Korpilahden kotiseutumuseoon ja sen kokoelmiin. Ulkoa kesäpäivän kirkkaudesta sisälle tullessa museon nurkasta katseli vastaan outo ihmisjoukko, joka silmien tottuessa hämärään osoitautui merkillisen kynttiläkruunun väeksi.

² Pääluettelonumero on 46:7.

³ Alkuperäisestä ripustusjärjestelmästä oli jäljellä vain keskustukin ihmispään laella oleva pyöreä reikä ja toisen figuurin rinnassa oleva suorakaiteen muotoinen ylhäältä tulevaan reikään ulottuva aukko, jonka kautta alkuperäinen ripustin on ankkuroitu.

⁴ Sarvikruunun leveys on 97 cm; lajinmäärityksen teki dosentti Jussi Viitala (Jyväskylän yliopisto, Biologian laitos). Metsäpeuran ja tunturipeuran sarvien erosta ks. Sii-

vonon, Lauri, Suomen nisäkkäät 2. Keuruu, 1972, 385.

⁵ Pankinjohtaja Juhani Raitalan tiedonanto 1.7.1992: Kruunu riippui museossa hennosta narusta, joka kerran katkesikin, mutta kruunu kesti pudotuksen varsin vähin vaurioin.

Ennen kotiseutumuseoon sijoittamista kruunu on ollut 1920-luvulla tapulissa nk. Korpilahden kirkkomuseossa, koska teoksessa Häme kuvina I, Porvoo, 1928 (toim. Kuusanmäki, Lauri) on sivulla 78 kuva kruunusta. Kuvateksti on seuraava: ”Hirvensarvista ja puusta tehty kynttiläkruunu, Korpilahden kirkkomuseo.”

⁶ JyMA Korpilahden seurakunnan arkisto, vuoden 1764 kirkontilien mukaan 13.5. ja 27.5. on maksettu kirkonkorjauksesta juomaraha (drickspenningar) kirkonrakennusmestari Jaakko Leppäselle ja viimeksi mainittuna päivänä maksua on saanut myös hänen poikansa.

⁷ Kirkon rakentajaksi oli alkuun ehdolla Erkki Jaakonpoika Leppänen, mutta kirkon rakensi lopulta hauholainen rakennusmestari Herman Nyberg (Kuusanmäki, Lauri, Kirkko ja seurakunta. Suur-Jämsän historia II, Hämeenlinna 1962, 356 – 357 ja Lahti, Markku, Vanhan Korpilahden seurakunta, Jyväskylä 1991, 29).

⁸ Lahti 1991, 44 – 47. Pankinjohtaja Juhani Raitalan tiedonanto 1.7.1992: Uuden tapulin myötä vanhan tapulin yläosat purettiin ja alaosa käytettiin pitäjän lainajvästönä kunnes se toiminnan lakattua siirtyi jo vuosisadan loppussa kirkonkylän kauppiaiden varastoksi ja edelleen 1950-luvulla kotiseutumuseoksi.

⁹ Vanhassa kirkossa on ollut tukholmalaisen Johan Adolph Kiempen vuonna 1749 valmistama messinkinen kruunu, joka on sähköistettynä käytössä nykyäänkin (Lahti 1991, 35).

¹⁰ Merkintä käyttökelvottomuudesta on saatettu kirjata luetteloon vasta joskus vuoden 1816 jälkeen, mutta kuitenkin ennen seuraavan eli vuoden 1839 luettelon kirjoittamista.

¹¹ Kuva: Kuusanmäki 1962, s. 316. Kynttilänpidikettä ei mainita Jämsän kirkon 1700-luvun kalustoluetteloissa.

¹² Hirn, Martta, Kuvia katoavasta Suomesta, Tapiola 1970, 62 kuva 45 ”Lakkinaula ja samalla kynttilänpidin raudasta ja hirvensarvesta”.

¹³ Hirn 1970, 38 kuva 22 K. Ahlbergin piirros; kruunua mainitaan keskiaikaisiksi.

¹⁴ Keski-Suomen museo Jämsän kirkon kirkkomuseon kokoelmaluettelo; Esko Sarasmon vuoden 1953 inventoinnissa ”kynttilänkannike” on saanut pääluettelonumeron 67. Kuva: Kuusanmäki 1962, s. 316.

¹⁵ JyMA Jämsän seurakunnan arkisto kirkon kalustoluettelot vuosina 1769 ja 1778; sitaatti on vuoden 1769 luettelosta. Nikkarin patronyymi on vaikeasti luettavissa, mutta vuoden 1778 luetteloon se on kirjoitettu selvästi, mutta virheellisesti Staffanssoniksi, Tapaninpojaksi.

Nikkari Yrjö mainitaan vanhimmassa säilyneessä eli vuoden 1758 Hämeen läänin käsityöläisluettelossa Jämsän Vitikkalassa asuvana ja hänet mainitaan myös vuoden 1771 luettelossa (Aaltonen, Esko, Väestö ja yhteiskunta. Suur-Jämsän historia III, Hämeenlinna 1963, 33; Aaltonen ei mainitse Yrjön patronyymiä).

¹⁶ JyMA Jämsän seurakunnan arkisto rippikirjoista Yrjön patronyymiksi varmistuu Assaphss[on]. Tässä artikkelissa käytetään patronyymistä nykyisen suomenkielisen Vanhan Testamentin kirjoitusasun mukaista Aasafinpoika. Kirkonkirjojen kirjoitusmuoto selittyy vuoden

1642 Biblian (näköispainos, Porvoo) kirjoitusmuodolla Assaph. Ruotsinkielisissä nykyraamatuissa kirjoitusmuoto on Asaf.

Saarisalo, Aapeli, Raamatun sanakirja, Helsinki 1965, toteaa nimestä (ks. myös Raamatun tietokirja, päätoim. Arthur Hjelt. Ensimmäinen osa A – I, Helsinki 1931.):

Aasaf, leeviläinen, Berekjan poika, Geersomin perheen jäsen, 1 Aik. 6:39 – 43, soitti Heemanin ja Eetanin kera kymbaaleja arkin edessä, kun tämä muutettiin Oobed-Edomista Daavidin kaupunkiin, 16:16 – 19. Hänelle annettiin vakinaiseksi tehtäväksi kymbaalien soittaminen jumalanpalveluksissa, 16:4, 5, 7, ja kun jumalanpalvelus lopullisesti vahvistettiin, tuli hän poikineen soiton johtajaksi, 25:1 – 9. Perhe mainitaan usein, 2 Aik. 20:14; 29:13. Kun Serubbaabelin tempelin perustus laskettiin, he johtivat laulua, Esr. 3:10. Kaksitoista psalmia, nimittäin 50:s ja 73 – 83:s on omistettu A:in perheelle, 2 Aik. 29:30. A:ia, samoin kuin toisia päälaulajia, sanotaan näkijäksi, 2 Aik. 29:30; 1 Aik. 25:6.

Hanks, Patric – Hodges, Flavia, A Dictionary of First Names, Oxford – New York 1990, (hakusana *Asaph*) toteaa nimen tulevan heprean kokoojaa (engl. ’collector’) tarkoittavasta sanasta.

JyMA Jämsän seurakunnan arkisto vuosien 1744 – 1758 rippikirjassa (s. 191) Yrjö (Jöran) mainitaan Turkkilan talon alaisuudessa vaimottomana ja lapsettomana pitäjännikkarina ensi kerran kesäkuussa 1754. Hänen iäkseen mainitaan 22-vuotta eli hänen syntymävuotensa olisi 1732.

Seuraavassa rippikirjassa (1757 – 1761, s. 196) Yrjö asuu (Snickaren eli) Kakariston taloa ja hänellä on vaimo (Ewa Carlsd[otte]r) tytär (Anna Maria s. 1753) ja vävy (Joonas Yrjönpoika s. 1749), poika Israel (s. 1762) ja kolme oppipoikaa. Sekä Yrjön, että hänen vaimonsa syntymävuodeksi on merkitty vuosi 1720. Vuosien 1781 – 1790 rippikirjassa (s. 93) Kakariston isäntänä on Yrjön vävy ja emäntänä tytär. Yrjö ja hänen vaimonsa, joiden syntymävuodeksi on merkitty vuosi 1729, ja poikansa Israel asuvat talossa. Vuosien 1794 – 1809 rippikirjassa (s. 37) Yrjö ja hänen vaimonsa ja poikansa (joka mainitaan sokeaksi) asuvat edelleen vävynsä ja tyttärensä luona Saaren Kakaristossa, heidän syntymävuotensa on 1729. Yrjö on merkitty kuolleeksi vuonna 1800 ja Eeva vuonna 1804. Kuolleiden ja haudattujen luettelon mukaan Yrjö kuoli 23.2.1800 71-vuotiaana ja Eeva 11.2.1804 75-vuotiaana eli heidän kummankin syntymävuotensa olisi 1729.

Jämsän historiakirjoissa ei mainita Yrjöä tai Eevaa vihityiksi 1740- tai 1750-luvulla. Heidän tyttärtään tai poikaansa ei ole Kuhmoisten tai Jämsän syntyneiden ja kastettujen luettelossa vuonna 1753 tai 1762.

¹⁷ Kungliga husgerådskammaren, intendentti Lars Ljungström, Nationalmuseet, Märta Sahlberg ja Constance Schoulgin ja Nordiska museet, intendentti Teje Colling.

¹⁸ Roosvall, Johnny, III. Inredning och lösa inventarier. S. Nikolai el. Storkyrkan i Stockholm. Stockholms kyrkor Band I. Häft 3. Sveriges kyrkor [25], Stockholm 1927, 411 – 412.

¹⁹ Esim. Bernten, Arnstein, Lys og Lysestell gjennom 1000 år. Oslo 1965, pl 13: böhmiläinen 1500 – 1600-lu-

vulta oleva kynttiläkruunu, jossa neljästä kettingistä riippuu hirven sarvikruunu, joiden sarvien haarojen päissä on neljä kynttilänpesää, otsaluussa on alunperin ilmeisesti ollut kiinnitettynä madonna- tai Kristusfiguuri.

Wietek, Gerhard, *Altes Gerät für Feuer und Licht, Oldenburg und Hamburg* 1964, kuva s. 27: Jeverin linna- ja kotiseutumuseon 1600-luvulle ajoittuva kynttiläkruunu, jossa kolmesta rautavartaasta riippuu hirven sarvikruunu, sarvien päiden välissä on varras, jossa on kynttilänpesä, otsaluun paikalle on kiinnitetty alas katsova ”villimies”.

Wechssler-Kümmel, Sigrid, *Schöne Lampen, Leuchter und Laternen. Heidelberg – München* 1962, s. 214 kuva 97 (ks. tämän artikkelin kuva 6), tämä ei ole ainoa pyhä Yrjö ja lohikäärme, jota tekijä oli valmistamassa, sillä Heyde oli ilmeisesti Berndt Notken työryhmässä valmistamassa Tukholman Suurkirkon Pyhä Yrjö ja lohikäärme monumenttia; s. 214 kuva 98: 1500-luvulle ajoittuva yksikynttiläpesäinen seinäkruunu, jossa sarvien otsaluun kohdalla on Vapahtaja (Museum für Kunst und Gewerbe, Köln); s. 215 kuva 99 (ks. tämän artikkelin kuva 7); s. 238 kuva 131 (ks. tämän artikkelin kuva 8); s. 329 kuva 64: Albrecht Dürerin n. vuonna 1500 piirtämä kuva Nürnbergin raatihuoneen viisikynttiläisestä kruunusta, jossa otsaluun kohdalle on kiinnitetty lohikäärmefiguuri (Wesenberg-Museum, Konstanz); s. 331 kuva 65: Albrecht Dürerin vuonna 1513 piirtämä kuva yksikynttiläisestä sarvikruunusta, jossa otsaluun kohdalle on kiinnitetty mereneito (Kunsthistorisches Museum, Wien).

²⁰ Kynttilöinä käytettiin 12:ta Havin Kruunukynttilää, jolloin 65 cm kruunun alta mitattuna kruunun antama valomäärä pimennetyssä huoneessa oli 5 luxia. Kehän kynttiläpesästä suoraan ulospäin mitattaessa saatiin seuraavat arvot: 25 cm 25 luxia, 50 cm 15 luxia ja 100 cm 10 luxia. Kruunun ainoa heikkous esim. rakenteeltaan siroon metallikruunun verrattuna on se, että kynttilöiden alla on paksukkoja rakenteita, jotka tekevät kruunun alle varjoja.

²¹ Mikä edellyttää, että vuoden 1816 kalustoluettelon merkintä käyttökeltomuudesta on tehty vasta uuden kirkon valmistuttua vuonna 1826.

²² Pettersson, Lars, *Petäjaveden vanha kirkko*. Keski-Suomi 18 (toim. Vilkuna, Janne), Saarijärvi 1986, viite 174.

²³ Kuusanmäki 1962, 255.

²⁴ Pettersson 1986, 49 – 71 ja 92.

²⁵ Kuusanmäki 1962, 255.

²⁶ Kuusanmäki 1962, 265.

²⁷ Elias Forsanderin isä Elias ja isoisa Johan olivat myös olleet Korpilahden kappalaisia (Kuusanmäki 1962, 266, 268 ja 270).

²⁸ Lempiäinen, Pentti, *Kuvat puhuvat*, Pieksämäki 1977, 30: ”Mahdollinen, mutta käytännössä harvinainen on kaksitoista kynttilää. Kaksitoista on iankaikkisen täydellisyyden luku, joka palauttaa mieleemme kaksitoista apostolia sekä myös helluntain ihmeen, kun Pyhä Henki kahdentoista tulisen kielekkeen muodossa laskeutui opetuslapsiin (Apt. 2:3).”

²⁹ Vrt. karhunnahan käytöstä kirkoissa, ks. Korhonen, Teppo, *Saaliseläimen talja kirkkouhrina*. Suomen museo 1982, Vammala 1982.

³⁰ Siivonen 1972:2, 387; Siivonen, Lauri. Suomen nisäkkäät 1, Keuruu 1972, 12 kartta: siperialaista faunatyyppejä edustavan metsäpeuran alkuperäinen levinneisyys Euraasiassa A. Banfieldin ja S. Ekmanin mukaan.

Peura palasi idästä Suomeen, Kuhmoon, 1960-luvun lopulla ja 1980-luvulla Kuhmosta siirrettiin pieni kanta Keski-Suomen pohjoisosaan, Suomenselälle.

³¹ Berndtson, Nils, *Laukaan historia I*, Jyväskylä 1965, 393. Berndtsonin lähteenä lienee VA Suomen asutuksen yleisluettelo (mikrofilminä Jyväskylän yliopiston historian laitoksessa), jossa Jaakko Klemetinpoika mainitaan Soikkalassa vuosina 1761 – 1768, samoin Jaakko Jaakonpoika vuosina 1768 – 1775, mutta (vuodet 1776 – 1790 puuttuvat) vuonna 1791 Jaakko Jaakonpoika on kirjattu Vesangan Ristolan taloon.

JyMA Jyväskylän maaseurakunnan arkisto Jyväskylän kappelin rippikirjassa 1770 – 1787 (aiempi rippikirja ei ole säilynyt) ei mainita Jaakko Klemetinpoikaa, mutta Jaakko Jaakonpoika, jonka ammatti on rakennusmestari (Bygg[m]estare), on kirjattu koko kirjan käsittämän ajan Vesangan kylän (N:o 8) Ristolan taloon. Kuolleiden ja haudattujen luettelossa 1770 -1794 ei mainita Jaakko Klemetinpoikaa.

³² Pettersson 1986, 78.

³³ Jaakko Klemetinpoika on laatinut piirroksen Haukivuoren kirkoksi, mutta työ ei toteutunut (piirros ks. Klemetti, Heikki, *Suomalaisia kirkonrakentajia 1600- ja 1700-luvuilla*, Porvoo 1927, kuva 336). Erkki Jaakonpoika Leppäsen käsialaa taas on piirros Laukaan tapulin kaltaisesta tapulista Haukivuorelle, mutta tämäkään hanke ei toteutunut (piirros ks. Klemetti, Heikki, *Suomalaisia kirkonrakentajia 1800-luvulla*, Porvoo 1936, kuva 312).

³⁴ Kuusanmäki 1962, 317; Berndtson 1965, 393.

Kuolinarvio perustuu siihen, ettei Jaakko Klemetinpoikaa mainita (VA Suomen asutuksen yleisluettelon lähdeasiakirjoissa) vuoden 1768 jälkeen Vesangan Soikkalassa. Jaakon kuolinaika on kuitenkin arvioitu siihen asti, kun hänestä löydetään merkintä jonkin seurakunnan kuolleiden ja haudattujen luettelosta; ks. viite 31.

³⁵ Klemetti, 1936, 171; Repo, Onni, A.A., *Jyväskylän kunnan historia*, Jyväskylä 1937, 129 – 130; Berndtson 1965, 393 – 394. Jyväskylän vanhan kirkon saarnastuolin katoksen puukyyhkösestä, joka lienee Jaakko Jaakonpoika Leppäsen veistämä ks. Vilkuna, Janne, *Puulintu*. Keski-Suomi 19 (toim. Vilkuna, Janne), Jyväskylä 1992.

³⁶ Klemetti 1936, 171.

³⁷ Erkki Jaakonpoika rakensi vuonna 1810 Multian tapulin (Klemetti 1936, 171), vuonna 1813 hän korjasi Jyväskylän kirkkoa, samoin vuonna 1831 (Repo 1936, 134) ja noin vuonna 1820 hän ilmeisesti rakensi Joutsan tapulin (Pettersson, Lars, *Joutsan kirkko*. Joutsan kirja (toim. Musikka, Matti), Jyväskylä 1976, 524 – 527). Samoihin aikoihin hän rakensi Petäjaveden nk. vanhan kirkon uuden tapulin (Klemetti 1936, 171, 236; Pettersson 1986, 94) ja vuonna 1825 Töysän tapulin (Klemetti 1936, 170 -171).

³⁸ Kuusanmäki 1962, 351.

³⁹ Pääluettelonumero on 46:6.

⁴⁰ Cleve, Nils, *Predikstolar och predikstolskonst i Finland intill år 1700*. Historiska och litteraturhistoriska studier 8, Helsingfors 1932, 175; Kangasalan ryhmän esikuvana on edelleen Mikael Baltin Tukholmassa veistämä ja Turun tuomiokirkkoon vuosina 1649 – 1650 asentama myöhäisrenessanssia edustanut saarnastuoli (Pettersson 1986, 88).

⁴¹ Pettersson 1986, 90.

⁴² Pohjoisen Ruotsin 1600-luvun saarnastuolien figuurit ovat yleensä evankelijoita, jotka kuvataan istuvina va-

semmalta oikealle raamatun evankelitekstien järjestyksessä: Matteus, Markus, Luukas ja Johannes. Muut kuvataan parrallisina ja nuori Johannes parrattomana. Attribuutteina on sylissä oleva kirja, Johanneksella myös kalkki. Saarnatuoleissa on myös seisovia apostoleita, jolloin attribuuttina on toisessa kädessä kirja ja toisessa henkilöyttä osoittava esine, kuten Tuomaalla miekka. (Telhammer, Ingrid, Predikstolsmakare och predikstolskonst före 1777. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar No 20. Örnköldsvik 1978, 178 ja 183 – 184).

⁴³ Molempien esineiden veistossa käytettyjen kourutalttojen terän jättämien jälkien leveysvertailut eivät osoittaneet varmuudella töissä käytetyn samaa työkalua.

Saarnastuolin tukijalan ja pöntön vasemmanpuoleisimman figuurin muoto poikkeaa ”voimakkaampana” muista figureista – onko niiden tekijä eri henkilö?

⁴⁴ Vuonna 1741 syntynyt Jaakko Jaakonpoika Leppänen rajautuu tekijyydestä ikänsä vuoksi; häntä on vaikea kuvitella sekä Petäjaveden saarnastuolin että Korpilahden kruunun tekijäksi.

Myös Yrjö Aasafinpoika voisi periaatteessa olla Petäjaveden saarnastuolin ja Korpilahden kruunun tekijä, mutta hänen nimeään ei mainita sen enempää Korpilahden kuin Petäjaveden vanhojen kirkkojen rakennus- tai korjaustöiden yhteydessä.

⁴⁵ Berndtson 1965, 393.

⁴⁶ Jos Jaakko Klemetinpoika Leppänen valmisti ensin Petäjaveden saarnastuolin ja sitten Korpilahden peuran-sarvisen kynttiläkruunun (v. 1764), saarnastuoli on valmistunut ennen tai vuonna 1764 eli se olisi veistetty jo kirkon holvauksen ja muun sisustuksen teon yhteydessä (ks. Pettersson 1986, 71 ja 73) eikä joskus myöhemmin. Tosioita on kuitenkin liian vähän, ja siksi on myös mahdollista, että Jaakko on painanut Kangasalan tyyli-ryhmän saarnastuolien (ja Yrjö Aasafinpojan seinäkruunun) muotokielen mieleensä Jämsän kirkossa ja projisoinut sen ensin (v. 1764) Korpilahden kruunuun ja vasta sitten Petäjaveden saarnastuoliin.

⁴⁷ Yrjön Jämsän vaiheista ks. viite 16.

⁴⁸ JyMA IGI-mikrofilmikortti J 0009 Häme.

⁴⁹ JyMA Kuhmoisten seurakunnan arkisto syntyneiden ja kastettujen luettelo vuonna 1738 ja 1746, rippikirja 1732 – 1750 (s. 108) ja rippikirja 1752 – 1765 (s. 86). Kuhmoisten kirkonkirjat varmistavat Yrjön (Jämsän kirkonkirjoissa horjuvan) syntymävuoden olevan 1729.

Yrjön perhe jää arvoitukseksi, sillä hänet mainitaan Jämsän rippikirjassa vuonna 1754 poikamieheksi, vaikka myöhemmistä rippikirjoista (joissa Yrjö asuu Jämsän Kararistossa) käy ilmi, että hänellä oli vaimo, vuonna 1753 syntynyt tytär ja vuonna 1762 syntynyt poika. Avioitumista, tyttären tai pojan syntymää ei mainita Kuhmoisten tai Jämsän kirkonkirjoissa. Yrjö lienee mennyt naimisiin jossakin muussa pitäjässä kuin Kuhmoisissa tai Jämsässä asuneen vaimonsa kanssa (jolloin vihkimerkintä on tuon seurakunnan kirkonkirjoissa), mutta entä lapset?

⁵⁰ Akiander, Mathias, Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift I. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, trettonde häftet, Helsingfors 1868, 317 ja Akiander, Matthias, Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift II. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, fjortonde häftet, Helsingfors 1869, 304. Östberg syntyi Taalainmaalla. Hänen tultuaan Porvooseen lehtori Henr. Helsingius otti hänet ottopojakseen. Östberg kävi koulua Lappeenrannassa ja Porvoossa ja valmistui ylioppilaaksi Turussa. Hän työskenteli ennen Jämsää Iisalmessa, Porvoossa ja Ruotsinpyhtäällä.

⁵¹ Jämsäläiset osallistuivat Pommerin sotaan rykmenttinsä mukana. Pommerin sodan (1757 – 1762) kautta saatu kruunun rakenteen innovaatio horjuu, jos Korpilahden kruunu on Jaakko Klemetinpoika Leppäsen vuonna 1764 tekemä, sillä silloin Jämsän kruunun olettaisi olleen valmiina jo ennen tai vuosina 1757 ja 1758, jolloin Jaakko (joka asui Saarijärven Lannevedellä vuoteen 1759 ja sitten Laukaan Vesangassa) työskenteli Jämsän kirkossa. Pommerin sodassa nähdyn valaisimen esikuvallisuus mahdollistuu kuitenkin sillä, että Jaakko lienee käynyt Jämsän kirkossa muutoinkin kuin työasioissa vuoden 1758 jälkeen vuosina 1759 – 1764, erityisesti vuosina 1762 – 1764, jolloin vuonna 1762 loppuneen sodan veteraanit olivat palanneet ja kertoneet kokemuksistaan.

Jos tällainen kruunu olisi tavattu sotaretkellä, olisiko se kuitenkin ollut sanomaltaan niin roomalaiskatolinen tai materiaaliltaan niin halpa-arvoinen, ettei sitä olisi otettu sotasaaliina mukaan Pohjolaan?

Jämsän kirkossa on messinkinen kynttilänjalka, joka on jämsäläisten vuoden 1789 – 1790 (Suomessa käydystä) sodasta palanneiden sotilaiden lahjoittama (Koskimies, Y. S. Kruunun hallinto ja oikeuden hoito. Valtiopäiväedustus. Suur-Jämsän historia II, Hämeenlinna 1962, 120 – 121).

Ottaa vaiko jättää?

Museo 3/93, s. 2–7. Helsinki: Suomen museoliitto 1993.

Olin ollut vuonna 1993 töissä Keski-Suomen museossa yhdeksän vuotta ja sen jälkeen yliopistossa neljä vuotta. Tulin myös valituksi 1988 Suomen museoliiton hallitukseen ensimmäiselle kolmivuotiskaudella ja olin 1993 valittu jo seuraavallekin kaudelle. Tässä välissä aloitin työt museologian yliassistenttina. Lisäksi Opetusministeriö oli nimittänyt minut asettamansa Museoasiain neuvottelukunnan puheenjohtajan henkilökohtaiseksi varajäseneksi kaudelle 1991–1993. Kun kokoukset valmisteltiin puheenjohtajan aikataulun mukaan, tehtäväni ei realisoitunut, mutta sainpahan kaiken tärkeän kokousmateriaalin. Näinä vuosina minulle oli muodostunut selvä kuva alan kokoelmiin liittyvistä haasteista. Pidin niistä esitelmän Mikkelissä valtakunnallisilla museopäivillä 1993. Esitys julkaistiin alla olevana artikkelina Museo-lehdessä 3/93 ja se ilmestyi myös seuraavana vuonna Museo-lehden englanninkielisessä ulkomaiseen leviytykseen suunnatussa numerossa (To take or to leave? Thoughts on collection, aquisition and pruning of collections and division of work).

Kaiken keskeisin haaste, jonka huomasin pian museotöihin ryhdyttyäni, oli usein vähäiset tai peräti olemattomat kokoelmien esineiden oheiseli kontekstitiedot. Sen lisäksi 1980-luvulla määrä meni liian usein laadun edelle, mikä johti kokoelmien hallitsemattomaan kasvuun. Samassa Museo-lehdessä 3/93, jossa julkaisin artikkelini, oli Marketta Mäkisen kirjoitus, jossa hän ensi kerran maassamme käytti käsitettä esinebulimia. Otin sen hyvin fataalia ongelmaa kuvaavana oitis käyttöön opetuksessa. Paljon myöhemmin, vuon-

na 2021, sairauteen liittyvä objektibulimian käsite herätti mielipahaa, mistä syntyivät alla olevat kirjoitukset MuseoPro -verkkofoorumille.

18.6.2021 Eemil Uuttu ja Salla Nieminen kirjoittivat MuseoPron artikkelissaan "Museot eivät sairasta objektibulimiam" muun muassa, että: "Sanoilla on merkitystä. Museoalalla ylisuuria kokoelmia ja niihin johtaneita syitä on kutsuttu objektibulimiaksi. Onko termi kuitenkaan käyttökelpoinen? ... Voimakkaan metaforan käytöllä voi olla etuja. Se voi motivoida museoväkeä tarttumaan toimeen ongelman ratkaisemiseksi. Metaforan kaltaiseen käsitteeseen objektibulimia liittyy kuitenkin ongelmia, jotka antavat aihetta kyseenalaistaa sen käytön."

Kirjoitin käsitettä taustoittavan vastineen MuseoProhon 24.6.2021:

"Toivottavasti museoissa ei enää esiinny objektibulimiam, siis hallitsematonta kokoelmien kartuttamista ja siitä johtuvia ongelmia. Sitä esiintyi ikävä kyllä 1980- ja 1990-luvuilla, jolloin museoiden resurssit lisääntyivät ja niissä "kilpailtiin" vuosittaisilla kartunnoilla. Kartunta perustui nimittäin 1980-luvulle tultaessa pääasiassa esinekeskeisesti lahjoituksiin (nykydokumentointi oli vielä tuntematon asia), joista ei uskallettu kieltäytyä, koska pelättiin lahjoitusten silloin ehtyvän. Tuloksena oli lahjoittajien eikä museoammattilaisten näkemysten mukaisesti nopeasti karttuneet profiilittomat kokoelmat, joilla oli vähäiset tai olemattomat kontekstitiedot. Poistaminen oli pitkään aihe, josta ei sopinut kirjoittaa, sillä sehän todisti silloisen ajattelun mukaisesti epäonnistu-

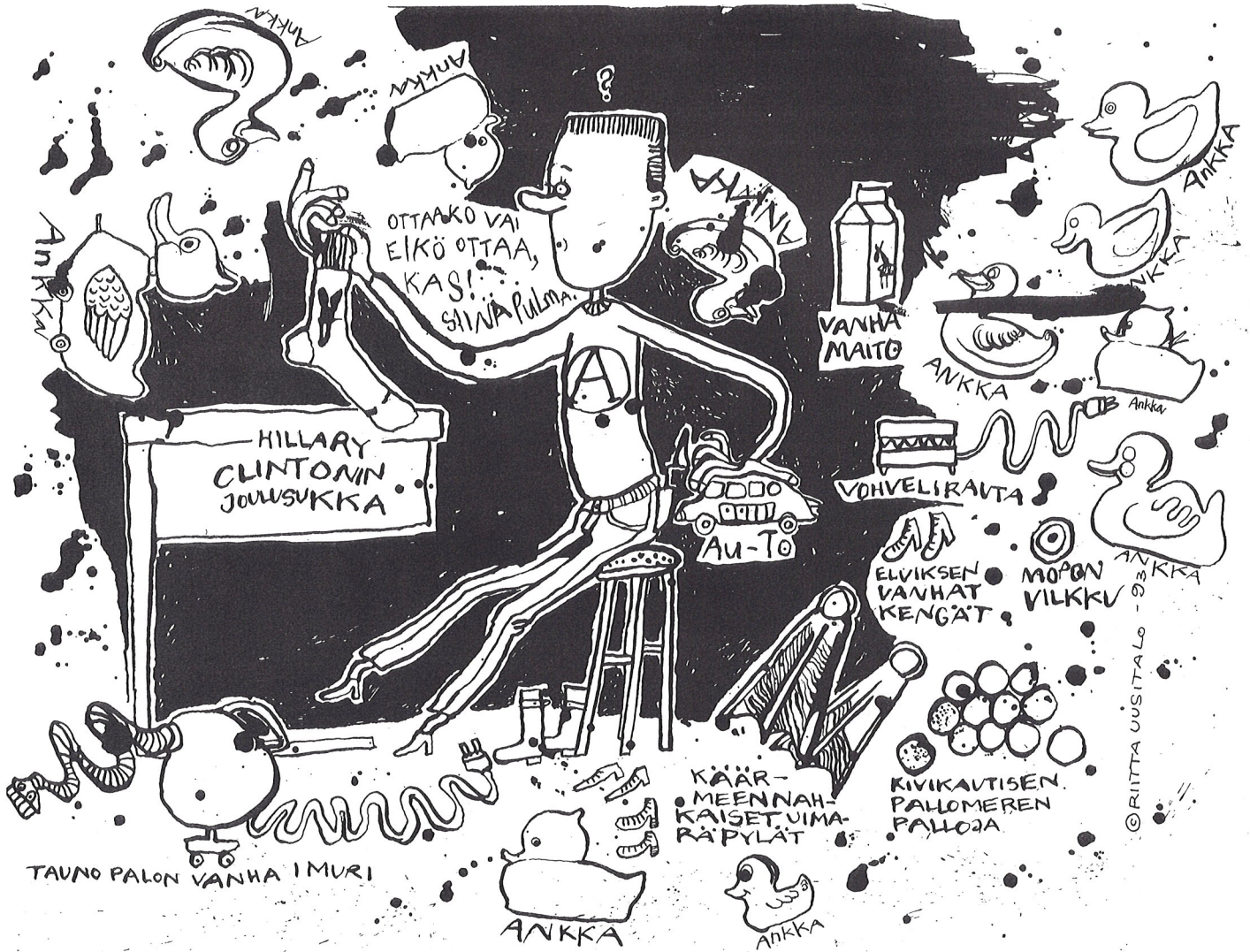
misesta. Alustin kokoelmista ja poistoista Mikkelissä valtakunnallisilla museopäivillä 1993 ja julkaisin alustuksen sisällön artikkelina *Ottaa vaiko jättää?* *Museo-lehdessä* 3/93 (lehdestä julkaistiin myös englanninkielinen numero 1994). Samassa lehdessä oli siihen aikaan myös taidemuseona toimivan Alvar Aalto -museon intendentti Marketta Mäkisen artikkeli *Esinebulimia – Liikaa esineitä, mikä on museokokoelmien tulevaisuus*. Siinä oli ensi kertaa esillä käsite *esinebulimia*.

Valtakunnalliset taidemuseopäivät pidettiin juuri avatussa Kiasmassa 1998. Puhuin siellä kokoelmien kestävämmästä kehityksestä ja objektibulimiasta. Kun taidemuseoissa oli silloin 198 000 teosta (taidekokoelmat 2019: 345 723) ja vuosittainen kartunta oli reilusti yli 30 000 teosta, tilanne oli kestävä ja oli selvää, että ongelma päättyisi viime kädessä hankintojen suhteen ”viattomien” konservaattoreiden vastuulle. Taidemuseoiden kartunta oli esityksessäni vain esimerkki, mutta tilanne ei ollut paljon parempi muissakaan museoissa. Hollanti järjesti Haagissa lokakuussa 2004 kansainvälisen kongressin *Museum Collections on the Move*. Pidin siellä esitelmän kahdesta käsitteestä, Kenneth Hudsonin Suuresta eurooppalaisesta museosta ja objektibulimiasta. Sivusin aihetta myös Shanghaissa ICOMin maailmankokouksessa 2010 (*The deaccession of cultural and natural heritage in the traditional museum and the 'Great Museum'. A Finnish view*). Käsite *esine-* eli objektibulimia kuvaa hyvin 1990-luvun

vaarallista tilannetta, jossa kokoelmia kartutettiin niin runsaasti, että kokoelmaprosessi jäi pahoin vajaaksi ja objektien museoarvo jäi siksi huonoksi tai mitättömäksi. Tilanne johti aikanaan rajallisten resurssien äärellä siihen, että nuo vähäarvoiset objektit tekivät tilaa museoarvoltaan paremmille: ne oksennettiin ulos eli poistettiin. Tiedän mistä puhun, sillä poistin 1980-luvulla Keski-Suomen museon intendenttinä kokonaisen onnettomien tiedoin kartutetun sekä homehtuneen ja ruostuneen sairaalaobjektien kokoelman museon resurssija haaskaamasta.

Ongelman esiin tuominen, tallennusohjelmat ja -työnjaot sekä kustannustietoisuus kokoelmaprosessin vaiheista vaikuttivat myönteisesti tilanteeseen. Toivon, että kestävämmästä kehityksestä on päästy kestävään. Poisto- eli ”oksentamisprosessistakin” sopii ja pitää nykyään puhua. Jatko-opiskelijani (nyk. väitöskirjatutkija) Nina Robbins on sittemmin 2016 väitellytkin aiheesta. Museologian opetukseen kuuluu luonnollisesti myös sekä menneiden aikojen haasteiden että niihin liittyvien käsitteiden käsittely. Jos niitä ei käsitellä, ne unohdetaan, ja tilanne alkaa muistuttaa kollektiivista muistisairautta.”

Lisäsin *MuseoProhon* vielä täsmennyksenä kommentin, että ”Marketta Mäkinen lainasi, maahantoi, *esinebulimian* käsitteen tunnetulta kanadalaiselta museologilta, René Rivardilta, joka oli yksi ekomuseo- ja edistäjistä.”

Piirros Riitta Uusitalo 1993.

JANNE VILKUNA

OTTAA VAIKO JÄTTÄÄ?

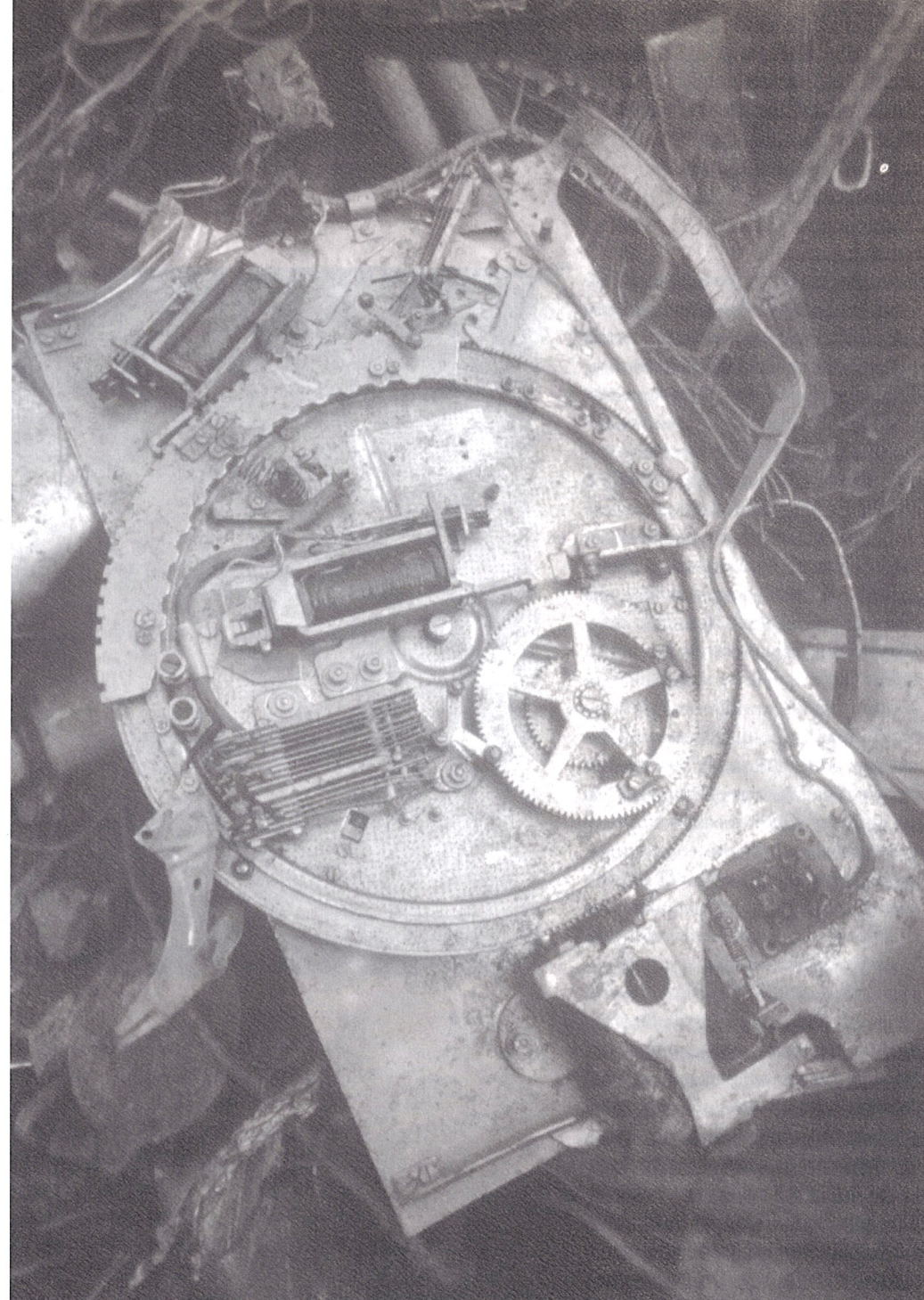
Ajatuksia kokoelmien tallentamisesta, karsimisesta ja työnjaosta.

Tallentamisesta

Vastuu menneisyyden ja nykyisyyden tallennuksesta on Suomessa jaettu kolmista museoiden, arkistojen ja kaiken painetun materiaalin tallentavien vapaakappalekirjastojen kesken. Kyseessä on kansallinen menneisyyden ja nykyisyyden tallennuksen työnjako, jossa museot, arkistot ja kirjastot muodostavat yhdessä yhteisön muistijärjestelmän. Tämä järjestelmä auttaa yksilöä ja yhteisöä paikantamaan itsensä menneisyyden ja tulevaisuuden silmänräpäyksellisessä yhtymäkohdassa. Jos ymmärtää, mistä on tulossa, saattaa myös ymmärtää, minne on menossa. Muisti on elintärkeä niin yksilölle kuin yhteiskunnalle – muistihäiriöt ovat hengenvaarallisia.

Työnjaossa museot vastaavat aineellistuvien ilmiöiden todistuskappaleista ja niihin liittyvistä käyttö- ym. yhteyksistä kertovista kontekstitiedoista, arkistot asiakirjoista eli tallenteista ja kirjastot painetuista aineistoista. Jos katsotaan museoalan suhdetta arkistoihin ja kirjastoihin, ja oletetaan, että olisi olemassa niiden välinen yhteistyöelin, voisi kulttuurihistoriallinen ja taidemuseoala yhdessä arkistotoimen ja kirjastotoimen kanssa suunnitella ja toteuttaa kansallisen kulttuurin kokonaisvaltaista, mahdollisimman aukontonta tallennusta.

Museo voidaan määritellä lyhyesti seuraavasti: "Museo on laitos, joka vastaa ihmisen ja hänen ympäristönsä sekä kulttuurinsa aineellisten todistuskappaleiden tietoarvon säilymisestä." Määritelmän mainitsemia aineellisia todistuskappaleita, museo-objekteja, ovat museokokoelmien esineet, luonnontieteelliset näytteet eli preparaattit, valokuvat, äänitteet, elokuvat ja kirjalliset dokumentit. Museo-objektin tietoarvo muodostuu siihen liitty-

västä kontekstitiedosta. Tietoarvo on vastaavuussuhteessa eli se korreloi museo-objektin museoarvon kanssa, joka määräytyy museon tallennusvas- tuun perusteella.

Kokoelmat ovat museotyön perusta. Luetteloinnin tasokkuudesta syntyy kokoelmien tietoarvo, joka tekee kokoelmista käyttökelpoisia ja kartuttaa niiden museoarvoa. Hyväkin hankinta voidaan pilata huonolla luetteloinnilla. Lähteistöinä kokoelmien pitää luonnollisesti olla tieteellisesti kerättyjä ja dokumentoituja, mutta museoidemme pääluettelot saavat pääsääntöisesti tutkijan itkun partaalle. Periaate, että luettelotietojen kuvailevan osuuden pitäisi olla niin pätevä,

Romuestetiikkaa. Kuva Matti Salmi/Gorilla.

ettei itse objektia tarvitsisi aivan ensimmäiseksi haettua käsille, täytyy liian harvoin. Pahinta on silti se, että vain harvoin kohtaa museo-objektin, jonka pääluettelo- tai muut siihen liittyvät tiedot ovat runsaat eli kertovat objektin kontekstista ja täyttävät sen alkeellisen tieteellisyyskriteerin, että niistä kävisi ilmi tiedon lähde: onko kyseessä esim. esineen keruun yhteydessä käyttäjältä saatu tieto, luetteloidijan oma tieto (usein luulo) tai lähdekirjallisuudesta saatu tieto.

Kulttuurihistoriallisissa museoissa on viime vuosikymmeninä oivallettu, että kokoelmat ovat karttuneet satunnaisesti ja passiivisesti. Toisin sanoen museoissa on aiemmin pääsääntöi-

sesti odotettu, että joku tulisi ja lahjoit-
taisi jotain. Sinänsä hyvää tarkoitta-
neet lahjoittajat ovat näin ratkaisseet
millaiseksi museon kokoelmien mää-
rä ja laatu muodostuu. Edelleen lah-
joituksista talteen kirjattu tieto on ol-
lut esinekeskeistä, jolloin esineen val-
mistus- ja käyttöyhteyksiä, siihen liit-
tyviä arvoja ym. kontekstitietoja ei ole
kerätty ja kirjattu. Nyt ymmärretään,
että on kerättävä aktiivisesti ja ilmiö-
keskeisesti, mikä tarkoittaa sitä, että
museon henkilökunta toteuttaa aktii-
visesti ennalta laadittua tallennus- ja
tutkimussuunnitelmaa – ohjelman pi-
tää tietysti tarpeen tullen olla joustava.
Tallennus- ja tutkimussuunnitelma
on vain vielä perin harvinainen
paperi museoissamme. Ymmärretään
myös, etteivät museo-objektit ole si-
nänsä tärkeitä, vaan esineet, näytteet,
valokuvat, äänitteet, elokuvat ja tutki-
musraportit ovat arvokkaita vain sik-
si, että ne ovat jonkin kulttuuri- tai
luonnonilmiön todistuskappaleita. Il-
miö saadaan tehokkaimmin doku-
mentoiduksi silloin, kun sen tiimoilta
saadaan kerätyksi monipuolinen do-
kumentaatioakti eli tietopaketti, joka
sisältää mahdollisimman monta edel-
lämainituista museo-objekteista.

Taidemuseoissakin, jotka ovat
kulttuuriin liittyvän kuvataiteen eri-
koismuseoita, on ryhdytty miettimään
kokoelmien kartunnan perusteita. On
ymmärretty, ettei pelkkä taideteos ja
sen luettelotietoina tekijä, tekovuosi,
nimi, valmistustekniikka ja mitat riitä.
Tällaiseen informaatioon rajoittuva
kartunta olisi vanhanaikaista esine-
keskeistä tallennusta. On päästävää
syvemmälle, esineistä ilmiöihin: esim.
kuka tekee kuvataidetta, miksi ja mi-
ten; miten kuvataiteen arvostus syn-
tyy ja muuttuu, mitä töitä kansa hank-
kii koteihinsa.

Luonnontieteellisten museoiden
kokoelmien tietoarvo on sekin rajoit-
tunut liian usein sananmukaisesti kuol-
leisiin näytteisiin; esim. eläimen käyt-
täytyminen ja ääni on jäänyt tallenta-
matta. Vaikka luonnontieteellisten
museoiden, jotka kuuluvat yleensä
tiedekorkeakoulujen organisaatioon,
henkilökunta on varsin usein lisensi-
aatti- ja tohtoritasoa, kokoelmat kart-
tuvat silti pääasiassa satunnaisesti ylei-

sön lahjoituksin. Luonnontieteellisiin
museoihin liittyy muista museoaloista
erottavana tekijänä tutkittavan ja tal-
lennettavan ilmiön koko-ongelmat.
Kuinka tallennetaan äärettömän suu-
ria (esim. avaruus) tai olemattoman
pieniä luonnonilmiöitä (esim. silmän
havaitsemattomat eliöt)?

Kaksi museo-objektiryhmää kart-
tuu museoihimme periaatteessa auto-
maattisesti, nimittäin esihistorialliset
irtaimet muinaisesineet ja kuolleina
tavatut rauhoitetut eliöt.

Tallennus- ja tutkimuspolitiikan
aktivoituminen merkitsisi museoiden
entistä tiiviimpää yhteistyötä korkea-
koulujen ja muiden tutkimuslaitosten
kanssa. Tämä tarkoittaa muun muas-
sa sitä, että korkeakoulujen museo-
alaa sivuavien laitosten väki alkaisi
tutkimusta suunnitellessaan, materi-
aalialia kootessaan, sitä analysoidessaan
ja synteeseihin päästessään kantamaan
huolta siitä, että tutkimukset tallentu-
vat kirjastoihin päätyvien tutkimusjul-
kaisujen teksti- ja kuvatietojen lisäksi
myös alkuperäisinä aineistoina muse-
oihin. Tämän luulisi äkkipäätä kuulu-
van tieteellisen tutkimuksen perusasi-

oihin, mutta käytäntö on ollut tähän
asti vallan toinen.

Kokoelmien karsimisesta

Jos puhutaan museo-objektien luku-
määrästä, volyyymista, museoissamme
ei ole liikaa objekteja. Meidän pitää
kyetä hallitsemaan ja hoitamaan ny-
kyisen kokoiset kokoelmat ja vielä
suuremmatkin. Mutta jos puhutaan
laadusta, meillä on liikaa lahoa koko-
elmissamme. Meillä on ehdottomasti
liika esineitä, jotka eivät ole kylliksi
laadukkaita menneisyyden ja nykyi-
syyden luonnon- ja kulttuuri-ilmiöi-
den todistuskappaleita ja jotka haas-
kaavat toimintamenoja ja estävät siten
osaltaan tehokkaan toiminnan toteu-
tumisen.

Museotyöhön on myös kuulunut
runsauden ihannoiti, mikä on kaik-
kialla johtanut umpikujaan: kokoel-
mien luettelointi laahaa jäljessä ja
museo-objektien säilytystilat ovat
muuttuneet sananmukaisesti varas-

Forssan luonnonhistoriallinen museo. Kuva Suomen museoliitto.

toiksi. Tässä yhteydessä haluan mainita eräästä pienestä, mutta sinänsä tärkeästä asiasta. Tahtoisin nimittäin, että muuttaisimme erään asian: lopettaisimme varasto-sanankäytön. Varastoaminen on passiivista toimintaa – säilyttäminen on aktiivista toimintaa. Siksi pitäisi varastojen sijaan puhua esineiden tai kokoelmien säilytystiloista, ellei joku keksi näille luonnon- ja kulttuuriperintömme aarrekammioille vieläkin parempaa nimeä. Niin kauan kun me puhumme päättäjille varastotilan tarpeesta, me saamme nimenomaan varastoja eli vanhoja kosteita navettoja, teollisuushalleja, purkutuumion saaneita rakennuksia jne. Tiedän, että vakiintuneen sanan muuttaminen on vaikeaa, mutta jos silti yrittäisimme. Onnistuessamme muuttaisimme julkisen imagomme passiivisista varastoijista aktiivisiksi vastuamme tunteviksi säilyttäjiksi.

Hollantilainen museologi Peter van Mensch kiinnitti taannoisella luentovierailullaan huomiota erääseen vakavaan museoiden kokoelmia koske-

vaan seikkaan. Keski-Euroopassa on museoiden kokoelmien karttuessa tultu siihen tilanteeseen, että esineiden lukumäärän lisäys ei enää korreloi esineiden sisältämän tietomäärän lisäyksen kanssa. Viimeksi mainittu päinvastoin laskee. Syynä on varojen puute. Enää ei kyetä hallitsemaan kokoelmia, niiden luettelointia, säilytystä ja hoitoa. Suomessa ei olla kaukana tällaisesta tilanteesta. Mitä tällöin on tehtävä?

Kun kokoelman kasvu ei enää korreloi sen tarjoaman tietomäärän kanssa, yhtenä ratkaisuna on kokoelman laadun silmälläpito ja sen turvaaminen. Tämä tarkoittaa sitä, että kokoelman esineet luokitetaan tietoarvonsa ja museoarvonsa suhteen. Tähän luokituksen kykenevät tällä hetkellä ennen muuta kokoelmista vastaavat amanuenssit ja tutkijat. Luokituksessa, joka voidaan tehdä pitkälti jo museon päänumeroluetteloiden tietojen perusteella, joko melkoisen työpanoksen vaativana yhtenäisenä inventointina tai silloin kun esineystä tai toisesta tulee vastaan”, esineet jaetaan esim. kolmiin:

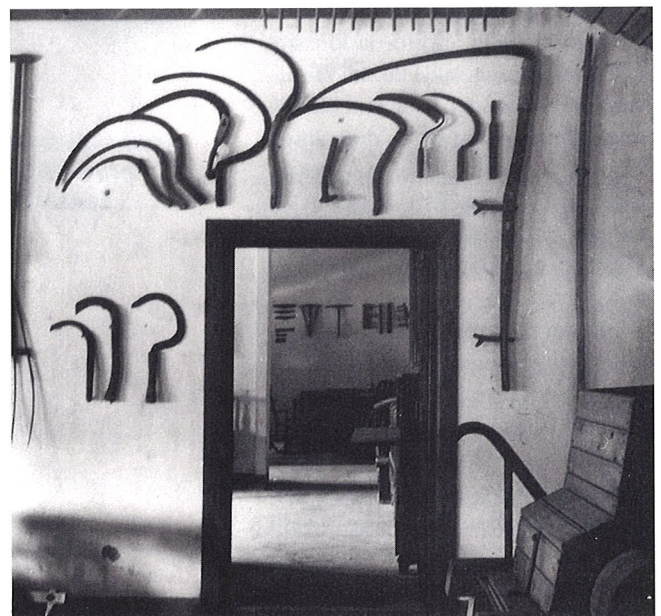
1-luokassa ovat esineet, joista on olemassa hyvät kontekstittiedot (kor-

kea museoarvo) ja jotka siksi esim. ansaitsevat tarvittaessa konservatoorin työpanoksen. 2-luokassa ovat esineet, joista on huonot tai ei laisinkaan kontekstittietoja (matala museoarvo) ja jotka esim. jätetään konservoinnin suhteen hoidotta. Ne rapistuvat hiljalleen ja siirtyvät aikanaan kolmanteen luokkaan. 3-luokassa ovat esineet, joiden huono kunto ja kontekstittomuus olematon museoarvo), tai esineen tallentuminen lukuisina kappaleina yhteen tai useampaan museoon, aiheuttaa sen, että esine poistetaan kokoelmista.

Tämä on teoreettinen luokitusmalli, mutta Tampereen museot ovat kehittäneet tällaisen luokituksen, tosin neliluokkaisen. Viimeistään tällainen kokoelmien tieto- ja museoarvoon kriittisesti suhtautuva näkökulma pitää huolen siitä, että museoiden tallennuspolitiikka muuttuu passiivisesta esinekeskeisestä tallennuksesta aktiiviseksi ilmiökeskeiseksi objektien kontekstittietoja (ja todistusarvoa) korostavaksi tallennukseksi. Laatu on määrää tärkeämpi: vuotuista kartuttaa tarkasteltaessa yksi ammattitaidolla kokonaisvaltaisesti tutkittu ja tallennettu kokoelmayksikkö on ylivertaisesti parempi tulos kuin monisatainen kontekstittiedoiltaan vajavainen yksikköjoukko.

Meillä ei ole paljoakaan keskusteltu siitä kuka voi poistaa ja millä

Perniön museo 1968. Kuva T. Tikkanen.

perusteilla esineen kokoelmista. Tähän asti se on käynyt päinsä esineen tuhouduttua tarpeeksi pahoin esim. tulipalossa tai tuholaisien toimesta. Mutta kauanko pitää odottaa, että tieto- ja museoarvoltaan mitätön esine voidaan nähdä museoammattilaisten työtä ja museon tiloja ja varoja haaskaavana niin, ettei siitä kannata hoitaa tai jopa sellaisena, että se voidaan poistaa.

Työnjaosta

Kuten jo mainitsin meillä on toteutettu menneisyyden ja nykyisyyden kansallinen työnjako museoiden, arkistojen ja kirjastojen kesken. Tieteet jaetaan tutkimuskohteen mukaan karkeasti kahtia matematiikkaa ja luontoa tutkiviin tieteesiin ja ihmisen aikaansaamaa kulttuuria tutkiviin tieteesiin. Museoala ei ole Suomessa kuitenkaan yksi kokonaisuus eikä se tieteiden lailla edes jakaudu kahtia, sillä historiallisista syistä ala jakaantuu kolmia kulttuurihistoriallisiin, taide- ja luonnontieteellisiin museoihin – tai peräti neljään museoalaan, jos pääasiassa kulttuurin piiriin kuuluvat erikoismuseot lasketaan omaksi alakseen.

Vuoden alussa astui voimaan uusi valtiosuuslaki, joka turvaa ammatillisesti hoidettujen museoiden rahoituksen tai itse asiassa turvaa tietyn henkilöstötason säilymisen. Mutta museot ovat yhä vuosien yrityksestä huolimatta vailla arkisto- ja kirjastolain kaltaista puitelakia tai sitä vastaavaa manifestaatiota, jossa yhteiskunta toteaisi museoiden yhteiskunnallisen vastuun. Ilman tätä lakia on olemassa vaara, että kunnallisesti ylläpidettyjen museoiden päättäjät eivät ymmärrä museoiden merkitystä yhteisön muistina.

Koska museoiden, arkistojen ja kirjastojen perimmäiset päämäärät ovat samat, laitosten olisi luontevaa toimia yhdessä niin valtakunnallisella kuin paikallisella tasolla ja toteuttaa tallennuksen työnjakoa. Esim. ei ole järkevää tallentaa museoon ensisijaisesti sellaisia ilmiötä, jotka ovat jo tallentuneet tai tulevat tallentumaan perusteellisesti arkiston asiakirjoihin. Lai-

Kirnuja Inarin museosta. Kuva Suomen museoliitto.

tosten samanlaisten päämäärien vuoksi olettaisi myös olevan järkevää yhdistää esim. kaupunginmuseon, -arkiston ja -kirjaston hallinto yhden ja saman lautakunnan tai peräti suoraan kaupunginhallituksen alaisuuteen.

Museoalan ongelmana on myös eräänlainen kahtiajakautunut identiteetti. Museot toimivat yhdessä arkistojen ja kirjasto kanssa tietoa säilyttävänä, tutkivina ja välittävänä laitoksina, mutta museot ovat myös kulttuurilaitoksia. Lisäksi erityisesti taidemuseot ovat yhdessä teattereiden ja orkestereiden kanssa taidelaitoksia. Näiden laitosten toiminnasta pitäisi periaatteessa olla löydettävissä yhteyksiä.

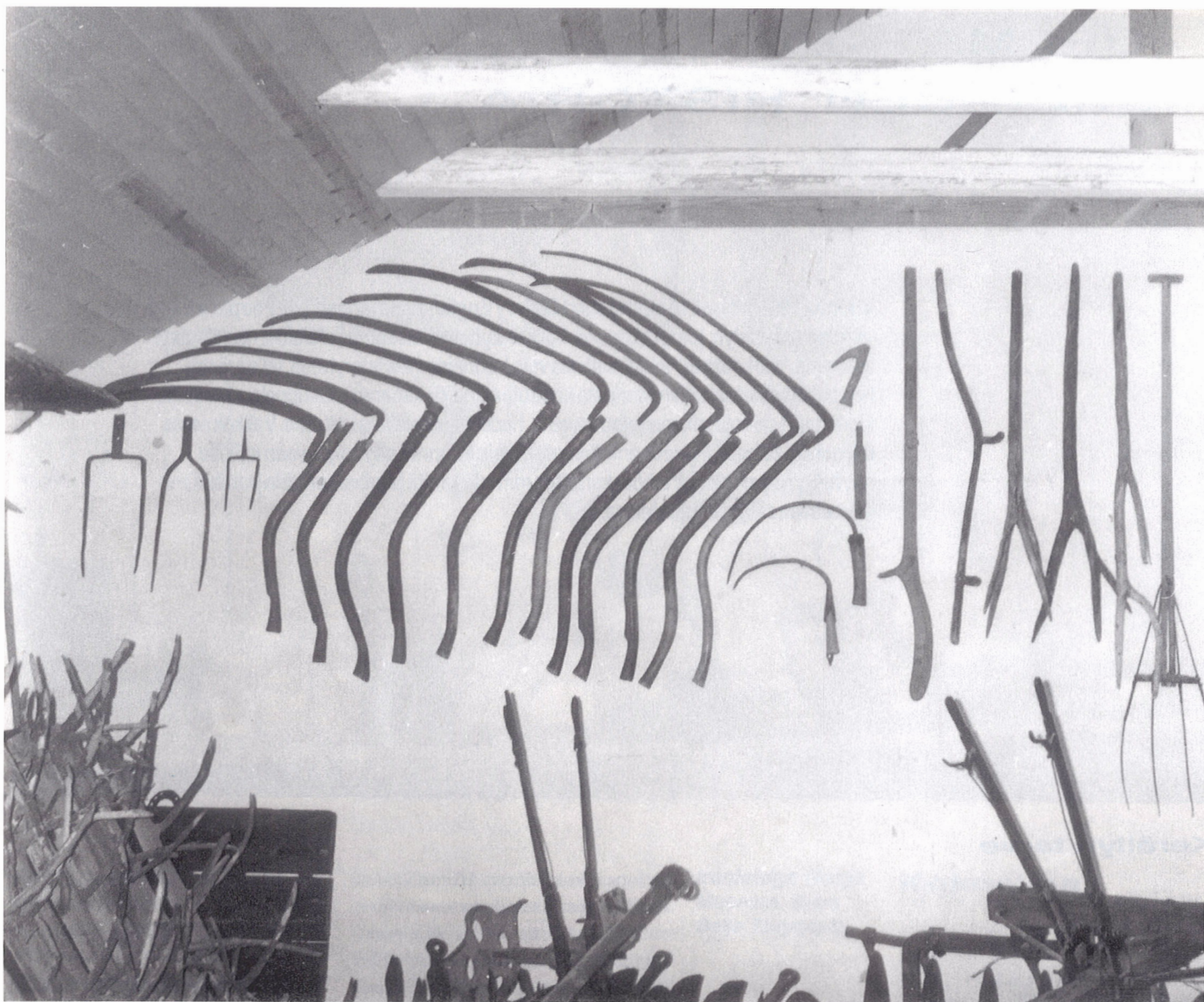
Ammatillisesti hoidetut museot eroavat virallisista arkistoista ja vapaakappalekirjastoista lähinnä kahdella tavalla. Ensimmäinen ero on, että museoihin tallennettava aineisto ei kerry "automaattisesti" lakien, asetusten tai muiden säädösten perusteella, vaan museoväen on päätettävä, mikä ilmiö tutkitaan ja tallennetaan. Toinen ero on, että museot tarjoavat yleisölle tallennus- ja tutkimusprosessinsa tuotteena muokkaantunutta tietoa näyttelyinä, jotka sisältävät parhaimmillaan tiedon lisäksi elämyksiä.

Uutta on myös se, että tallennuksen painopiste on siirtymässä nykyajan ilmiöihin, jotka voidaan valita ja joista voidaan kerätä monipuolista ja luotettavaa tietoa. Nykyaikaisen tietotekniikan käyttö on välttämätöntä, vaikka siihen liittyy yhä vakavia ja ratkaisemattomia tallenteiden säilytys- ja käyttöongelmia.

Museoalan monitasoisesta organisaatiosta huolimatta Suomessa ei ole vielä kukaan toteutettu johdonmukaista valtakunnallista nykyajan kulttuuri-ilmiöiden tallennuksen työnjakoa – Ruotsissa asia toteutettiin jo vuonna 1977.

Kun toteutetaan valtakunnallisia tutkimuksen ja tallennuksen työnjakoa, ei ole syytä pyrkiä ja luottaa liian yksioikoisiin ratkaisuihin. Työnjaossa pitää olla joustavuutta, sillä toiminnan heterogeenisyys ei ole haitta, vaan voimavara.

Haaveilen hieman. Jos museoiden nyt epämääräisen hajallaan oleva hallinto saadaan tehokkaaksi ja jos tallennus- ja tutkimuspolitiikka saadaan aktiiviseksi ja tieteelliset vaatimukset täyttäväksi, on todennäköistä, että museoiden alueellista verkostoaikin tehostetaan. Eräs tapa voisi olla se, että nykyinen kaksinkertainen alue-museoverkosto eli maakunta- ja aluetaidemuseoverkosto yhdistetään noin kahdenkymmenen museon verkostoksi, johon liitettäisiin myös tavalla tai toisella luonnontieteellinen näkökulma. Samalla alueelliset museot ja alueen muut museoammatillisesti

hoidetut museot voisivat myös kantaa vastuuta alueen ei-museoammatillisesti hoidettujen museoiden kokoelmien säilytyksestä.

Viime aikoina on myös käsitetty, etteivät museot ole toiminnan päämäärä, esineiden ja ilmiöiden kalliita hautaholveja, vaan että ne ovat sinne kerättyine tietoineen elämisen työkaluja. Ei riitä, että jollakin kaupungilla on kokoelmiltaan laaja ja edustava, tehokkaasti ylläpidetty kaupunginmuseo, jos kaupunki on muutoin steriloitu kaikesta menneisyydestä todistavasta. Museon on löydettävä yhteisönsä ja sitouduttava siihen. Se ei saa

*Perniön museo
1968. Kuva T.
Tikkanen.*

rajoittua hämyisen hiljaiseksi rakennukseksi tai harmaaksi hallinto-organisaatioksi. Pitää ymmärtää, että museotyö suuntaa tulevaisuuteen, että museologia on laajasti ymmärrettyinä futurologiaa. Lopuksi lyhyesti Hannu-Tapani Klamia lainaten: meidän pitää käytössämme olevien resurssien puitteissa maksimoida tulevien sukupolvien vapaus tutustua menneisyyteen.

Kirjoitus perustuu Janne Vilkkunan toukokuussa 1993 valtakunnallisilla museopäivillä Mikkelissä pitämään alustukseen.

The Karsikko and Cross-Tree Tradition of Finland

The Origins, Change and End of the Custom

Ethnologia Europaea 23(2), p.135-152.

doi: <https://doi.org/10.16995/ee.1214>

Olin mukana Sumiaisten pitäjänkirjan kotiseutretkellä 1977. Aaro Harjulla, Erkki Laitisella ja minulla oli yhteinen laaja kirjoitusaihe. Professori Mauno Jokipii mainitsi, että jos jossain tulee vastaan tietoa vainajien karsikoista, niistäkin voi kirjoittaa. Aiheesta oli ollut artikkeli Saarijärven kirjassa 1963. Tuo herätti mielenkiintoni ja kyselin karsikoista ja olihan niitä, joten ryhdyin kirjoittamaan artikkeleita. Huomasin pian, että vainajien karsikoista oli kirjoitettu paljon, mutta yhteenveotia ei ollut, minkä lisäksi oli paljon väärä tietoa. Artikkelini nimi oli Vainajan karsikko.

Koko Suomea käsittelevä pro graduni Vainajan karsikko Suomessa valmistui syksyllä 1979. Tutkielma sai korkeimman arvosanan molemmilta arvioijilta, Suomen historian professori Mauno Jokipiiltä ja kulttuuriantropologian yliassistentti, dosentti Olli Alholta, mikä johti silloisen dekaanin epäilemään isäni vaikuttaneen siihen. Niinpä tiedekunta pyysi kolmannen arvion, mitä yleensä pyydetään, kun ensimmäisten arvioijien arviot eriyvät merkittävästi. Kolmas arvioija oli Åbo Akademin etnologian professori Nils Stora, joka teki työnsä nopeasti ja ehdotti myös korkeinta arvosanaa. Näin ehdin valmistua nipin napin ennen vuodenvaihdetta eli 18.12.1979.

Gradun arvosanaprosessi sai minut vakuuttuneeksi siitä, että on jatkettava jossain muussa yliopistossa. Ajatus vei lapsuuden kotikaupunkiin Lundiin. Otin yhteyden sikäläiseen etnologian professori Nils-Arvid Bringéukseen ja niin edettiin. Tutkimus piti kääntää englanniksi, minkä Helsingin yliopiston arkeologian opintojen opiskelukaverini Jyri Kokkonen teki. Käännöksessä tapahtui kuitenkin se, että useat kansankieliset kansanrunousarkiston ym. tietojen sitaatit latistuiivat. Lisäksi joillekin sanoille ei löytynyt lainkaan vastineita englanniksi. Näihin aikoihin tiedekunnasta otettiin yhteyttä ja kerrottiin dekaanin vaihtuneen ja houkuteltiin jatkamaan opintoja Jyväskylässä. Niinpä "palasin" ja lisen-siaatin työni Vainajan karsikko ja ristipuu tarkastettiin 1990. Se oli tärkeää siksikin, että ensimmäinen museologian yliassistentin kauteni sai jatkua seuraavat viisi vuotta. Lisen-siaatin tutkielman aihetta jatkava väitöskirjani Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut tarkastettiin 21.11.1992. Halusin kuitenkin tutkimukseni ytimen ulkomaalaisenkin tutkijakunnan ulottuville ja niin Kokkonen käännös ei mennyt kokonaan hukkaan, vaan tein siitä artikkelin, joka julkaistiin 1994 *Ethnologia Europaea*ssa.

The *Karsikko* and Cross-Tree Tradition of Finland

The Origins, Change and End of the Custom

Janne Vilkuna

Vilkuna, Janne: The *Karsikko* and Cross-Tree Tradition of Finland. The Origins, Change and End of the Custom. – *Ethnologia Europaea* 23: 135–152.

According to an East-Finnish custom that came to an end around the beginning of the 20th century, the *karsikko* (conifer shorn of branches) and the cross-tree were prepared when the deceased was taken for burial. The Roman-Catholic Church and the Reformation introduced into folk beliefs the idea that the deceased did not journey all the way to the community of the dead. Restoring the social order of the community that had been disturbed by death then required that the dead be placed in the intermediary stage dictated by the tripartite division of the rite of passage in status. It was also necessary to establish a boundary between the living and the dead as a precaution against the undesired return of the deceased.

Janne Vilkuna, Ph.D., Senior Assistant, Museology, University of Jyväskylä. P.O. Box 35, FI-40351 Jyväskylä, Finland.

The history of settlement in Finland

In the 12th and 13th centuries Finland was joined to Sweden and the Roman-Catholic Church through crusade activity. Long-term hostilities between Sweden and Novgorod/Russia ended in the Treaty of Pähkinäsaari in 1323. The border established in this treaty passed from the Karelian Isthmus to the Gulf of Bothnia. Over the centuries, Sweden was engaged in wars with Russia and succeeded in moving the border towards the east (the borders of 1595 and 1617), and the Baltic lands were also incorporated into the Swedish realm. In the 18th century Sweden lost the Baltic regions and eastern parts of Finland (the borders of 1721 and 1743, see Fig. 8), and Finland was finally ceded to Russia in the early 19th century (the border of 1809). Finland became an Autonomous Grand Duchy of the Russian Empire, and the Lutheran faith remained the main religion there.

Karelian settlement had already formed in South-East Finland at the end of prehistoric

times. These settlers developed into the population of Southern Savo. From the end of the 15th century, the slash-and-burn farmers of Savo were engaged in a process of expanding settlement spreading into the eastern and south-eastern areas that had been joined to the realm. They also spread towards the north to the arable southern river valleys of Kainuu and Lapland, and to the west to Central Finland and as far as Ostrobothnia (Fig. 1). In the early 17th century Savo Finns, assisted by the crown, settled in the forested regions of Middle Sweden (so-called Forest Finns).

At the end of the 16th century the Reformation changed the Roman-Catholic Church of Sweden into the Lutheran church. During the 17th and 18th centuries, the organization of parishes in Savo, where settlement consisted of individual farms and holdings, became more dense, and Christianity began to influence the population in real terms.

Settlement history and geographically determined routes of communication in different areas, which dictated the division of the coun-

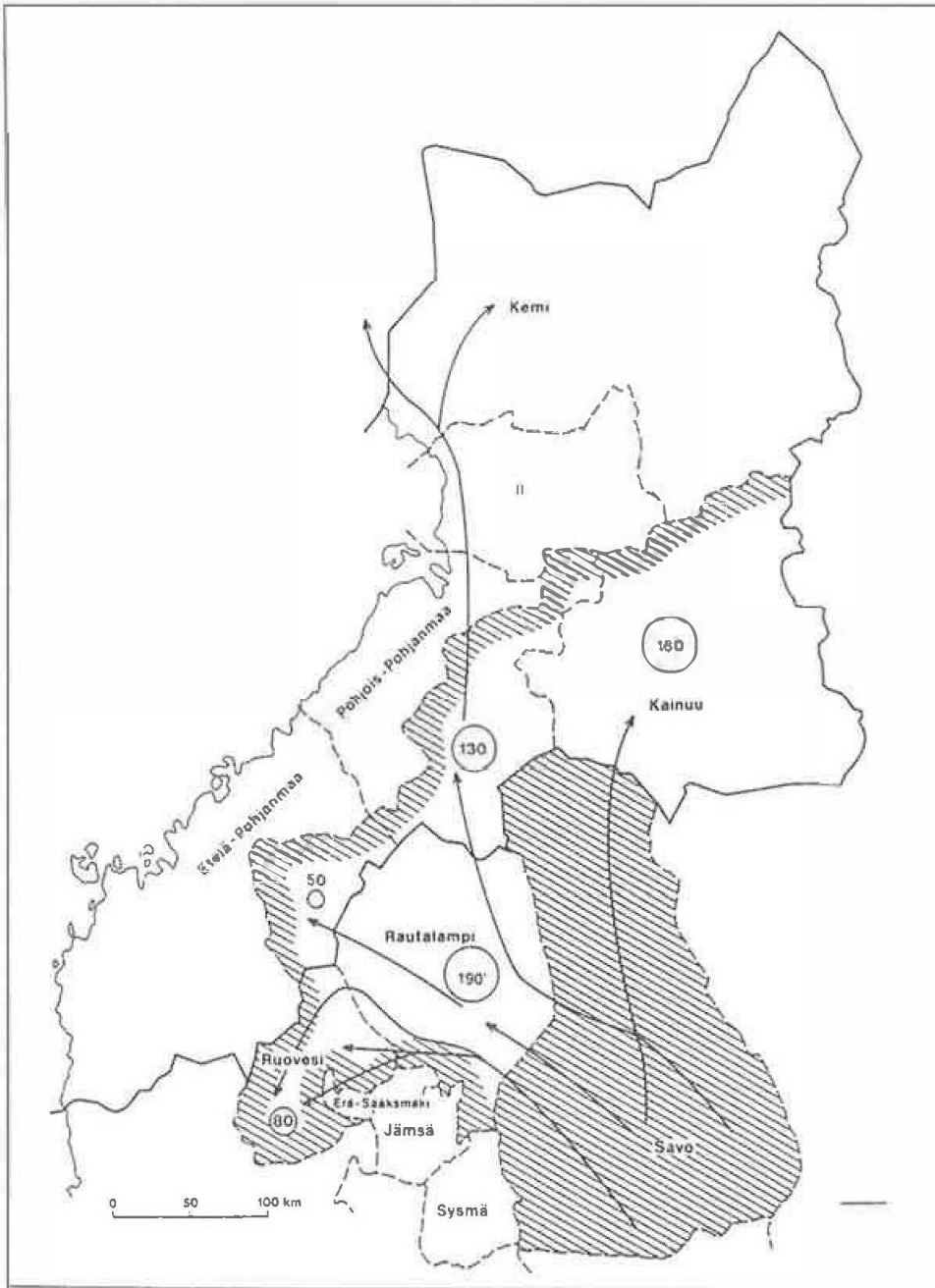

Fig. 1. The spread of the Savo Finns outside their original regions in the 16th century. The hatched area indicates a substantial portion of Savo settlement. The circles and the numbers within them indicate the number of families with Savo-type names in 1580. The arrows mark the directions of colonization (Pirinen 1982: 274).

try into administrative areas, explain the areas of folk culture that could still be observed in Finland in the 19th century (Fig. 5).

The subject of study – A lost custom

In Eastern Finland it was still customary in the late 19th century to prepare a *karsikko* or cross-tree for the dead in connection with burial. The *karsikko* and the cross-tree were usually prepared in connection with funerals approximately midway on the journey from the home of the deceased to the cemetery (Fig. 2). In Finnish, the term *karsikko* derives from the

verb *karsia* (to debranch) and accordingly means a conifer shorn of branches, but the term is also used of memorial markings on boards, the walls of buildings, and rocks.

The funeral procession stopped at a certain point, ostensibly to repair vehicles or for some similar reason. The memorial markings (e.g. a cross, the initials of the deceased, the year of death, and the date of death or burial) were then carved in a blaze mark on a selected tree, or a board with these markings was affixed to it; the participants had a drink of spirits; a hymn was sung; and the deceased was 'bound' to the tree with incantations and rites of

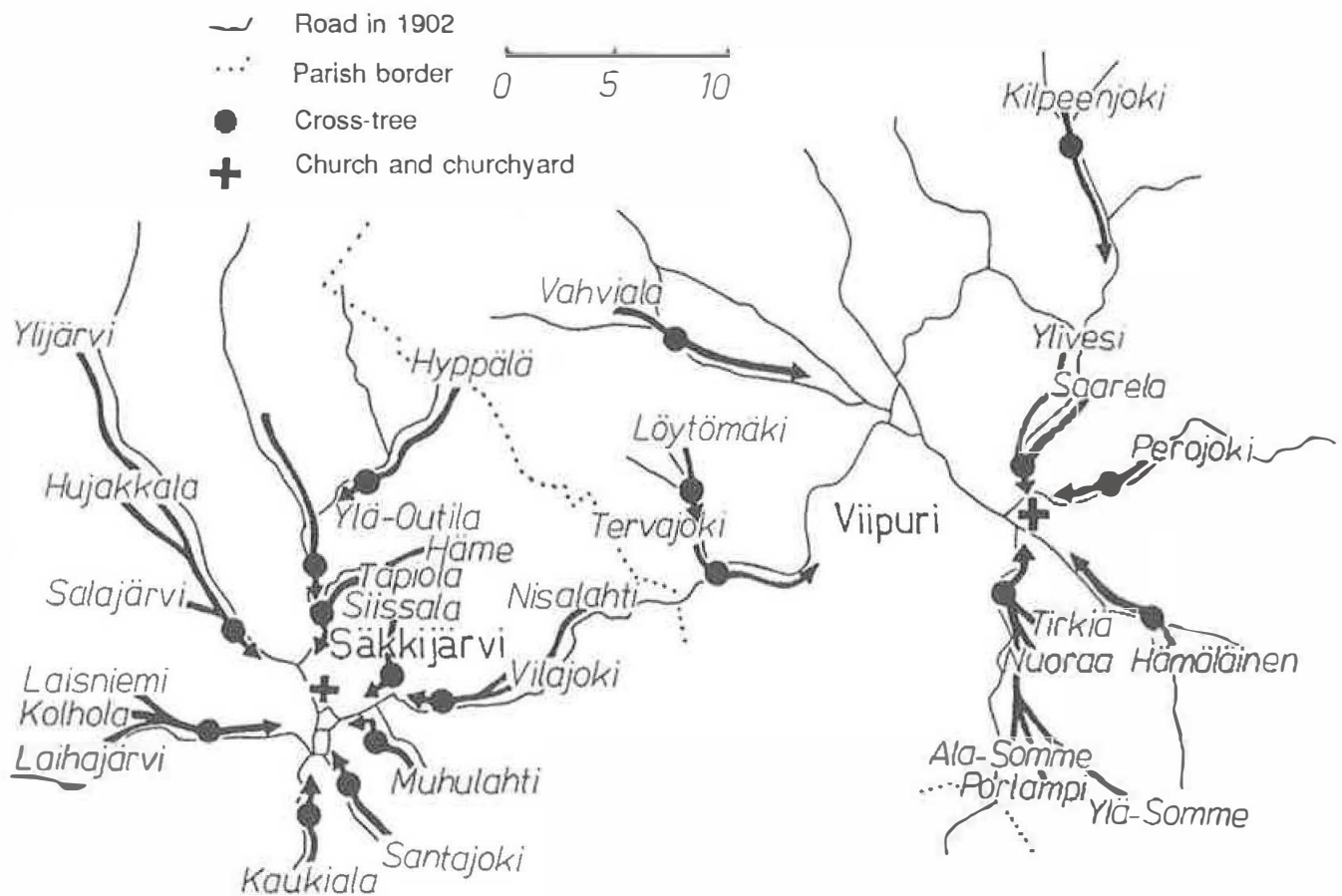

Fig. 2. Cross-trees at Säkkijärvi and Viipuri on the Karelian Isthmus. The arrows show the direction of funeral corteges from the home villages to the churchyard.

magic. From the early 19th century onwards in North Savo the *karsikko* board was affixed to an outbuilding of the farmstead only after returning from the cemetery. Around this time, memorial markings also began to be made on rocks or outcrops of bedrock, either along the funeral route or in the yard of the homestead. The *karsikko* and cross-tree custom died out in Finland at the beginning of the 20th century.

Earlier studies

The oldest available information on the cross-tree or a similar custom in the Baltic regions dates back to the 17th century. A travel account written by Johan Brand, a German, in 1673 notes the following (Laugaste, E. 1963: 78):

“Noch haben sie unter ihnen diesen seltsamen gebrauch, daß, wan ein guter wirth, der bey ihnen werth und angenehm gehalten worden ist, gestorben, sie demselbigen zum guten an-

dencken, auf dem kirch-wege, irgendwo an einem baum, worinnen sie zuvoren mit der axt überzweg ein loch eingehauwen, welches untertheil nach der erden hin gespaltet wird, in dem riß einen stecken aufrichten, der eben so lang wie der todte gewesen, welchen sie oben aufspalten und einer anderes kleineres holtze einfügen, damit es eine gestalt eines kreutzes gewinne dieses bewickeln sie mit rothem und blauwen zwirn: und solle selbiges darzu dienen, daß man auch dem kirchweg, der doch von ihnen vermutlich nicht vielmahl betreten wird, des abgelebten guten menschen lange gedencken, auch dessen gewesene statur desto fleißiger erwegen möge; Ein frembder und reysender würde fürwahr von dieser sache keine andre gedanken fassen (wie auch wir im vorüber-reysen vermutheten:) es müßten die leute allhie lauter zauberer und hexen-meister seyn.”

In Sweden, Carl von Linné witnessed a similar custom in Dalecarlia in 1734 (Linné 1953: 42):

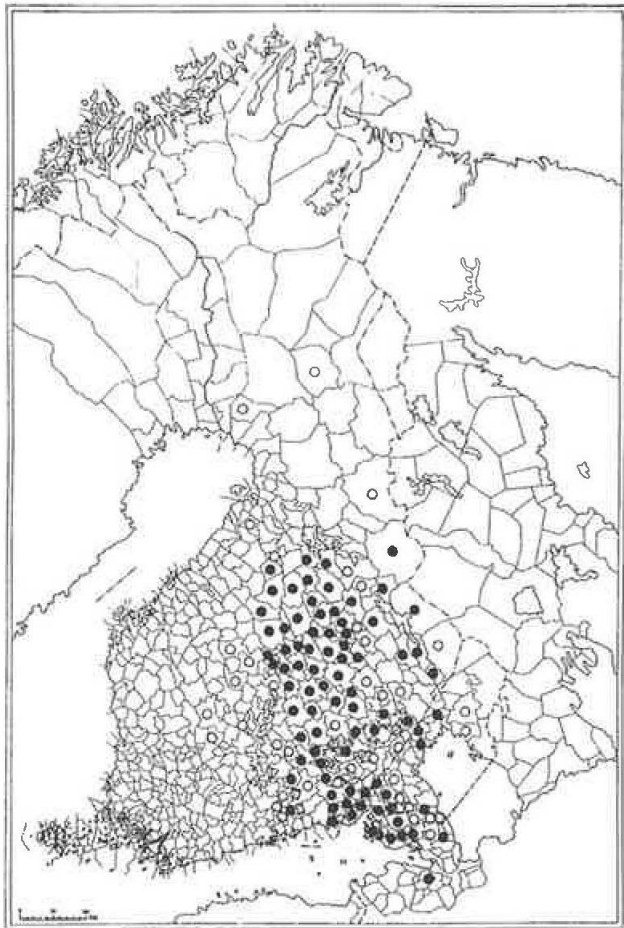

Fig. 3. The *karsikko* and cross-tree tradition of Finland. A black dot indicates two or several items of information on these practices. A circle indicates a single item of information.

“On the way from Mora to Elf-Dahl one could see by the roadside 7.5 kilometres from Mora a rare custom of the people of the region. By the road there were a few pines on which about 120 boards were nailed, e.g. in one tree were 56, in another 35, 14 in another, ten in another, eight in another. Each board was about half an ell long, 3 handbreadths wide, black with carved letters that showed white in the tree. E.g. Salg A.O.S Död 1670, d. 10 Jul. (E.g. Blessed A.O.S Died on the 10th of July, 1670). The oldest one seen was from 1670 and it has continued since then. When the people took their dead to church they commonly rested at this place, to which they had taken with them the name of the same deceased person written on such a board, this they nail in the death tree. Usually each village has its own tree.”

The oldest available definition of the *karsikko* is in Daniel Juslenius’s dictionary of the Finn-

ish language published in 1745 (Juslenius 1968: entry ‘carsicko’), and reads as follows: “carsicko, con putata arbor, quistad trä” (‘... tree shorn of branches’). Christian Ganander’s Finnish-Swedish dictionary from 1786 (Ganander 1937: entry ‘karsikko’) provides more detail:

“*karsikko kuusi, mänty* – trees shorn of branches, pine or fir, in Iisalmi, Kuopio, the Province of Viipuri etc., where they carve their marks in the tree, cut off the top and cover the top part with an iron or birch-bark, to the memory of their deceased friends, whose corpses they have taken to church. Under such a tree they drink spirits or beer and then carve the names of the deceased – they cut off the top of the tree and cover it, after a widow a branch like a hand is left as a sign that she may not remarry – after a young widow or widower two branches are left at the top as a sign that he or she may still remarry.” Ganander goes on to note that the *karsikko* is also “a fir with the top cut off, as a sign for surveyors – a fir shorn of branches as a boundary marker”.

In the 19th century, newspapers and periodicals featured descriptions of travels, mentioning the *karsikko* and cross-tree custom, obviously exotic to the inhabitants of Western Finland. The first article on the phenomenon was published in 1882 (Aspelin 1882), and was followed by several minor articles describing the custom.

In Sweden Nils Lithberg (1919:1–3 and 6) demonstrated the connections between the Central-European *Totenbretter*, the trees of the dead seen by Linné in 1734 in Dalecarlia, and the *karsikkos* and cross-trees of Finland. He regarded all these phenomena as cultural relics, but left open the question of their original distribution and origin. Uno Holmberg (1924) showed that the common origin of the various *karsikko* forms was to be found in rites of precaution, thus linking the *karsikkos* of Finland and the Baltic regions. In later years, the *karsikko* and cross-tree custom has been described in many local histories, and new information has been acquired on its details. The custom has been studied (Pentikäinen 1963

and Kemppinen 1967: 45 – 46), but a common feature of all the studies has been to describe the custom as archaic, and its development and changes have not been explained. Lauri Honko wrote of the *karsikko* custom in a Nordic encyclopaedic dictionary of medieval cultural history as follows (1963: entry *karsikko*):

“... by the end of the Middle Ages the custom had reached the north-western periphery of its area of distribution. In its East-Finnish core area, possibly in the centres of Savo-Karelian settlement near Lake Ladoga, it definitely existed much earlier. It is hard to ascertain whether the primary function is to be found in burial traditions or in rites of initiation. The only older element that the above tradition groups have in common is the technique of cutting the branches, whereas the result, a peculiar form of memorial tree, can easily be linked with different ritual functions.”

The directions of ethnology have changed over the past four or five generations of researchers, but the ultimate goal remains the same: to understand the present through the past. The present author’s study on the *karsikko* and the cross-tree phenomenon was inspired by two challenges. Firstly, is it at all possible to view and understand the past from the perspective of the present, especially when the object of study is an extinct tradition that has been lost? The second challenge was to investigate how much, if at all, one aspect of culture can be used to outline a broader perspective of the culture within which the individual phenomenon existed. Does change in one area of culture indicate a broader process of culture change?

A lost custom reconstructed

In modern monographs aiming at the reconstruction of the course of customs and the reasons for their origin, changes and ending, it is not possible to use only one, or a few, research models, or to approach problems from the perspective of one discipline alone. The subject must be studied with methodological pluralism in the culture-historical and diachronic as-

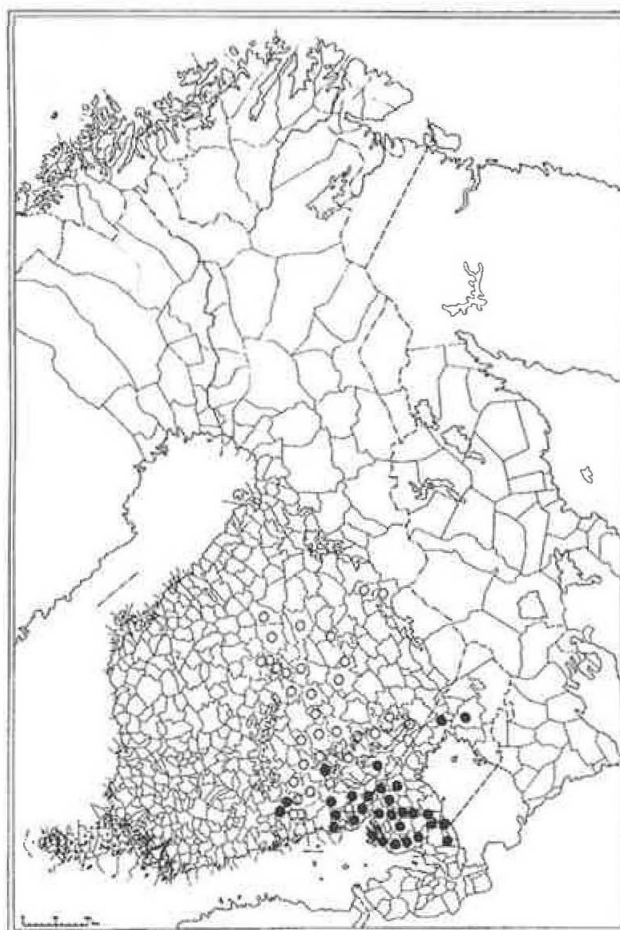

Fig. 4. Cross-trees and trees of other names with carved crosses. A black circle indicates the parishes where the tree was called a cross-tree, or was given a parallel term. A white open circle indicates the parishes where a cross was carved, but the tree was not called a cross-tree but a *karsikko* or some other term.

pects, and it should be attempted to include as many synchronic aspects as possible. The further back in time we go, the more limited the source material becomes. In a diachronic study of phenomena several centuries old it is therefore necessary to consider all pertinent information, even though it may derive from sources generally used by other disciplines.

New times introduce new models and methods, and generations of researchers will accordingly differ from each other. This does not mean, however, that all that is old should be rejected. Correctly applied, many old and time-proven methods still produce useful information.

Since the *karsikko* and cross-tree custom has died out, it can be mainly studied through material preserved in the terrain and through data from folklore archives, museums and lit-

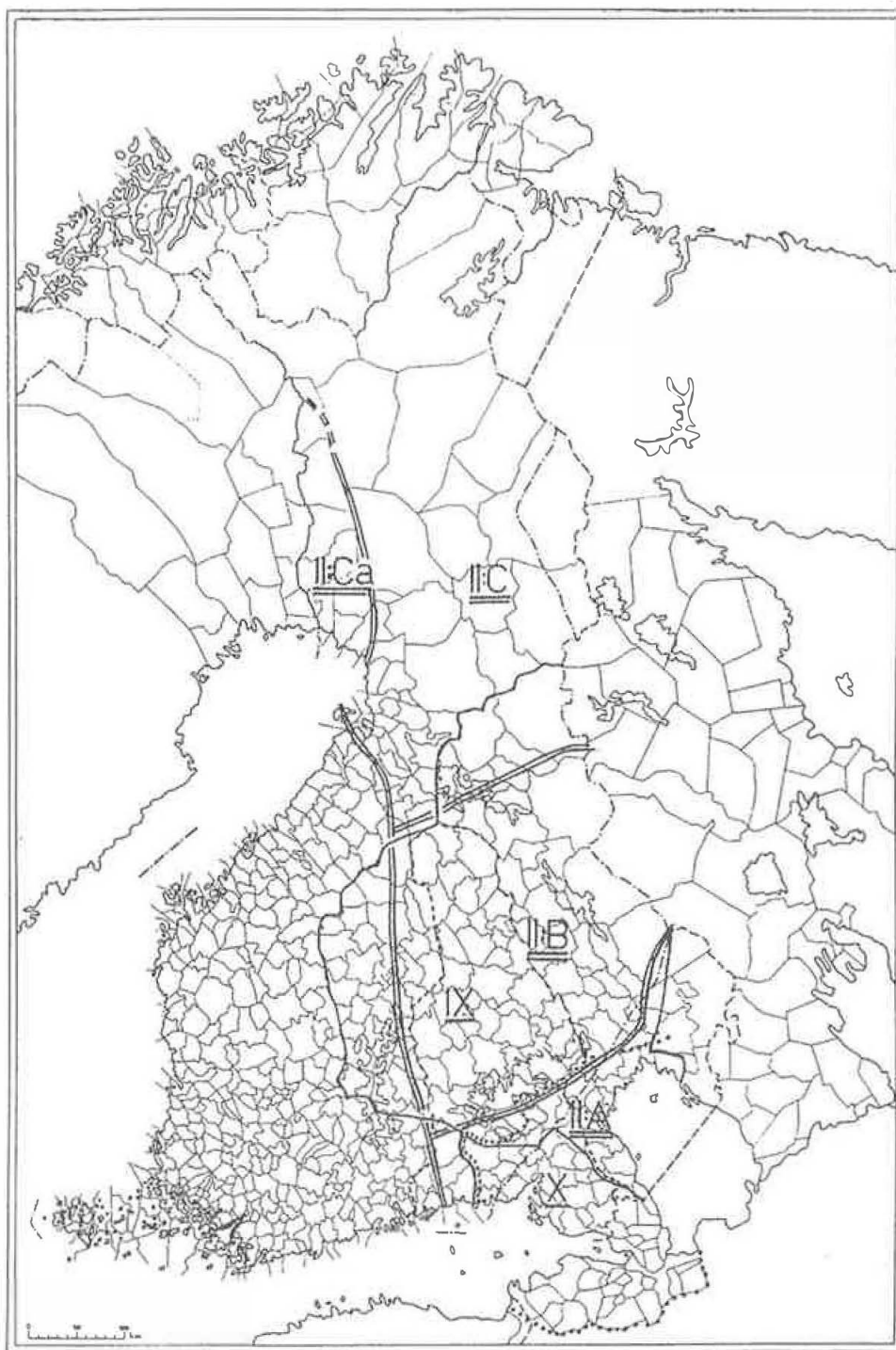

Fig. 5. Map showing areas of folk culture and Finnish dialects in Eastern Finland and the Province of Viipuri and Savonlinna in 1635. The South-East Finnish area of folk culture is marked with a double line and the numeral II:A; the area of Savo-Karelian culture is shown with a double line and the numeral II:B. The Savo dialects of Finnish are marked with an unbroken line and the numeral IX. The Viipuri dialects are marked with an unbroken line and the numeral X. The South-East Finnish dialects are marked with a dotted line, and the Province of Viipuri and Savonlinna is shown with a dashed line.

erature, which describe it as it was still known in its final stages from the 1850s to the beginning of the 20th century. It is no longer possible to ask the bearers of the tradition further questions. Even information related to the ending of the custom, among other features, was not collected when still possible.

The main problem concerning the Finnish material is that, with only few exceptions, it covers only the period from the 1850s to the ending of the custom in the early 20th century.

Consequently, the following procedure was adopted in studying the *karsikko* and cross-tree custom. Subsequent to a review of earlier studies and literature on the subject, material available from museums, archives and published sources was used to describe the custom and its specific features, maintaining a distinction between its forms and its functions. In other words, the task was to investigate what actually happened when the *karsikko* and cross-tree custom was followed, what was seen

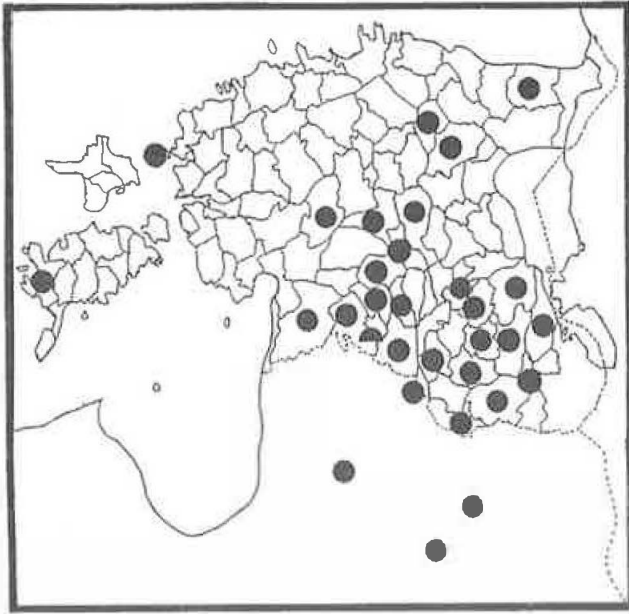

Fig. 6. Cross-trees in the Baltic regions. Cross-stone marked with half-circle.

and understood to happen, and what the community wanted to happen. The following stage was a cartographic presentation of the distribution of the custom. The social distribution is investigated through a sample of preserved *karsikko* sites: the deceased concerned were identified with material from church archives. Following from the distribution and its specific features is an overview of the history of the custom and a suggested relative chronology.

The discussion on the function as a status-related rite of passage makes reference to Arnold van Gennep's theory of the rite of passage (van Gennep 1965).¹ In reality, the deceased is passive, but in the rite he or she is made active through actions conducted by the community.

The forms and functions of the custom have been compared with information from other cultural areas. The Swedish custom of the tree of the dead disappeared in the 19th century, but this custom still survives in South-East Estonia (Fig. 14), where it was studied as comparative material both in archives and in the field.

The distribution of the custom

The *karsikko* and cross-tree were common among the Lutheran population in Savo in Eastern Finland and in South-East Finland, but neither among the Lutherans of Western Finland, nor the Greek-Orthodox population of Karelia. The distribution of these customs is shown in Figs. 3 and 4. In Fig. 3 a black dot indicates two or several items of information on these practices; a circle indicates a single item, whereby it was possible to construct a map giving some indication of how common the custom was in its later stages.

According to its forms and the relevant terminology, the tradition is divided into two main areas. The *karsikko* was common in Savo and the western parts of Northern Karelia, while the cross-tree was native to South-East Finland, the Karelian Isthmus, and the Baltic region (on the Baltic region, see Fig. 6).

In the 16th and 17th centuries the Savo Finns expanded their settlements towards the west, north-west, and the north (see Fig. 1); the *karsikkos*, however, did not occur in all the areas settled by them. They were completely absent from the regions settled by the 'Forest Finns' in Sweden and Norway, who originated from Savo, and the zone settled by the Savo Finns in Ostrobothnia. In Kainuu and along the Siikajoki River they are known only from the areas bordering on Savo. The distribution of the *karsikko* and cross-tree custom corresponds to the old administrative Province of Viipuri and Savonlinna, which at the time was a natural economic zone defined by routes of communication (Fig. 5, with the Province of Viipuri and Savonlinna in 1635 marked with a dashed line). The distribution of *karsikkos* and cross-trees also corresponds to the areas of Finnish folk culture as defined by Ilmar Talve (1974). In comparing Figs. 3 and 4 with Fig. 5 showing the South-East Finnish area of folk culture (double line, symbol II:A) and the area of Savo-Karelian culture (double line, II:B), one notes how the *karsikko* area merges with the area of Savo-Karelian folk culture, while the cross-tree area merges with the area of South-East Finnish folk culture. Note also the relationship of these distributions with the

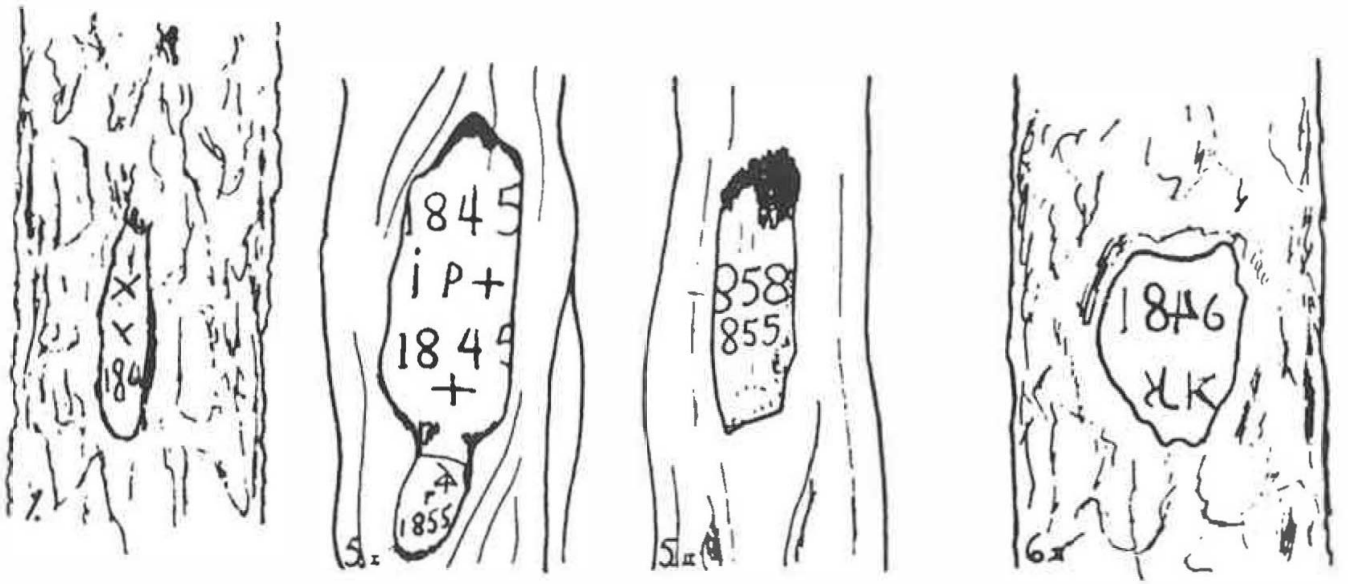

Fig. 7. Examples of markings on blaze marks in *karsikko* trees in Central Finland (Lappalainen 1963: 388).

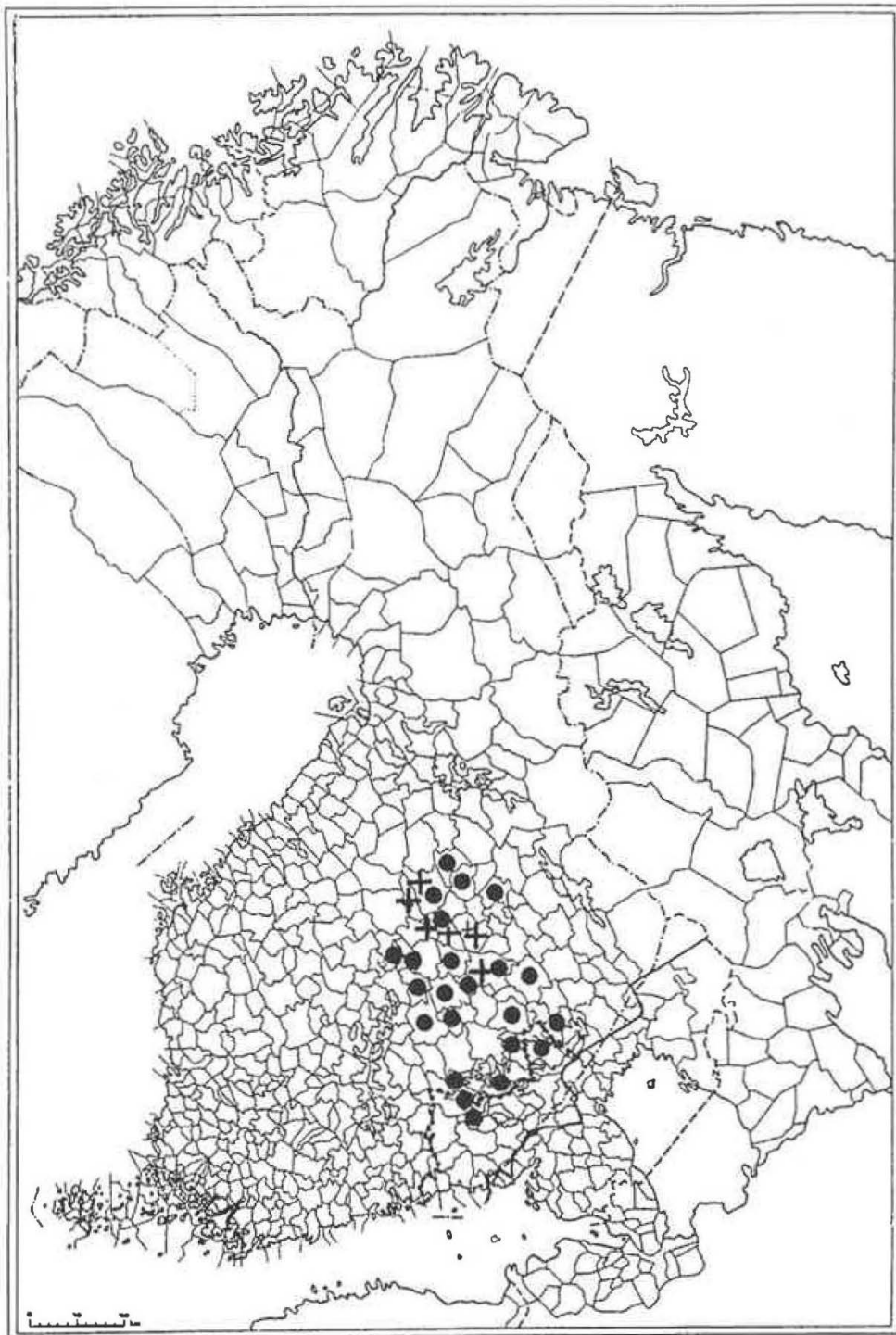

Fig. 8. Rocks and outcrops of bedrock with *karsikko* markings. The black dots indicate markings made during the funeral procession outside the yard of the farm or homestead, and crosses indicate rock *karsikkos* within the yard. The border of 1721 is marked with an unbroken line, and the border of 1743 is shown with a dotted line.

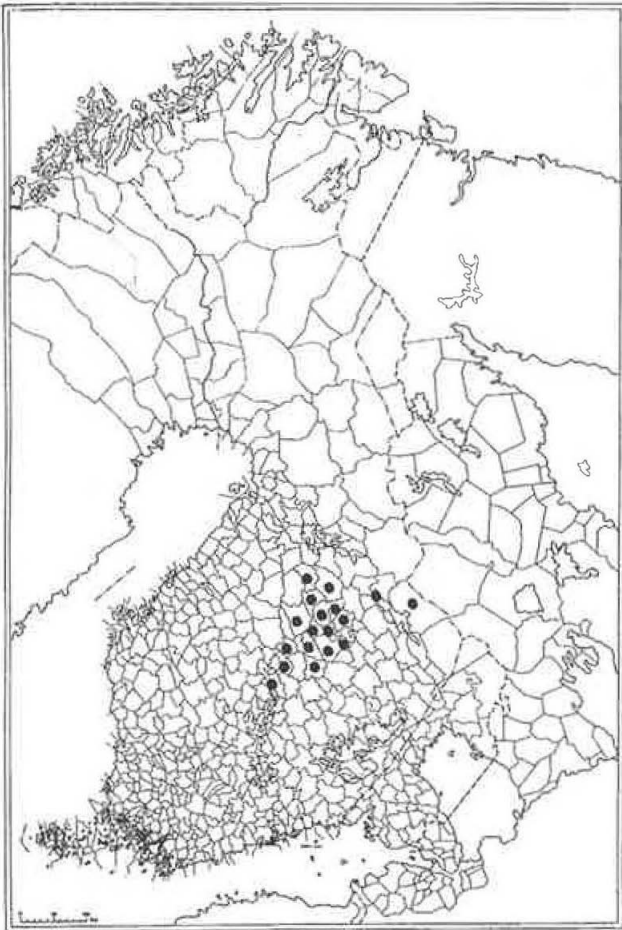

Fig. 9. *Karsikko* boards placed on buildings and hewn *karsikko* markings in walls.

Savo dialects of Finnish, marked in Fig. 5 with an unbroken line and the numeral IX, and the Viipuri dialects (unbroken line and the numeral X).

The forms of the custom

As the term *karsikko* derives from the verb *karsia* (to debranch) and as the term is also used of memorial markings on boards, walls of buildings and rocks, their name indicates them to be secondary phenomena. The following relative typology of *karsikko* and cross-tree forms can be given on the basis of their locations and appearance:

Karsikko forms:

- debranched *karsikko* tree (no factual information)
- tree with or without branches with markings inscribed in a blaze mark (Fig. 7).

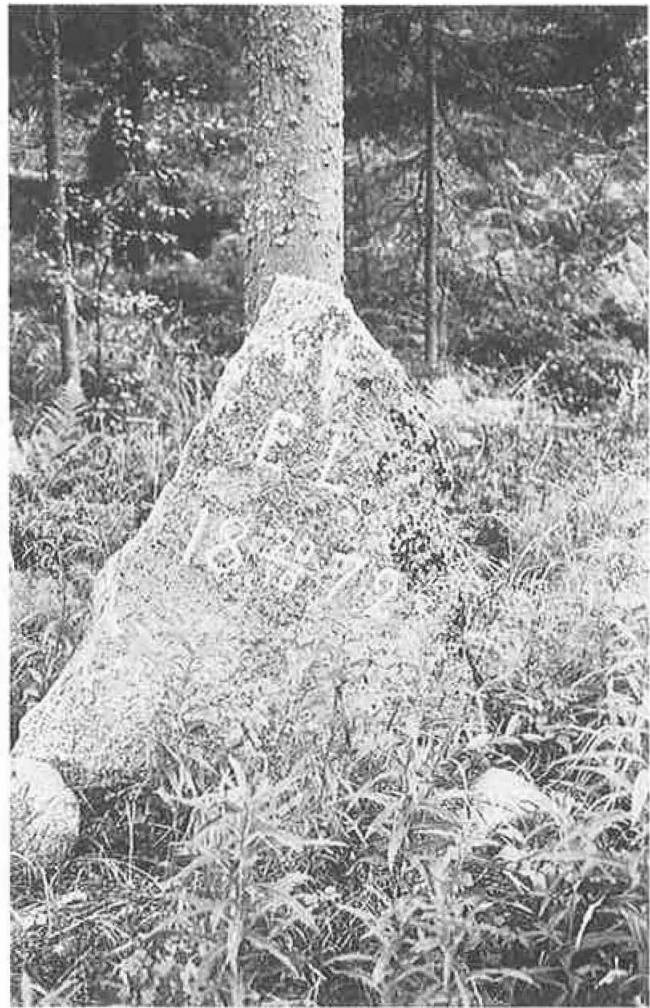

Fig. 10. An unfixed *karsikko* rock at Ohenmäki in Hankasalmi. The markings, chalked for photography, refer to the widow Eva Henrikintytär Laitinen of Kärkkäälä, who died at the age of 47 on the 13th of October 1872, and was buried on the 20th of October. Note that the date on the rock is the day when the deceased was transported past it, i.e. the day of the marking. Photograph by Janne Vilkuina 1978.

- tree with or without branches, with markings on a board affixed to it.
- marking on a rock or outcrop of bedrock outside the yard of the homestead (Fig. 8 and 9).
- board or hewn marking on the wall of a building (Fig. 9 and 10).
- marking on the foundation of a building or a rock in the yard of the homestead (Fig. 8).

Cross-tree forms

- tree with an incised cross design
- tree with an incised cross design and other markings concerning the deceased
- tree with an incised cross design and a board

with markings concerning the deceased (Fig. 12).

Absolute dates cannot be given for all the *karsikko* forms listed above, but the typological model and the age-and-area model (cf. Krohn 1926: 92–93; Wissler 1923) suggest a relative chronology whereby the custom of markings affixed to or hewn on the wall of a building and placing the *karsikko* in the yard (Fig. 9) appears to have evolved in the early 19th century. Similarly marked rocks or outcrops of bedrock did not become customary until the mid-19th century (Fig. 8).

The forms of the *karsikko* boards were partly modelled after grave markers, which in turn followed general trends of style. Rocks and outcrops of bedrock with markings concerning the deceased were possibly inspired by grave-stones and/or border markers.

Function

The *karsikko* and the cross-tree did not differ in their original function, but only in the de-branching of the tree and their names. The *karsikko* and cross-tree custom belonged to a

rite of passage (funeral), but in addition to the rites of separation it also had the function of a precautionary measure. It removed the deceased from the community of the living, thus settling the social disorder caused by death, and protected the community from a deceased person who might come back to disturb it. It also helped the deceased to remain in the grave and to refrain from wandering.

The doctrine of the church did not refute the popular belief that the deceased would return home from the grave. In some cases, the church even encouraged this view. When the pastor read the Finnish words of the funeral service: “From earth thou hast come, and earth shalt thou become again; Jesus Christ, Our Saviour, shall wake thee on the last day” (corresponding to “Earth to earth, ashes to ashes, dust to dust...”), common people could easily get the idea that an active deceased person was put in the grave and that he would rise on the Day of Judgement. The concepts of folk beliefs regarding birth and death can be presented in a highly simplified and generalized form with terminology connected with the composition of the human being, as by Asko Vilkkuna (1959: 111–112):

S = spirit; V = life; C = body; P = guardian spirit;

		birth	first tooth	death
C ccccc	V vvvvvvvv cccccccc	S ssssss vvvvvv cccccc	P pppppppp ssssssss vvvvvvvv cccccccc	M
corpus (body)	vita (movement)	spiritus (respiration)	persona (guardian spirit)	morte

In birth, a human being has already received both a body and life (movement); at the moment of birth he receives his spirit (respiration). With his first tooth, he receives a guardian spirit. In death, both life and the spirit leave the body, in which or near which the guardian spirit remained. It should be noted that already during the person’s lifetime the guardian spirit could leave the body and return to it. With regard to death, the diagram is

simplified: folk belief did not form a logical order, nor did it require one.²

The *karsikko* and cross-tree custom was normative and socially sanctioned. From Säkki-järvi on the Karelian Isthmus it is told:

“Once, however, a person who did not know about the matter did not make a cross mark on a tree when taking a close relative of his to the graveyard for burial. It then happened that

Fig. 11. *Karsikko* board under the eaves of an outbuilding of the Repola farm at Runni in Iisalmi, North Savo. The markings were for Olli, Henriikka and Anna-Liisa Repo, children of the household, who died of scarlet fever and were buried on the 21st of March 1894. The letters were painted in black with a stencil. Photograph by L. Pohjakallio 1978.

the deceased hopped up and sat on the coffin lid, and the man ran home frightened. He told this to people in his village, who instructed him to mark a cross on a birch-tree. The man returned to the place and having found the tree, carved the cross. When he went to look at the coffin, he found the deceased lying peacefully inside. Without further setbacks, he then went to bury his relative.”

Through later changes in folk beliefs, the *kar-*

sikko and cross-tree customs also came to preserve the memory of the deceased. In some cases the custom survived, as appears to have been partly the case in 20th-century Estonia, because it had turned into an unsanctioned usage. Consequently, it was no longer motivated by a norm but only by the power of a tradition inherited from one’s forefathers.

The position and structure of the custom in the beliefs of the community is shown in the following diagram:

MODEL:			
community	institution rite	sanction	function
PRAXIS: family household kin village	funeral	suprasocial	to move the deceased into the after-life; to settle disorder; to secure the well-being of the community
	the <i>karsikko</i> and cross-tree custom		to remove the deceased from the community of the living; to prevent his return to disturb the well-being of the living (and himself); to preserve the memory of the dead

Fig. 12. A cross-tree at Uusikirkko on the Karelian Isthmus. Photograph by V. Mainov 1883. Folklore Archives of the Finnish Literature Society.

Social integration

The social integration of this custom in earlier times must remain the subject of conjecture. In the *karsikko* area of North Savo and Central Finland the sex, age and social status of the deceased of a sample of 100 *karsikkos* was studied. It should be pointed out, however, that the sample tells for whom the *karsikkos* were made, but does not with any certainty

reveal for whom they were not made. In the area sampled, the custom was followed for the members of all the social classes in the farmer culture, although the preserved *karsikko* sites are clearly linked with the land-owning, or freeholder, class. It was not dependent of the age (as many as 32 were for children under five) or gender of the deceased, nor on the way he or she died (cf. Fig. 11 showing a *karsikko* board for three children who died of an epi-

demic). The same is indicated by information from the cross-tree area of South-East Finland. *Karsikko* markings on rocks and bedrock were mainly for members of the freeholder class.

Ideological background

The psychological and ideological background of the *karsikko* and cross-tree custom resides in the universal belief that the funeral meant the removal of the deceased from one status to another and that the body might return home to finish uncompleted work or because of dissatisfaction with his or her present role.

It was also a universal practice to prevent the return of the dead by preparing, through the means of magic, a boundary midway along the funeral route, or by stopping at an existing boundary. The *karsikko* tree was shorn of branches so that the deceased could recognize it when returning along the route; the marker branches had the same function. The *karsikko* and the cross-tree were thus originally the boundary of this life and the after-life. In the forested regions of Eastern Finland, similarly debranched trees were used as actual border markers and as 'worldly' boundary markers in initiation rites for brides (Heikinmäki 1981) and on the occasion of a first visit to a town (Talve 1978). In their external features, with respect to their name and the tree, these *karsikkos* are a loan from the *karsikko* for the dead. For example, the *karsikko* for the bride is a barrier, which can be broken with a drink of spirits, and the journey may continue to the bride's new home. It was not made when the bride passed this point.

The few preserved sayings related to the custom, coffin-nails hammered into the trees, pieces of clothing and other items that had been in contact with the deceased and were left at the foot of the tree all bound the deceased to the site of the tree with the means of sympathetic magic. Markings on the tree originally had the same purpose. A number of other customs also reveal the function of the *karsikko* and cross-tree custom.

An item of information from Sulkava in Savo relates:

"When we approached the Lohikoski rapids by boat, we marked the initials of the deceased, usually with his own axe, in the rock near the Kivitokee strait."... "The initials thus marked were called the *karsikko* of the deceased."

In this case it should be noted that the markings were made with the dead person's own axe, which was damaged in the process. It is also recorded:

"(Marking the cross-tree) was described there (Uusikirkko, Karelian Isthmus) and in the parish of Lappee with the phrase 'now the *saverikko* broke'"

The term *saverikko* means a binding, originally of withes and later of iron, for joining a shaft to a sledge. When a *saverikko* of withes broke, the journey was immediately interrupted, which in itself was not rare. Thus, some reason independent of human action was given for stopping. The reason for this was that the spirits of the dead could easily be misled if the right means were used. In this case, in which the deceased was being taken to the churchyard for burial and the funeral party had to stop to prepare the *karsikko* or cross-tree to prevent his or her return, this fact had to be kept secret from the deceased. Thus, the reason for stopping said aloud (!) to be some ordinary matter, such as the breaking of the sledge bindings. In this way, the deceased was kept "calm".

Some of the sayings used at the *karsikko* or cross-tree site find an explanation as partly relics of precautionary words belonging to the sphere of magic. This would explain two interesting sayings from Rautalampi, Central Finland:

"There, the deceased now holds reign over his tree, no axe can harm it", for a male, and for a female: "There she now tends her cows and sheep."

The saying related to the male has been explained by the fact that the tree was in some way sacred, and for this reason the living could not cut it down. These sayings, however, can

Abnormal condition.
Initiate without
status, outside
society, outside
time

(*Rite de marge*:
marginal state)

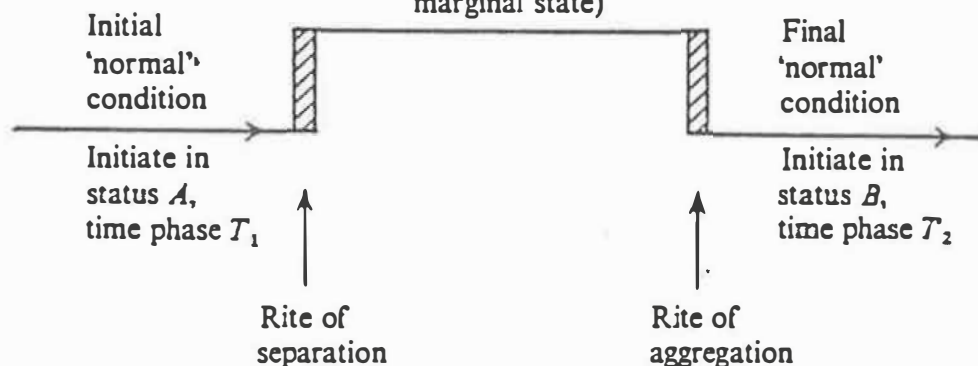
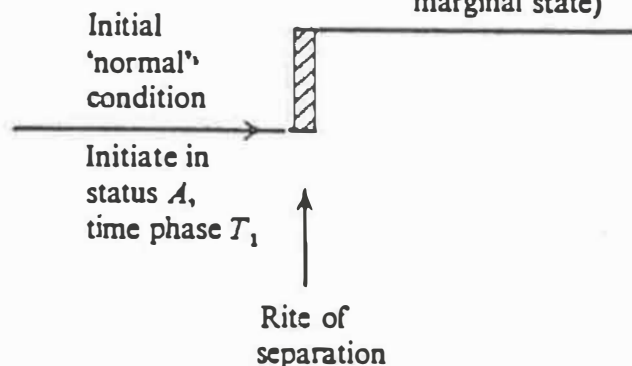

Fig. 13. The three-stage rite of passage according to Leach (1976, 78 fig. 7), and the rite of passage interrupted in the marginal state.

Abnormal condition.
Initiate without
status, outside
society, outside
time

(*Rite de marge*:
marginal state)

be understood as similar or parallel in content, because the explanation would not apply in the case of a female. The following natural explanation, based on the same idea, can be suggested. When the deceased came only as far as the tree, the dead housewife, to whom the cows and sheep at home were dear, had to stay there to look after her animals. The saying for the male depicts a man, for whom the axe was an important tool, though it could not fell the tree preventing his return. These sayings are thus a kind of spell formula.

The boundary nature of making a *karsikko*

is evident in the following information from Iisalmi, Northern Savo:

“The *karsikko* tree was cut when the deceased was taken to the grave, but it could also have been done earlier, so long as the last marking was made immediately after the deceased had passed the tree.”

In Savitaipale, Southern Savo, the following is related:

“When we came to the tree so that the body

was on the church side of it, spirits were drunk and a cross was carved.”

Origin and changes

The original idea behind the *karsikko* and cross-tree custom was to separate the deceased from the community of the living in order to restore order. The fear of evil related to the deceased led to the need to prevent him from returning from the after-life. These are universal beliefs, and as such ancient. This is also true of Finland, but since the *karsikko* custom does not occur throughout the whole area settled by the Savo Finns, but only in the areas served by natural routes of communication and in the administrative zone that developed around it, it did not come about until after the above-mentioned spread of settlement, which had crossed the watershed areas to the north and north-west. This coincided with the Reformation, which influenced folk beliefs, thus creating the preconditions for the custom. Thus, the function, forms, and locations of the *karsikko* and the cross-tree, as known in Finnish folk culture, derive from the late 16th century or the 17th century at the earliest.

The process whereby the *karsikko* custom originated can only be assumed. A basic requirement was a system of beliefs concerning the dead, which was of prehistoric origin. The Roman-Catholic Church, and particularly the Reformation, introduced into folk beliefs the idea that the deceased did not journey all the way to the community of the dead (cf. diagrams of the rite of passage according to Leach 1976: 78, fig. 7, and interrupted rite of passage; see Fig. 13), but remained in the grave in an intermediary state to await the Last Judgment. The church now required that the dead had to be moved and buried in far-off churchyards instead of the local burial grounds, which conflicted with the norms of the beliefs concerning the dead. The community, in turn, took precautions against this breach of norms. Restoring the social order of the community required that the dead must be placed in the intermediary state dictated by the tripartite division of the rite of passage in status; it was also necessary to ensure that the dead re-

mained in this state. This made it necessary to establish a boundary between the living and the dead, and to take precautions against the undesired return of the deceased.

In the Christian context, stopping along the funeral route involved the establishing of a boundary and in many cases the making of a cross, or visiting the site of an existing cross. In Eastern Finland and in the Baltic countries a cross-tree was prepared, that is, a cross was marked on a tree. In the area of the *karsikko* custom, the tree was also debranched.

In the Baltic regions, and also in the forested regions of Middle Sweden, the cross-tree custom may have emerged after the Reformation in the same way as the above *karsikkos* and cross-trees, and for the same reasons.

We cannot suggest any ultimate reasons why the *karsikko* and cross-tree customs were restricted to Savo and South-East Finland, and were not followed in Western Finland. One possible reason is the early Christianization of Western Finland already in the 13th century by the Roman-Catholic church. In this process, old folk beliefs were skilfully merged with the new faith. In sparsely settled Eastern Finland, folk beliefs were able to preserve many of their main tenets and rites that predated Christian times. A further reason may be the existence of both unseen and visible boundaries in the economic and social sphere of the village communities of Western Finland. Moreover, in the west the dead were buried in Christian cemeteries which the Catholic church had taken over from pagan use. The requirement of burial in far-off churchyards was not implemented in the eastern regions until the late 16th and early 17th centuries, when new congregations were established. Following the new order made it necessary to establish new boundaries with *karsikkos* and cross-trees. In Western Finland, the church and its cemetery were in the middle of the village, and had always been clearly separated from their immediate surroundings.

The *karsikko* and the cross-tree were originally prepared midway along the funeral route to mark, as a concrete boundary, the change in the status of the deceased, and to prevent his or her return. Boards affixed to trees find a

Fig. 14. A page from the photograph album of the farmer Endel Kama of Partsimõisa in Põlva, Estonia, showing photographs of his mother Ida Kama (deceased 1977) in her coffin and the carving of a cross-pine for the deceased in the forest of Looduse. The cross was carved by the husband of the sister of the deceased. Photograph by Janne Vilkuina 1991.

practical explanation, but the *karsikko* markings that began to be made after the beginning of the 19th century in the yards of homesteads (see Figs. 8 & 9) in North Savo are related to a change in function. The original custom had become normative. This meant that even when folk beliefs changed (possibly because of the influence of Pietism), the establishment of new congregations altered traditional routes to church, population grew, and the redivision of land altered the economic and social structures of the community, the rite still survived, despite the fact that its old function no longer existed. Normativeness preserved the rite, giving it the new function of cherishing the memory of the deceased. The *karsikko* markings now began to be made in the yard of the homestead instead of along the funeral route, and they became more ornamental than previously.

The *karsikko* and the cross-tree appear to have been originally made for all deceased persons, but as the function and meaning of the custom changed and the markings came to be made in the yard, social diversification set in. The new types of *karsikkos*, rocks and outcrops of bedrock in yards, markings on the walls of

buildings and boards affixed under their eaves, were largely limited to the upper classes of rural society.

In Sweden and Central Europe, markings made along the funeral route derive from a similar system of folk beliefs as the *karsikko* and cross-tree custom, but their forms developed according to local conditions. One of the reasons why cross-trees survived in Estonia may have been the fact that church-related customs, including these trees, helped maintain community identity during the period of Soviet rule.

The end of the custom

In South-East Finland, the cross-tree custom retained its traditional forms throughout its existence, and did not end until the turn of the century, when economic and intellectual change began to influence the world view of the common people. This also appears to have been the reason for the disappearance of *karsikko* boards and rocks in Northern Savo, although here the custom had had a new meaning for the previous two or three generations. The last *karsikkos* and cross-trees were made

for people to whose world view they still belonged. This is indicated by the following information from Pihtipudas in Central Finland:

“After a relatively long interval, the last known *karsikko* was made at Kärväskangas as late as 1915 for Eenokki Vesterinen, the old farmer of the Vaatila holding in Korppiskylä village. It was told that the family debated for a long time whether or not to make a *karsikko*. The daughter-in-law – although a modern person – was strongly in favour of it, saying that the old farmer himself – if he could decide – would definitely have had a *karsikko* made, as he respected old traditions in all his doings – even carrying out spells.”

Sometimes a *karsikko* rock or outcrop of bedrock in the yard could become a memorial site. This would explain, for example, *karsikko* markings on bedrock for members of the household in the yard of Haukkalahti farm in Kirkkosaari at Pielavesi in Northern Savo. Of these, one of the most interesting ones was inscribed for Juho Tikkanen, a son of the family. In addition to the dates of birth and death, the inscription reads *J.T.HUKKU (J.T. DROWNED)*. Juho Tikkanen went down with the Titanic in 1912, and was not buried in Pielavesi. In spite of this, a *karsikko* was prepared for him.

A number of examples show that at present the custom may possibly be revived with new motives emphasizing the memory of the deceased and the identity of rural dwellers. The cross-tree custom is still followed in South-East Estonia (Fig. 14).

During historically documented times the non-material folk culture of Finland underwent two specific periods of change. The first was in the early medieval period in the 13th century when Christianity was introduced. The ensuing Reformation led to a complete change of attitudes regarding the dead in the late 16th and early 17th centuries, and it was only then that Christianity began to make actual inroads among the people of Eastern Finland. The *karsikko* and cross-tree custom most probably formed around this time. The second major period of change was that of industri-

alization. This coincided with a number of changes: the growth of rural population which required new congregations, cemeteries and burial routes; the redivision of land which promoted privatization; the improvement of popular education; and the spread of permanent memorial monuments and photography. These all began to have influence after the middle of the 19th century, ultimately wiping out the *karsikko* and cross-tree custom (cf. Anderson 1973: 47).³

Notes

This article is based on the author's doctoral dissertation, Vilkkuna 1992.

1. Although many scholars have formulated concepts that have better explanatory potential and have developed further and added to van Gennep's theory of the rite of passage, its core – the three-part division of the rite – has remained as a fresh element in theoretical and empirical studies of passages of status (Gluckman 1962; see also Turner 1974: chapter entitled Liminality and Communitas, and Turner 1981: chapter entitled *Between and Between*).

The main addition to van Gennep's theory is the observation that rites of crises performed by the community, to which the rites of passage belong, do not involve the individual so much as the community itself. A funeral has ultimately more to do with the relatives and the rest of the community than with its formal or nominal main figure, the deceased. A funeral can be viewed as a rite of passage for both the deceased and his or her relatives. Accordingly, the various stages of the three-part division do not necessarily coincide.

2. The Evangelical-Lutheran Church of Finland did not adopt the doctrine of an intermediary state (“The body will turn to dust, but the spirit will await the day of the coming of Christ”) until the 26th of October 1948 – after a vote in the church synod. The synod ruled not to accept the doctrine: “The body will return to dust, but the spirit returns to God” (Niinivaara 1971: 127).

3. Philippe Ariès (1978) points to four chronological levels in Western attitudes towards death. The emergence of the cross-tree and the *karsikko* in Finland falls in Ariès's second period and the ending of the custom is in the fourth period.

Bibliography

- Anderson, R. 1973: *Modern Europe*. California.
Ariès, P. 1978: *Döden – föreställningar och seder i västerlandet från medeltid till våra dagar*. Falköping.

- Aspelin, J. R. 1882: *Karsikot. Suomen ylioppilaskunnan albumi Elias Lönnrotin kunniaksi*. Helsinki.
- Ganander, C. 1937: *Nytt finskt lexikon I A – K*. Helsinki.
- Gennep, A. 1965: *The Rites of Passage*. London.
- Gluckman, M. 1962: *Les Rites de Passage. Essays on the Ritual of Social Relations* (ed. M. Gluckman). Manchester.
- Hagberg, L. 1963: *När döden gästar*. Stockholm.
- Heikinmäki, M-L. 1981: *Suomalaiset häätavat*. Keuruu.
- Holmberg, U. 1924: *Det avkvistade trädet i fornfinnarnas initiationsriter. Vetenskaps societeten i Lund årsbok XLI: 9*.
- Honko, L. 1963: *Karsikko. Kulturhistorisk Lexikon för Nordisk medeltid VII*. Helsingfors.
- Juslenius, D. 1968: *Sana-lugun coetus*. Helsinki.
- Kemppinen, I. 1967: *Haudantakainen elämä*. Helsinki.
- Krohn, K. 1926: *Die Folkloristische Arbeitsmethode. Institut for sammenlignende kulturforskning Skr. V*. Oslo.
- Lappalainen, J. T. 1963: *Pyhäkankaan karsikko tänään. Saarijärven kirja*. Pieksämäki.
- Laugaste, E. 1963: *Eesti Rahvaluuleteaduse Ajalugu*. Tallinn.
- Leach, E. 1976: *Culture and Communication*. Cambridge.
- Linné, C. *Iter Dalecarlium*. Uppsala.
- Lithberg, N. 1919: *Allmogeforskning och etnologin. Fataburen 1919*. Stockholm.
- Niinivaara, E. 1971: *Ihmisen tuleminen*. Porvoo.
- Pentikäinen, J. 1963: *Pyhäkankaan karsikko. Saarijärven kirja*. Pieksämäki.
- Pirinen, K. *Savon historia II:1 Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617*. Pieksämäki.
- Talve, I. 1974: *Kulturgrenzen und Kulturgebiete Finnlands. Ethnologia Europaea VII 1973/74*.
- Talve, I. 1978: "Oxpojken" i staden. *Norveg Vol. 21*.
- Turner, V. 1974: *The Ritual Process, Structure and Anti-Structure*. Great Britain.
- Turner, V. 1981: *The Forest of Symbols, Aspects of Ndembu Ritual*. USA.
- Vilkuna, A. 1959: *Die Ausrüstung des Menschen für seinen Lebensweg*. FFC No. 179. Helsinki.
- Vilkuna, J. 1992: *Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut*. Kansatieteellinen arkisto 39. Helsinki.
- Wissler, C. 1923: *Man and Culture*. New York.

Jyväskylän lyseon sinetti ja lippu

Veikko Ahola (toim.). Lyseon poikia.
Jyväskylän lyseon julkaisu III. s. 9–24.
Jyväskylä: Jyväskylän lyseo 1995.

Perheemme muutti Lundista Jyväskylään kesäl-
lä 1964, jolloin aloitin syyskuussa koulunkäynnin
neljänneltä luokalta Jyväskylän kasvatusopillisen
korkeakoulun opettajainvalmistuslaitoksen har-
joituskansakoulussa, "Harkkarilla". Suurin haas-
te oli oppia kirjoittamaan suomea, jonka sanoissa
saattoi olla oudosti peräkkäin kaksi vokaalia tai
esimerkiksi kaksi k-kirjainta, mutta opin. Vuod-
den kuluttua oli edessä oppikouluun pyrkiminen.
Päätin, että haluan poikalypseoon ja sinne pääsin.
Vuonna 1858 perustettu koulu on "universumin
vanhin suomenkielinen oppikoulu". Sain siellä uu-
sia kavereita, elinikäisiäkin, ja viihdyin hyvin. Kir-
joitin ylioppilaaksi 1973 ja pian peruskoulu-uudis-
tus toi kouluun tyttöjä.

Koulun entiset oppilaat olivat perustaneet ke-
vällä 1945 Jyväskylän Lyseon entisten oppilai-
den yhdistyksen, JYLY:n. Ei sitä missään ole do-
kumentoituna, mutta oletan sodasta palanneiden
oppilaiden perustaneen samalla eräänlaisen vas-
tarintajärjestön miehityksen varalta. Kun uhka

ei toteutunut JYLY:stä tuli tavallinen, joskin
maamme ensimmäinen, oppikoulun alumnijär-
jestö. Aikanaan minäkin liityin JYLY:n jäseneksi
ja päädyin sen hallitukseen ja varapuheenjo-
htajaksi. JYLY piti huolta myös koulun perinteistä.
Kun koulun lippu oli mennyt huonoon kuntoon,
se päätettiin uudistaa, mutta lipussa oli jotain hä-
mää. Lupasin selvittää lipun taustat ja samal-
la selvisi myös sen perustana olevan koulun sine-
tin historia. Lipun lisäksi olin toteuttamassa sekä
koulusolmiota että -huivia. Hain myös autollani
joulun 2001 alla Kööpenhaminasta Thorvaldsenin
museosta ison kipsisen medaljonkiparin, Päivä
ja Yö, lyseorakennuksen seinään kiinnitettäväk-
si. Kun lyseorakennus jäi pois käytöstä 2013, tilat-
tiin uuden koulurakennukseen seinälle Tanskasta
vain toinen eli Päivä-reliefi. Alla olevan artikke-
lin lisäksi julkaisin jo 1992 lipun kontekstit Kes-
ki-Suomen museon Keski-Suomi -julkaisusarjan
19 numerossa (Jyväskylän lyseon lipun taustoja).

JYVÄSKYLÄN LYSEON SINETTI JA LIPPU*

Janne Vilkuna

Kun suomenkieli oli rahvaan kieli ja ruotsi sivistyneistön kieli, voitiin 1800-luvulla suomenkielistä sivistyneistöä saada aikaan vain perustamalla suomenkielisiä oppikouluja. Vuotta 1858 voidaan pitää lopullisena suomalaisen kulttuurin, ja erityisesti suomenkielen päivän sarastuksena, aamunkoittona. Silloin Venäjän hallitsija ja Suomen suuriruhtinas Aleksanteri II salli suomenkielen edistämisen: ensimmäinen suomenkielinen väitöskirja sai julkaisuluvan, pitäjänkokousten pöytäkirjoja sai ryhtyä pitämään suomeksi ja ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu eli Jyväskylän lyseo aloitti toimintansa.

Koulu perustettiin Jyväskylän ylä-alkeiskoulu -nimisenä. Vuonna 1862 koulua ryhdyttiin laajentamaan 7-luokkaiseksi yliopistoon johtavaksi Jyväskylän alkeisopistoksi. Jyväskylän lyseo -nimi tuli käyttöön uuden koululain

myötä 1873. Peruskoulu-uudistus vuonna 1973 lopetti poikakoulun ja jakoi sen yläasteeksi (joka toimi vain vuoteen 1977) ja lukioksi.

Eos eli Aurora

Kreikkalaisten tarujen jumalatar Eos esiintyy useissa eri tarinoissa. Kuuluisia ovat tarinat, joissa hän ryöstää itselleen nuorukaisia – Titihonoksen, Orionin ja Kefaloksen –, mutta hänen varsinainen tehtävänsä oli olla aamuruskon jumalattarena, joka aukaisee idän portit rusosormillaan ja siten päästää auringon vaunut ulos taivaalle. Eos oli Hyperion ja Theia titaanien tytär ja siten myös Helioksen eli auringon ja Selenen eli kuun sisar.

Eoksen kuvia on säilynyt muun muassa antiikin ajan maljakkomaalauksissa (kuva 1),

---

* Artikkelin kertoo »tutkimusmatkasta», jonka alku liittyi Jyväskylän lyseon vuonna 1958 naulattuun lippuun ja joka sai painoasun vuonna 1992 (Vilkuna, Janne. Jyväskylän lyseon lipun taustoja. Jyväskylän lyseon julkaisuja 1. Jyväskylä 1992). Sittemmin koulu on saanut uuden lipun vuonna 1993, ja lipun sekä koulun sinetin aiheen suomalainen alkuperä on selvinnyt tähän artikkeliin kirjatun seikoin.

Siivekäs Eos poikansa Memnonin ruumis sylissä. Nk. Duriksen maalarin 490–480 eKr. maalama maljakko; Louvre. Pfuhrin 1924 mukaan. (kuva 1)

Kefalos-norukaista kantavaa siivekstä Eosta esittävä terrakottareliefi; Melos, Camiruksen hauta, n. 450 eKr. Higginsin 1967 mukaan. (kuva 2)

käyttöesineiden koristeaiheissa, pienissä savi-reliefeissä (kuva 2), rahoissa ja patsaissa, joista viimeksi mainituista tunnetuin on nykyään Berliinissä oleva Pergamonin Zeus -alttarin friisi. Eos esitettiin usein siivekkäänä jumalattarena. Kun häntä kuvattiin nimenomaan aamuruskon jumalattarena, hänellä saattoi olla keltainen puku ja hän joko ajoi hevosten vetämillä aurinkovaunuilla tai johdatti niitä.¹

Roomalaiset omaksuivat jumalattaren ja kutsuivat häntä Auroraksi. Eokseen liittyy Kointähti eli Aamutähti, ennen aurinkoa loistava Venus, jota kreikkalaiset kuvasivat muun muassa soihtua kantavana siivekkäänä poikana, Fosforuksena ja jota roomalaiset kutsuivat Luciferiksi, sananmukaisesti valon tuojaksi.²

Barokin aikana Aurora-aiheesta tuli jälleen suosittu. Varsinkin Renin ja Guercinon kattofreskot tulivat kuuluisiksi. Guido Reni (1575–1642) maalasi vuonna 1612 Auroran lentävänä, mutta siivettömänä, kukat käsissään ja soihtua kantavan Luciferin seurassa johdattamaan aurinkovaunuja Rooman Casino Rospigliosiin (kuva 3), ja Guercino (1591–1666) maalasi Rooman Casino Ludoviciin n. vuonna 1622 Auroran aurinkovaunuissa istuvana ruusuja sirottelevana »rusosormena».³ Näitä töitä kopioitiin maalauksiksi ja niistä valmistettiin muun muassa gobeliinit Pietarin gobeliinikutomossa 1700-luvun ja 1800-luvun vaihteessa (kuva 4).⁴ Aihetta käyttivät monet muutkin 1600–1800-luvun kuvataiteilijat sekä säveltäjät ja siten Aurorasta tuli näihin aikoihin yleisesti tunnettu aamuruskon vertauskuva.

Bertel Thorvaldsenin Päivä-reliefi

Noin vuonna 1770 syntynyt ja vuonna 1844 kuollut tanskalainen kuvanveistäjä Bertel Thorvaldsen oli uusklassisen veistotaiteen suuria nimiä. Hän testamenttasi suuren määrän töitään Tanskan valtiolle, ja nämä työt

Guido Renin 1600-luvun alussa Rooman Casino Rospigliosiiin maalaama fresko, jossa lentävä Aurora johdattaa aurinkovaunuja. Garboli & Bacchesci 1971 mukaan. (kuva 3, yllä)

Pietarin gobeliinitehtaan 1700–1800-lukujen vaihteessa valmistama gobeliini, jonka esikuvana on ollut Guercinon 1620-luvulla Rooman Casino Ludovicin tekemä kattomaalaus, jossa ruusuja sirotteleva Aurora istuu aurinkovaunuissa. (kuva 4, alla; ks. viite 5))

Bertel Thorvaldsenin Roomassa vuonna 1815 tekemät reliefit Päivä ja Yö, marmoria, halkaisijat 805 ja 800 mm; Yön figuurien alla on signeeraus AT eli Alberto Thorvaldsen. Kuvannut Ole Woldbye, Thorvaldsen museo Kööpenhamina. (kuva 5, seur. sivulla)

ovat esillä Kööpenhaminassa vuonna 1848 avatussa Thorvaldsen -museossa.⁵

Thorvaldsen valmisti vuonna 1815 Roomassa ollessaan kaksi pyöreää reliefiä nimittäin Yö ja Päivä (kuva 5). Viimeksi mainituksa on kuvattu siivekäs aamuruskon kreikkalainen jumalatar Eos, roomalaisten Aurora, jonka selässä on soihtua kantava pieni alaston ihmismäinen olento eli genius, kreikkalaisten Fosforus eli roomalaisten Lucifer. Thorvaldsenin elämäkerran tekijä J.M. Thiele kirjoittaa Thorvaldsenin valmistaneen Yö-reliefin eräänä unettomana kesäyönä. Hetkistä sen jälkeen hän kirjoittaa seuraavasti (tanskasta vapaasti käännettynä):⁶

Kun (maalari) Eckersberg oli noussut ylös ja tapansa mukaan tuli alas Thorvaldsenin luo, löysi hän tämän istumasta, koiransa Teverino toisella puolella ja kissa makaamassa tuolissa toisella puolella, viimeistelemässä reliefin savimallia. Täynnä iloa uudesta luomuksestaan, hän tervehti hilpeästi ystäväänsä ja näytti, että nyt hän vihdoin oli toteuttanut sen. [...]

Eckersbergin yhä istuessa hänen luonaan, Thorvaldsen lähetti sanan kipsinvalaja Antoniolle, että tämä tulisi ja tekisi valoksen reliefistä. Kun kipsinvalaja myöhemmin päivällä ilmaantui, oli Thorvaldsen odottaessaan ryhtynyt muovailemaan reliefille paria, huomaamatta, ettei ensimmäinen ollut vielä täysin valmis. Taiteilija ei nimittäin

ollut vielä päättänyt sen muotoa ja kiinnitti asiaan huomiota vasta Antonion sitä kysyessä. Vasta silloin Thorvaldsen painoi sormissaan pyörittämänsä savipallon reliefiin Yön lentävien siipien alle. Muutamalla painalluksella savipallo oli tehty pieneksi pöllöksi, jonka levitetty siivet osoittivat kuvan vaakalinjan. Kun se oli tehty, hän piirsi liidunpalalla kehän, joka rajasi medaljongin. Kun Antonio oli lähdössä Yön kanssa, näin kerrotaan, huusi Thorvaldsen, joka jälleen työsti reliefin paria: »Odotavahan Antonio, niin saat tämänkin mukaan!» [...]

Yön pari, reliefi Päivä, kuvaa elinvoimaista Hemeraa, tai ehkä paremminkin Eosta lentämässä maan yllä sirottelemassa aamun ruusuja itäiselle taivaalle. Hänen olkaansa nojaa soihtuaan korkealle nostava iloinen Hesperus.

Tämän aiheen esikuva on ollut taiteilijan ulottuvilla Guido Renin Rospigliosin palatsin kuuluisassa kuvassa; toteutus ja kompositio perustuu kuitenkin selvästi siihen työhön, jonka pariksi se oli tarkoitettu.

Thiele osui oikeaan arvellessaan naishahmoa Hemeran – joka oli kreikkalaisten päivänvalon hengetär, kaaoksen ja pimeyden tytär – sijasta Eokseksi, mutta soihtua kantavaa poikaa hän kutsuu erheellisesti Hesperukseksi, joka on iltatähden roomalainen henkilöitymä.

Näistä Thorvaldsenin reliefeistä valmistettiin hänen ateljeessaan useita marmorisia kopioita. Ensimmäiset kolme paria valmistettiin vuonna 1817 lordi Lucanille, ruhtinas

»Itä tai länsi, kotona paras!» Fritz Jörgensenin sivistynyttä kotielämää esittävä piirros n. vuodelta 1850. Kaakeliuunin päällä on Pallas Athenen patsas ja seinällä on kipsijäljennökset Thorvaldsenin Päivästä ja Yöstä. Huomaa, että Päivän ruusut jatkavat matkaansa ulos reliefistä nukkujan päälle. Broby-Johansenin 1978 mukaan. (kuva 6)

Clemens Metternichille ja kreivi Francois Gabriel de Braylle. Päivän marmorisissa kopioissa voidaan erottaa ainakin kolme pienissä yksityiskohdissa hieman toisistaan poikkeavaa varianttia. Kölnin suuressa Thorvaldsen-näyttelyssä vuonna 1977 oli esillä 11 Thorvaldsenin ateljeen valmistamaa marmorista reliefiparia; muuallakin tehtyjä kopioita tunnetaan. Reliefeistä tehtiin myös kipsisiä kopioita, jotka levisivät suosittuina sadoittain eri puolille Eurooppaa (kuva 6).

Yö-reliefin juuret ovat 600-luvulla eKr. rakennetussa Olympian Hera-tempelissä olleessa nk. Kypselos-arkussa, jonka reliefit tunnetaan 100-luvulla jKr. eläneen maantieteilijä Pausaniaksen kuvauksen perusteella. Yksi reliefeistä oli Yö, joka oli kuvattu kahta lasta (Hypnos ja Thanatos eli Uni ja Kuolema)

sylissään kantavana naisena. Thorvaldsenille Yön aihe oli tuttu omistamansa Asmus Carstensenin (1754–1798) tekemän piirroksen kautta. Carstensenin piirroksella oli taas useita aiempia barokin aikaisia esikuvia. Sellaisia olivat muun muassa Frascatin läheisyydessä olevan VillaMontalton tuntemattoman maalarin maalaama Yö ja Aurora (siivekkäänä kahden hevosen vetämissä vaunuissa) tai Rooman Palazzo Verospissa olevat Francesco Albanin (1578–1660) saman aiheiset kattomaalaukset.⁷

Villa Montalton ja Palazzo Verospin maalausten tekijöillä on ollut tarjolla esikuvia ajan allegoria eli vertauskuva kirjallisuudessa. Vincenzo Cartarin kuvitetun antiikin mytologian ensipainos ilmestyi 1556 ja Cesare Ripa julkaisi vuonna 1593 Iconologian, joka sisälsi runsaasti hänen poimimiaan vertauskuvia

Yön ja päivän symbolit vuonna 1801 Wienissä julkaistussa Iconologiassa. (kuva 7)

koskevia lainauksia antiikin kirjallisuudesta. Teoksesta otettiin lukuisia painoksia ja se vaikutti siten suuresti myöhempien aikojen ikonografiaan. Esimerkiksi Wienissä vuonna 1801 painetussa Iconologiassa on soikeisiin kuvakenttiin sijoitettuja allegorioita ja siinä on muun muassa samalla aukealla Unen molemmilla puolilla kuvat Yö ja Päivä (kuva 7).⁸

Thorvaldsen oli nähnyt useita antiikin ja myöhempien aikojen Aurora-teoksia. Yksi ensimmäisistä lienee ollut se, jonka hän näki Tanskan Taideakatemiassa opiskellessaan vuonna 1782, kun Wiedeveltin Aurora sijoitettiin läheiseen Hersdorffin taloon.⁹

Thorvaldsenin Päivä-reliefien esikuvana on arveltu erityisesti olleen Renin työn Aurora, joka ei tosin ole siivekäs. Thorvaldsen on myös saattanut tutustua Villa Montalton ja Palazzo Verospin Aurora-maalauksiin; Verospin työt hän ainakin tunsu omistamiensa Giovanni Frezzan (1659–1741) kuperipiirrosten välityksellä.¹⁰

Thorvaldsenin Päivä-reliefillä tiedettiin siis olleen useita hänen aikanaan tunnettuja esikuvia, mutta reliefin todellinen ulkonainen esikuva paljastui vasta vuonna 1980. Silloin suoritettiin arkeologisia pelastuskaivauksia Kreikan Megarassa ja yksi löydöistä oli 300-luvulle eKr. ajoittuva saviruukun kappale, jossa oli reliefikoriste. Tällaiset muotilla valmistetut koristeet olivat aikanaan tavallisia ja niiden esikuvat olivat ajan metallitoissa ja kuvanveistossa. Koriste kuvaa tanssivaa menadia eli naispuolista viininjumala Dionysoksen palvojaa, jolla on käsissään kalistimet (krotalon) ja selässään pieni huilua kädessään pitävä Eros (kuva 8).

Vaikka edellä ollut Thielen kirjoitus ei mainitse Thorvaldsenilla olleen antiikkista kuvaa mallina Päivää muovaillessaan, Megaran menadin samanlaisuus Thorvaldsenin reliefin kanssa todistaa, että Thorvaldsenin on täytynyt nähdä tällainen työ tai että hänellä on suorastaan ollut omistuksessaan sellainen sil-

Kreikan Megarasta vuonna 1980 löydetty 11 cm korkea ruukunpalanen, jonka koristeena on tanssiva menadi kalistimet käsissään ja olallaan huilua kohottava Eros. Goulaki Voutiran 1989 mukaan. (kuva 8)

loin kun oli hänen vuoronsa tehdä kuvapari Yöstä ja Päivästä. Thorvaldsen ei kopioinut aihetta, vaan muokkasi sitä edelleen tuntemiansa Aurora-teosten mukaisesti: hän sijoitti pystyssä tanssivan menadin vaakatasoon lentäväksi, muutti Eroksen vaipan eli himationin Aurooran ja Luciferin siiviksi ja huilun soihtuksi sekä menadin kalistimet ruusuiksi. Näin antiikin aikaisen ruukun koristeen iloisesti tanssivasta menadista ja Eroksesta tuli Thorvaldsenin käsissä lentävä ruusu ja sirotteleva aamuruskon Eos eli Aurora ja soihtua kantava Fosforus eli Lucifer.¹¹

Suomen ensimmäinen lastenlehti¹²

Turussa toimivan virolaissyntyisen litografi Julius Schorningin kirjapaino, J. Schornings Lit-

ographiska inrättning eli Turun kivipaino sai 16.11.1853 oikeuden julkaista kuvitettua, ruotsinkielistä lehteä »Eos. Tidning för barn», joka ilmestyi vuosina 1854–1866. Schorning oli uusien painotekniikoiden soveltaja ja niinpä lehden ensimmäinen numero painettiin Schorningin käytäntöön ottamalla ns. »typolitografialla», mikä merkitsi sitä, että ladottu ja taitettu teksti siirtopainon avulla vietiin samalle kivelle kuin kivikaiveruksella tai liitumenetelmällä tehdyt kuvat, nuotit ym. lisäykset.

Lasten viihdyttämisen ohella lehden tarkoituksena oli myös istuttaa heihin totista kristillisyyttä, isänmaanrakkautta ja vanhemman kunnioitusta. Lehden ensimmäisessä numerossa tammikuussa 1854 perustellaan lehden nimeä muun muassa seuraavasti:

När du, min unge läsare, nu får Eos i din hand, och innan du gör dess närmare bekantskap, begär du säkert att weta hwad denna benämning egentligen innebär. Är du redan så långt kommen, att du läst något grekiska, så wet du, att benämningen tillhör detta språk, och betyder:

M o r g o n r o d n a d. Din lärare har kanske och berättat dig, huru de bildrika Grekare afbildade denna den gryende morgonens drottning ... Men ännu wet du icke, hwarföre detta lilla blad, som du nu håller i din hand, skall kallas Eos, morgonrodnaden.

Säg, står du ej sjelf, du unge wän, i lifwets morgonstund? Bamdomen, ungdomen är ju lifwets morgonstund. Och den morgonrodnad, som uppgår på din himmel, det är de gryende tankar och känslor, som stilla och oförmärkt uppstiga och röra sig i din själ. Liksom morgonrodnadens ljus i otaliga strålar bryter sitt sken, och utbreder sin herrliga färgprakt i naturen, så skiner din lefnads morgonrodnad frisk och klar öfwer allt hwad du ser, allt hwad du tänker och drömmer medan du är ett barn i ditt hjerta.

Eosin toimittajaksi Schorning onnistui saamaan Turun kymnaasin kieltenopettajan Titus Reuterin. Lehden tunnetuin avustaja oli kuitenkin Sakari Topelius, joka kirjoitti mielellään lapsille, ja niinpä hänen avustuksiaan ilmestyi runsaasti lehden kahtena ensimmäisenä vuotena. Schorning möi painonsa vuonna 1857 kauppias Hellströmille.¹³ Samoihin aikoihin Reuterin erimielisyydet Topeliuksen ja Schorningin kanssa johtivat

Kaksi vuosina 1854–1866 ilmestyneen *Eos*-lastenlehden vinjettikuvaa. Huomaa erot, kuten Fosforuksen pieni siipi ja Eoksen sirottelemat ruusut. (kuva 9)

eroon, ja vuosina 1857–1859 toimitus oli maisteri Johan Mauritz von Essenin harteilla, mutta vuosina 1860–1861 Reuter palasi lehteen ja jakoi työtaakan. Vuosina 1862–1864 lehteä toimitti Turun kappalainen Karl Robert Malmström ja vuoden 1864 lopusta lehden viimeiseen numeroon vuonna 1866 maisteri Axel Gabriel Ingelius. Viimeksi mainittu pyrki kehittämään lehteä aikuisillekin.

Eoksella oli ensimmäisenä vuonna 700 tilaajaa ja 1860-luvun alussa päästiin 900 tilaajaan, mutta sitten levikki alkoi laskea. *Eos* oli aikansa merkittävin lastenlehti Pohjolassa, ja se oli esikuvana Ruotsin ensimmäiselle yleislastenlehti Linnealle.

Lehden vinjettikuvana on Thorvaldsenin Päivä, mutta lisätynä Eoksen alle piirretty pilvin, joiden päällä on teksti EOS ja joiden takaa näkyvät nousevan auringon säteet (kuva 9). Vinjetti eroaa useissa yksityiskohdissa Thorvaldsenin Päivästä. Suurimmat erot ovat, että kun Päivässä Eoksen siipien taiteet ovat molemmin puolin päätä, ne ovat vinjetissä pään vasemmalla puolella. Ensimmäisissä

vinjettiversioissa Fosforuksella näkyy yksi siipi, joka on kadonnut viimeisissä versioissa. Lisäksi Eoksen ja Fosforuksen kasvot ovat vinjetissä enemmän katsojaan päin kuin Päivässä. Vinjetin kaivertajaa – tai kaivertajia, koska vinjetistä oli käytössä useita hieman toisistaan poikkeavaa versiota – ei tunneta.

Jyväskylän lyseon sinetti

Jyväskylän lyseon vanhinta sinettileimasinta ei varsinaisesti enää ole, mutta sillä tehtyjä sinettejä on jäljellä Jyväskylän lyseon arkiston asiapapereissa Jyväskylän maakunta-arkiston suojissa. Vuosien 1873–1874 tiliositteen ovat vanhimmat arkistossa olevat asiapaperit, joissa sinetti esiintyy. Sen aiheena on lentävä aamuruskon jumalatar ja kehysteksti on: * JYVÄSKYLÄN ALKEIS OPISTON SINETTI * (kuva 10). Kuva-aihe on selvästi peräisin Thorvaldsenin Päivästä, vaikka se poikkeaa siitä useissa pienissä yksityiskohdissa. Merkittävimpana erona on hahmojen alle

Jyväskylän lyseossa säilytettävä sinettileimasin, yläkuvassa vasemmalla sillä tehty sinetti ja oikealla vuonna 1894 tehdyssä asiakirjassa oleva sinetti, jonka keskusaihe on sama, mutta kehysteksti on * JYVÄSKYLÄN LYSEON SINETTI * sijaan * JYVÄSKYLÄN ALKEIS OPISTON SINETTI *. Leimasin on sama, mutta teksti on muutettu kaivertamalla vanhan tekstin tilalle uusi. Huomaa leimasimen vanhan kehystekstin poistossa syntynyt syvennys, joka näkyy sinetissä koholla. Kuvannut Pekka Helin 1989 Keski-Suomen museo. Alemmassa kuvassa Sinettileimasimen kuvakenttä ja teksti (halkaisija 33 mm). Kuvattaessa kohde on valaistu siten, että kuviot näyttävät kuopanteiden sijasta kohoumilta. Valokuva on kehitetty peilikuvaksi, jolloin selviää millainen sinetti leimasimella syntyy (vertaa kuvat 5 ja 9). Kuvannut Pekka Helin 1995 Keski-Suomen museo. (kuvat 10a,b)

Arkkitehti Aulis Blomstedtin suunnittelema pu-napohjainen juhlapostimerkki Jyväskylän lyseo 100 vuotta, jonka ensipäivä oli 1.10.1958. (kuva 11)

lisätty pilvi ja sen takaa näkyvät nousevan auringon säteet, jotka osoittavat, että toistaiseksi tuntematon kaivertaja on kopioinut aiheen Eos-lehden vinjetistä. Huomionarvoisin seikka on se, että koulun sinetin Fosforuksella ei ole siipeä.¹⁴

Vaikka päätös koulun muuttamisesta 7-luokkaiseksi yliopistoon johtavaksi alkeisopistoksi tehtiin vuonna 1862, nimi Jyväskylän alkeisopisto otettiin käyttöön vasta vuonna 1866.¹⁵Näin sinetti on voitu ottaa käyttöön kehystekstin perusteella vasta vuonna 1866 tai sen jälkeen. Sinetin aihe ei ole sattumanvarainen. Kun perustettiin ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu edistämään suomenkielisen sivistyneistön syntyä, oli aamuruskon ja päivänkoiton jumalattaren ottaminen koulun symboliksi luonnollinen ratkaisu.

Alkuperäistä sinettileimasinta ei siis enää ole. Sitä on käytetty ainakin 1800-luvun loppuun asti, koska maakunta-arkistossa on esimerkiksi rehtori Kahelinin antamat ja sinetillä vahvistamat todistukset opettajille Nathalia Granathille vuodelta 1894 ja Antero Pelkoselle vuodelta 1899. Jyväskylän lyseossa on kuitenkin tallella sinettileimasin, jonka keskusaihe on sama kuin vanhassa sinetissä, mutta reunusteksti on: * JYVÄSKYLÄN LYSEON SINETTI * (kuva 10). Nimi Jyväskylän lyseo tuli käyttöön uuden koululain myötä vuonna 1873. Lyseon ja alkeisopiston sinettien vertailu osoittaa, että kyseessä on keskuskuvioitaan yksi ja sama sinetti, jonka teksti vain on aikoinaan uusittu. Tekstin pohja on uudemmassa sinetissä koholla, kun se on vanhassa samalla tasolla keskuskuvion kanssa. Teksti on toisin sanoen uusittu poistamalla sinettileimasimesta vanha teksti syventämällä reunatekstin alue uraksi, johon uusi teksti on kaiverrettu.

Sinettileimasimen rinnalla koulussa on käytetty soikeaa kumileimasinta, jossa oli teksti * JYVÄSKYLÄN * LYSEON ja keskuskuviona koristeiviiva. Kun vuoden 1973 koulu-uudistus muutti Jyväskylän lyseon nimen Jyväskylän Lyseon lukioksi ja kun tarvittiin uusi kumileimasin, siirsi koulun piirustuksenopettajan graafikkokoulutuksen saanut tytär Anu Vanas vuonna 1977 vanhan sinettileimasimen keskusaiheen kumileimasimen keskusaiheeksi. Kehän tekstiksi tuli koulun uusi nimi: * JYVÄSKYLÄN LYSEON LUKIO *.

Mainittakoon, että lyseon satavuotisjuhlaa juhlistettiin valtakunnallisesti arkkitehti Aulis Blomstedtin suunnittelemana 30 markan arvoisella juhlapostimerkillä Jyväskylän lyseo 100 vuotta, jonka ensipäivä oli 1.10.1958. Punaisen postimerkin teksti ja kuviot ovat valkoiset. Keskeinen kuva on koulun sinetistä, mutta kehysteksti todistaa kehityksestä, sillä se on »JYVÄSKYLÄN ALKEISOPISTO • LYSEON •» (kuva 11).

Saarijärven rovasti Karl Kristian Stenius (s. 1816–k. 1884). Kuva Saarijärven museo. (kuva 12)

Sinetin isä

Jyväskylän alkeisopiston sinettikuva on siis peräisin Eos-lehden vinjettikuvasta. Missään asiakirjassaei kuitenkaan mainita lyseon sinetin aiheen valitsijaa.

Jyväskylän yliopiston kirjaston Eos-lehtien sidotuissa vuosikerroissa on yksi vuosikerta, joka on ollut kauan kirjaston kokoelmassa ja jossa on omistuskirjoitus. Kyseessä on vuosikerta 1860, jonka sisälehdelle on kirjoitettu lyijykynällä »Alma och Karl Johan Stenius 1862» ja musteella »Karl Johan & Alma Stenius 1863».

Lyseon 135-vuotismatriikkelista¹⁶selviää, että vuonna 1850 Porvoossa syntynyt Karl Johan tuli koulun kolmannelle luokalle vuonna 1864. Hänen vanhempi veljensä, Porvoossa vuonna 1845 syntynyt Axel oli lyseon eli yläalkeiskoulun ensimmäisen vuoden oppilaita. Poikien isä oli kirkkoherra Karl Kristian Stenius (kuva 12).¹⁷

Stenius oli Suur-Saarijärven eli Saarijärven ja sittemmin itsenäistyneiden Karstulan ja Uuraisten viimeinen yhteinen kirkkoherra, joka oli syntynyt 1816 Mäntyharjun kappalaisen poikana. Hän aloitti työnsä opettajana: vuonna 1839 hän oli piirikoulunopettajana Uudessakaupungissa, sitten Viipurin ja Porvoon lukioiden kollegana, vuonna 1847 taas Uudessakaupungissa, mutta nyt rehtorina, mistä hän siirtyi vuonna 1853 Saarijärvelle kirkkoherraksi. Kontrahtirovastiksi hän tuli 1857 ja hän sai rovastin arvon vuonna 1860. Stenius oli Saarijärven kirkkoherrana 32 vuotta aina kuolemaansa saakka vuonna 1884.

Rovasti Stenius oli innostunut suomalaisuusmies, joka toteutti Saarijärvellä ihanteitaan, muun muassa kansansivistystyötä. Hän oli heti paikkakunnalle saavuttuaan järjestämässä pyhäkoulutyötä ja sittemmin hän oli perustamassa kahta Keski-Suomen vanhinta kansakoulua Pyyrinlahteen ja Pylkönmäelle. Stenius hallitsi hyvin suomen kielen ja kun vuonna 1858 tuli luvalliseksi kirjoittaa pitäjänkokousten pöytäkirjat suomeksi, hän ryhtyi toimeen.¹⁸

Lyseon satavuotismatriikkelissa¹⁹ Axel Stenius on koulun ensimmäinen oppilas, hänen järjestysnumeronsa on 1, mikä selittyy sillä, että hänen isänsä mainitaan »yläalkeiskoulun valvojana», siis koulun tarkastajana. Koulut olivat nimittäin tuomiokapitulin alaisia ennen vuonna 1869 perustettua kouluhallitusta.²⁰

Rovasti Steniuksella oli tärkeä rooli Jyväskylän lyseon eli silloisen yläalkeiskoulun alkuvaiheissa. Suometar kertoo koulun vihkimisjuhlasta 1. lokakuuta 1858 seuraavasti:²¹

Lyseolaiset perunaretkellä Pumperissa syksyllä 1897. Koulun lippu näkyy joukon takana aitan seinää vasten. Kuva Keski-Suomen museo. (kuva 13)

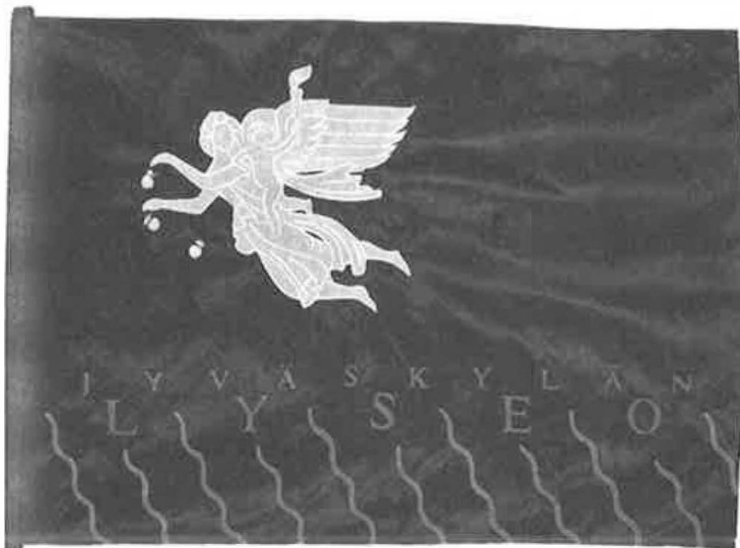
Juhlallisuus alkoi koulunopettajain ja päivää ennen kouluun sisäänkirjoitetun 34 oppilaisen sekä paljon kansan kokoontumisella koulukartanoon, josta sitten, opettajat ensin, oppilaiset sitten ja muu kansa viimeksi, mäntiin perätysten kansaa-täyteen kirkkoon ... Jumalanpalveluksen päätyttyä mäntiin taas samassa järjestyksessä, kuin kirkkoon tullessakin, kouluhuoneihin, missä hiippakunnan piispan sijasta virantoimittaja kontrahtirovasti Stenius lyhykäisillä ja kauneilla sanoilla selitti ja kiitti armollisen esivallan osoitettua hyväntahtoisuutta, asettamalla ensimmäisen alkeiskoulun Suomen keskukseen, Jyväskylään, – kiitti Jyväskylän kaupungin asuvaisia kaiken koululle osotetun hyväntahtoisuuden ja lemмен edestä, julisti ja ilmoitti korkialta esivallalta määrätyn ja nimitetyn koulun rehtorin ja kolme muuta opettajaa, otti heiltä uskollisuus-, kuuliaisuus- ja virkavalan sekä julisti koulun avatuksi, pyytäen ja muistuttaen opettajia kallista valaansa muistamaan ja virkaansa uskollisesti ja ahkerasti toimittamaan sekä kehottaen oppilaisia olemaan nöyrät, ahkerat ja opettajillensa kuulijaiset, niin että tulisivat vanhemmillensa iloksi ja isänmaallemme kunniaksi. Lopuksi kehotti ja pyysi kaupunkilaisia vastakin osoittamaan koululle, opettajille ja oppilaisille hellintä hyväntahtoisuutta ja lempeä.

Kun koulua laajennettiin alkeisopistoksi, uusien opettajien virkaanasettajaisissa 8.9. 1864, joissa sekä uudet opettajat että rehtori Pesonius vannoivat virkavalan, esiintyi sairastelleen piispan sijaisena jälleen lääninrovasti Stenius.²²

Koska Jyväskylän yläalkeiskoulusta Jyväskylän alkeisopistoksi muuttuneen koulun tarkastaja, lääninrovasti Stenius oli ollut opettajana ja rehtorina ja yleensäkin kiinnostunut suomenkielisestä kansansivistystyöstä sekä tilannut lapsilleen lastenlehti Eoksen, jonka vinjettikuva oli muunnelma Thorvaldsenin Päivästä, tuskin erehtyy jos olettaa, että kun koululle tarvittavaan sinettiin valittiin kuva-aihetta, juuri Stenius valitsi ensimmäisen suomenkielisen oppikoulun sinetin aiheeksi hyvin tuntemansa päiväkoiton symbolin.²³

Jyväskylän lyseon vuonna 1958 käyttöön otettu sinipohjainen hopeakuviainen lippu, jonka suunnitteli koulun piirustuksen opettaja Siiri Bremer ja valmisti Suomen Käsityön Ystävät. Kuvannut Pekka Helin 1989 Keski-Suomen museo. (kuva 14)

Jyväskylän lyseon vuonna 1993 naulattu sinipohjainen hopea- ja kultakuviainen lippu, jonka suunnitteli graafikko Jyrki Markkanen ja valmisti Jyväskylässä Konservointikeskuksen konservaattori Maria Peni. Kuvannut Pekka Helin 1995 Keski-Suomen museo. (kuva 15)

Jyväskylän lyseon lippu

Jyväskylän lyseolla on ollut kirjallisten lähteiden mukaan lippu 1890-luvulla, mutta koska se ei ole säilynyt, sen muotoa ei tunneta. Tiedetään vain, että se on ollut sinivalkoinen ja että siinä olisi mahdollisesti ollut kirjaimet J.L.:²⁴

Lokakuun 1. p:nä 1892 täytti Jyväskylän lyseo 34 vuotta.

Vanhan tavan mukaan oli koulussa loma, ja päivää vietettiin aina jossain kaupungin lähistön taloissa, tällä kertaa Eerolan talossa, jonne koululta marssittiin suljetuin rivein ja laulaen koulun lipun liehuessa kärjessä.

Ne harvat abiturienteista, jotka eivät katsoneet arvoaan alentavaksi marssia lyseolaisten riveissä, astuivat ensimmäisen koulumme sinivalkoisen lipun alla ja niin marssimme [...]

(lipun) Sen sinivalkoiset värit vielä elossa olevat koulumme sen ajan pojat muistavat, mutta ei enää muisteta, mitä tunnuksia tai koristeita lipussa olisi ollut. Siinä on erään muistikuvan mukaan kuitenkin ollut ehkä vain kirjaimet J.L.

Lippu esiintyy vain yhdessä perunaretkellä vuonna 1897 otetussa valokuvassa, mutta siinäkin näkyy retkeläisten takana vain valkea riipuva lippu nupillisessa tangossaan (kuva 13).

Jyväskylän lyseon lippu (kuva 14) saatiin aikaiseksi koulun satavuotisjuhliin vuonna 1958 koulun entisten oppilaiden yhdistyksen JYLY:n toimesta; se naulattiin Lyseolla perjantai-iltana 3. lokakuuta pidetyssä konventissa.²⁵

Lipun suunnittelija oli Taideyhdistyksen piirustuskoulusta vuonna 1906 valmistunut koulun piirustuksen, muovailun ja kaunokirjoituksen opettaja Siiri Bremer, joka oli lyseossa opettajana vuosina 1932–1948. Lipun valmisti Suomen Käsityön Ystävät Helsingissä.

Suunnittelijan lisäksi lipun lopulliseen ulkomuotoon vaikutti myös koulunsa klassisuutta korostanut silloinen Helsingin yliopiston klassisen filologian apulaisprofessori Päivö Oksala. Hänen toimestaan lippuun tuli paljon keskustelua herättänyt latinan teksti TIBI IMPERA eli suomeksi hallitse itsesi sekä koulun perustamisvuosi roomalaisin numeroin – tosin vuosiluvusta tuli valmistuksessa virheellinen, kun L:stä tulikin I eli MDCCCIVIII pitäisi olla MDCCCLVIII.

Koulun lippua suunniteltaessa aihe otettiin koulun sinetistä. Antiikin aikana aamuruskon jumalatar saatettiin kuvata keltapukuiseena esim. punaista taustaa vasten. Lipun värejä päätettäessä ei kuitenkaan oltu uskollisia antiikin ajalle, vaan koulun perinteelle; pohja on sininen ja kuviot ja teksti ovat hopeiset. Syyt ovat historialliset. Siiri Bremer on ehkä tuntenut Thorvaldsenin reliefin, mutta Eoksen siipien asennot ja Fosforuksen siivettämyys osoittavat sinetin kuvion olleen lipun kuvion esikuvana. Joka tapauksessa Siiri Bremer yksinkertaisti ja muokkasi sinetin kuvaa, muun muassa jättämällä pois nousevan auringon säteet ja kääntämällä siivet lipun yläreunan suuntaisiksi. Samoin hän on kääntänyt kuvan, jolloin lentosuunta on vasemmalle tangon suuntaan ja sijoittanut aiheen keskustasta kohti vasenta ylänurkkaa. Näin sommittelu pysyy koossa eikä Eos näytä lentävän ulos lipusta.

Kun koulun lippu kului vuosien saatossa virallisissa ja epävirallisissa tilaisuuksissa,

koitti aika teettää uusi. Samalla päätettiin uudistaa lipun sisältöä. Koulun uusi lippu (kuva 15) naulattiin 135-vuotisjuhlissa koulun juhlasalissa perjantaina 1.10.1993. Graafikko Jyrki Markkasen suunnitteleman ja Jyväskylässä toimivan valtakunnallisen Konservointikeskuksen valmistaman lipun lahjoitti JYLY. Lipun sisältö perustuu sekä edelliseen lippuun että koulun sinettiin. Edellisestä lipusta on peräisin sininen pohjaväri ja hopeinen Eos ja Fosforus. Latinankielinen tunnuslause ja roomalaisin numeroin tehty vuosiluku poistettiin ja niiden tilalla on kullanvärinen teksti JYVÄSKYLÄN LYSEO ja sen alla sinetin kuva-aiheesta peräisin olevat tyylitellyt kullanväriset (idästä nousevan) auringon säteet.

Megarasta Jyväskylään

Jyväskylän lyseon lipun kuva-aihe perustuu näin koulun vanhaan, 1860-luvulla tehtyyn sinettiin, jonka kuva-aihe on peräisin samaan aikaan ilmestyneen Eos-lastenlehden vinjetikuvasta, jonka esikuvana on taas ollut Bertel Thorvaldsenin vuonna 1815 muovailema kuuluisa Päivä-reliefi. Päivän muodon esikuva on antiikin plastisessa taiteessa, mistä on todisteena, Kreikan Megarasta löytynyt 300-luvulle eKr. ajoittuva ruukun koriste, ja sen idean esikuvat ovat renessanssin, barokin ja myöhemmän ajan taiteessa. Kun Jyväskylän lyseo oli ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu, oli oivallinen idea valita kreikkalaisen aamuruskon jumalattar Eos, roomalaisten Aurora, ensimmäisen kansallista kulttuuria edistävän koulun vertauskuvaksi.

Jyväskylän lyseon lipun arvo on sen lisäksi, että se on perinteikkään koulun symboli siinä, että se todistaa ajallisesti ja alueellisesti monipolvekkeisestä kulttuurihistoriallisesta tapahtumaketjusta. Matka antiikin ajan ruukun koristeesta Jyväskylän lyseon juhlien arvokkaimmaksi koulun symboliksi on pitkä.

1. Eoksesta yleensä: Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, hakusana Eos – suomenkielinen yleisteos: Bellingham 1990; vaasimaalauskuva esim. Pfuhl 1924, 46 (siivekäs Eos poikansa Memnonin ruumiin kanssa – vrt. myöh. pietat –, molempien nimet on kirjoitettu hahmojen viereen; Duriksen maalari 490–480 eKr.; Louvre) tai tietosanakirja Facta 2 hakusana Eos, jossa kuvituksena attikalainen krateeri (kuvana mm. Kefalosta tavoitteleva siivekäs Eos, 430–420 eKr.; British museum) tai Tietosanakirja 2 hakusana Eos, jossa kuvituksena antiikkinen vaasikuva, jossa Eos ajaa nelivaljakolla; käyttöesine esim. etruskilaisen pronssiipeilin taustakuva Grant ja Hazel 1973, 161 (Kefalos nuorukaista kantava siivekäs Eos; Vatikaanin museot); terrakotta-reliefi esim. Higgins 1967, 28B (Kefalos nuorukaista kantava siivekäs Eos, Melos, Camiruksen hauta, n. 450 eKr).
2. Luciferistä tuli perkeleen nimitys siksi, että Jes. 14:12 Baabelin kukistuttua kuningasta verrataan pilkkalaulausta: »Kuinka olet taivaalta pudonnut, sinä kointähti, aamuruskon poika. Kuinka olet maahan syösty, sinä kansojen kukistaja!» Samoin Luuk. 10:18 todetaan Jeesuksen sanoneen: »Minä näin saatanan lankeavan taivaasta niin kuin salaman.»
3. Garboli, Cesare & Bacchesci, Edi. Guido Reni. Milano 1971, 75 työ 72 taulu XX–XXI; Guercinon työ ks. esim. seuraavan viite tai Henrikson, Alf. Antiikin tarinoita I. Porvoo 1963, kuva s. 351.
4. Russian Tapestry. Petersbourg tapestry Factory: 124–126 Guercinon teoksen mukaan 1700/1800-l vaihteessa tehty gobeliini, 127–128 Tuntemattoman esikuvan mukaan 1700-l lopulla tehty gobeliini, jossa siivekäs Aurora lennättää suitsista pidelleen kahta aurinkovaunun (?) hevosta ja A:n yläpuolella genius sirottelee kukkia. 129–131 Renin teoksen mukaan 1700/1800-l vaihteessa. 132–134 Tuntemattoman esikuvan mukaan 1800-l alussa ennen v. 1825 tehty gobeliini, jossa putoavien kukkien yllä siivekäs Aurora lentää soihtu kädessään kolmen Geniuksen kanssa nousevan auringon säteiden ja yön pimeyden (jonka vertauskuvana pöllö, lepakko ja kaksi tähteä) välissä. Tässä työssä on paljon yhteistä Thorvaldsenin molempien reliefien aiheiden kanssa.
5. Thorvaldsenin töistä ks. esim. Kölnin v. 1977 näyteltyyn liittyvä tutkimus Bertel Thorvaldsen tai Thorvaldsen museon teos Thorvaldsen.
6. Thiele 1852, 265–268.
7. Stein 1947 ja Stein 1956, 95; Villa Montalton maalausta on pidetty Annibale Carracin (1560–1609) tekemänä, mutta Steinin 1956, 96 mukaan työ lienee tehty vuoden 1620 paikkeilla.
8. Stein 1947 ja Stein 1956, 94 ja viite 3 ja kuva sivulla 99 (Cartarin mytologian kuva Yöstä lapsineen); Iconologie 1801, kuvat 37 ja 39 – Päivän kommenttitekstissä mainitaan erheellisesti kuvan hahmon olevan nuorukainen.
9. Broby-Johansen 1978, 14.
10. Stein 1947.
11. Goulaki Voutira 1989 – (viini?) ruukun palan koristeelle ei tunneta aivan samanlaista antiikkista vastinetta, mutta saman aiheisia kuvia tunnetaan useita. Yleensä ottaen Thorvaldsenin klassisten töiden yhtenä innoittajana oli John Flaxman (1755–1826), joka veisti muun muassa hautamuistomerkkejä, joissa esiintyy lentävä lasta kantava enkeli tai ruusuja pudottavia enkeleitä (Irwin 1979: fig. 12 lentävä lasta kantava enkeli (Ann Russelin ja hänen poikansa hautamuistomerkki, All Saints, Lydd, Kent, 1780–1781) ja fig. 166 enkelit pudottavat ruusuja (Isac Hawkings Brownen hautamuistomerkki, Trinity College Chapel, Cambridge, 1805).
12. Ks. Gardberg 1973, 476 ja Jäntti 1940, 366–367 ja Nikula 1972, 462 ja Uino 1991, 106.
13. Hellström jatkoi laitoksen toimintaa jonkin aikaa kivipiirtäjien C. Grosskopfin ja O.A. Pettersonin varassa, kunnes myi sen majuri R.J. Maexmontanille, jonka hallussa paino oli vuoteen 1872 saakka. Paino yhdistyi aikanaan tunnettuun Åbo stentryckeri aktiebolagiin.
14. Kaivertaja on kopioinut Eos-lehden ensimmäisessä numerossa olevan vinjetin kuvaversio tavattoman tarkasti, joskin vaatteiden laskoksissa on pieniä eroja.
15. Lempinen 1993, 37.
16. Jyväskylän Lyseo 1858–1983 (toim. Eero Mikkola).
17. Steniuksen lapset olivat (Akiander Matthias, Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift. II delen. Helsingfors 1869.): »1. Axel, f. 25 mars 1845, student. 2 Alma, f. 6, febr. 1847. 3. Karl Johan, f. 20 jan. 1850.»
18. Kallio 1972, 568–569. Stenius oli myös edistämässä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Jyväskylän haarasaston perustamista (Fredrikson 1986, 175).
19. Wanne 1958.
20. Kun Koulutoimen Ylihallitus perustettiin 1869, koulujen tarkastus siirtyi tuomiokapitulin alaisilta lääninrovasteilta paikallisille kouluneuvostoille.
21. Jalkanen 1958, 27–29. Huomaa rehtori Pesoniuksen koulun avajaisissa pitämän puheen Steniukselle kohdistetun osuuden sijainti ja sisältö (Pesonius 1958, 193).
22. Jalkanen 1958, 45.
23. Koulun konventin Oras-lehden ensimmäisessä nu-

merossa, joka ilmestyi 15.11.1890, on Juho Arpiaisen isänmaallinen artikkeli, joka päättyy runoon. Runon ensimmäiset kaksi säettä lienevät saaneet aiheensa suoraan tai välillisesti koulun symbolista (Aaltio 1958, 392):

Jo uusi päivä koittaa
Jo aamu saapuv
Ja valo yön jo voittaa
Sen varjot haihtuvi.

Se kevät ompi Suomen
Ja aamun uuden koi
Ja elon nuoren huomen
Ja kutsuin kellot soi.

24. Aaltio 1958, 402 (kuva), 402 (Oras 15.10.1892), 404 (Oras 3.10.1896) ja 405 (lehtori Eino Lundén).

25. Keskisuomalainen 4.10.1958.

Lähteet

- Aaltio, E.A. Oras vuosina 1890–1902. Jyväskylän lyseon satavuotishistoria 1858–1958 ja juhlaulkaisu (toim. Päivö Oksala ym.). Jyväskylä 1958.
- Akiander, Matthias. Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift. II delen. Helsingfors 1869.
- Bellingham, David. Kreikan mytologia. Hongkong 1990.
- Bertel Thorvaldsen. Katalog. Köln 1977.
- Broby-Johansen, R. Ismit. Portugal 1978.
- Facta 2. Helsinki 1971.
- Fredrikson, Erkki. Wolmar Schildt ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Jyväskylän haaraosasto 1865–1871. Keski-Suomi 18 (toim. Janne Vilkkuna). Saarijärvi 1986.
- Garboli, Cesare & Bacchesci, Edi. Guido Reni. Milano 1971.
- Gardberg, Car-Rudolf. Kirjapainotaito Suomessa (3) Turun palosta vuoteen 1918. Helsinki 1973.
- Goulaki Voutira, Alexandra. A Rediscovered Ancient Model for Thorvaldsen's Day. *Analecta Romana Instituti Danici XVII–XVIII*. Copenhagen MCMLXXXIX.
- Grant, Michael & Hazel, John. Who's Who in Classical Mythology. London 1973.
- Higgins, R.A. Greek terracottas. London 1967.
- Iconologie oder Ideen aus dem Gebiete der Leidenschaften und Allegorien. (Im Verlage bei Anton Doll). Wien 1801.
- Irwin, David. John Flaxman 1755–1826. New York 1979.
- Jalkanen, K.J. Jyväskylän lyseo 1858–1908. Jyväskylän lyseon satavuotishistoria 1858–1958 ja juhlaulkaisu (toim. Päivö Oksala ym.). Jyväskylä 1958.
- Jyväskylän Lyseo 1858–1983 (toim. Eero Mikkola). Jyväskylä 1983.
- Jyväskylän lyseon arkisto. Jyväskylän maakunta-arkisto. Jäntti, Yrjö A. Kirjapainotaidon historia. Porvoo 1940.
- Kallio, Reino. Vanhan Saarijärven historia. Jyväskylä 1972.
- Keskisuomalainen 4.10.1958.
- Lempinen, Jorma. Maailman ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu. Wolmar Schildt »tieteen ja taiteen isä» (toim. Mauno Jokipii). Jyväskylä 1993.
- Nikula, Oscar. Turun kaupungin historia 1809–1856. Turku 1972.
- Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft (herausg. Georg Wissowa), Stuttgart 1905.
- Pesonius, G.L. Jyväskylän ylä-alkeskoulun ensimmäisen lukukauden avajaisissa lokakuun 1, p:nä 1858 pidetty puhe. Jyväskylän lyseon satavuotishistoria 1858–1958 ja juhlaulkaisu (toim. Päivö Oksala ym.). Jyväskylä 1958.
- Pfuhl, Ernst. Meisterwerke Griechischer Zeichnung und Malerei. München 1924.
- Russian Tapestry. Petersburg tapestry Factory. Leningrad 1975.
- Stein, M. Thorvaldsen og allegorien. Meddelser fra Thorvaldsens Museum 1947. Kbenhavn MCMXLVII.
- Stein, M. Motivet »Natten» i Villa Montalto i Frascati. Meddelser fra Thorvaldsens Museum 1956. København MCMLVI.
- Thiele, J.M. Thorvaldsen i Rom I (1805–1819). København 1852.
- Thorvaldsen. (Thorvaldsens museum). Kbenhavn 1986.
- Tietosanakirja 2. Helsinki 1910.
- Uino, Ari. Lastenlehtien kehitys 1854–1880. Suomen lehdistön historia 9 Aikakauslehdistön historia Erikoisaikakauslehdet (päätoim. Päiviö Tommila). Jyväskylä 1991.
- Wanne, Olavi. Jyväskylän lyseon satavuotismatrikkelit. Jyväskylä 1958.
- Vilkkuna, Janne. Jyväskylän lyseon lipun taustoja. Jyväskylän lyseon julkaisuja I. Jyväskylä 1992.

The binding of the prehistoric ski from Mänttä, Finland

History of Skiing Conference Holmenkollen, Oslo 16.–18.9.1998. s. 70–74.
Oslo: Foreningen til ski-idrettens fremme 1998.

Kun aloitin työt Keski-Suomen museossa elokuussa 1980, tutustuin kokoelmien säilytystiloihinkin, joita tuohon aikaan kutsuttiin varastoiksi. Arkeologiaa opiskelleena huomioni kiinnittyi kahteen muinaissukseen, jotka olisi pitänyt luovuttaa muinaismuistolain perusteella Museo-
virastoon Kansallismuseon kokoelmiin liitettäväksi. Sukset oli löydetty Sumiaisten ja Konneveden rajalla olleesta Tankolammesta. Myöhemmin Kin-
nulan kotiseutumuseossa käydessäni näin ”uuden” muinaissuksen. Julkaisin nämä kolme ja kaksi muuta muinaissuksea Museo-
viraston tukija Jussi-Pekka Taavitsaisen (sittemmin 1995–2017 Turun yliopiston arkeologia professori) perustamassa ja toimittamassa Fennoscandia Archaeologica sarjan ensimmäisessä numerossa 1984 (Ancient Skis of Central Finland).

Löydetyt muinaissukset olivat aina siteettömiä, minkä vuoksi muinainen sidesysteemi jäi arvoi-

tukseksi. Asia ratkesi, kun mänttäläinen tekniikko Arvi Lehtovirta löysi elokuussa 1991 vaimonsa kanssa marjastaessaan metsästä ojituksen nostaman suksen ja ilmoitti siitä Museo-
virastoon. Löytöä paikan päällä tarkastaessamme erikoisin asia oli suksessa jäljellä oleva side. Toki siinä oli muutaakin erikoista ja toistaiseksi jopa ainutlaatuista.

Julkaisin Mäntän muinaissuksesta artikkelin Tampereen museoiden Masunni-sarjan ensimmäisessä numerossa 1993 (Mäntän karvapohjainen muinaissuksi). Mänttäläiset halusivat suksesta myös erillisen julkaisun ja siksi kirjoitin 1997 ilmestyneen kirjan Mäntän muinaissuksi. Pidän suksen siteestä esitelmän hiihtohistoriallisessa konferenssissa Holmenkollenilla 1998. Norjalaiset olivat muutenkin olleet kateellisia tavattoman runsaista suksilöydöistämme ja nyt tuo kateus vain lisääntyi löydetytyn siteen myötä.

Janne Vilkuna, Professor of Museology at University of Jyväskylä

The binding of the prehistoric ski from Mänttä, Finland

For skiing both skis and bindings are needed. Much has been written about prehistoric skis, but due to the lack of preserved bindings only assumptions have been made about them. The article deals with the Mänttä prehistoric ski which is so far the only Nordic prehistoric ski with remains of the bindings.

The foot rest and the classification of skis

Prehistoric skis have been classified according to their form and one criteria has been the foot rest or space and the bindings.

In 1926 K. B. Wicklund separated the ancient skis according to the foot rest into three main types: the East Siberian, the West Siberian and the Southern ski. After him Gösta Berg presented 1933 a new, five-part, classification of prehistoric ski types: the Arctic, the Bothnic, the Southern and the Scandic type and the uneven-paired Central Nordic.

In 1971 Ernst Manker, who had dated ancient skis with the new and reliable radiocarbon (¹⁴C) (compared with the earlier pollen dating of the finding layer) method published an article on a new typology based on the foot rest and the bottom surface of the ski. The three main types were according to the foot rests:

Type A: Low unraised foot rest with vertical binding holes through the bottom.

Type B: Low foot rest between sideward flanges with holes for the bindings.

Type C: Raised foot rest narrower than the actual ski with a horizontal binding hole passing under the foot.

The ski types that Wicklund named as West Siberian, Berg Bothnic and Manker type C differed from the other two main ski types with its firmer and more effective foot rest and binding system. This ski type emerged according to the radiocarbon datings about 2000 BC (Åström & Norberg 1984, 84 the Hoting ski in Sweden). The advantage of the raised foot rest which is narrower than the ski is apparent when the ski is broader than the skiers foot (see Klepp 1977, 65). But very little has been written about the actual bindings because the knowledge of them rely, literally, on empty holes and on marks of wearing (see Berg 1950, 51-52).

The Mänttä ski

In 1991 a prehistoric ski was discovered in a bog in Mänttä, Central Finland (fig. 1). The 168 cm long and 15 cm wide ski is according to Manker subtype C1 with flat or slight convex bottom surface, no groove, but its end part is structurally unique (fig. 2). The ski have small 2-3 mm holes at 4.5 - 5 cm intervals along the sides except the rear part. On the bottom side, these holes are linked with grooves made with a sharp tool. This means that the ski bottom have originally been lined with furry hide which have been attached by sewing, but also some small wooden nails have been used to fasten the skin to the bottom. The determination of the missing fur was possible because some hair had been preserved in the sewing holes. The microscopic analyze revealed that the used skin was from a badger (*Meles meles*).

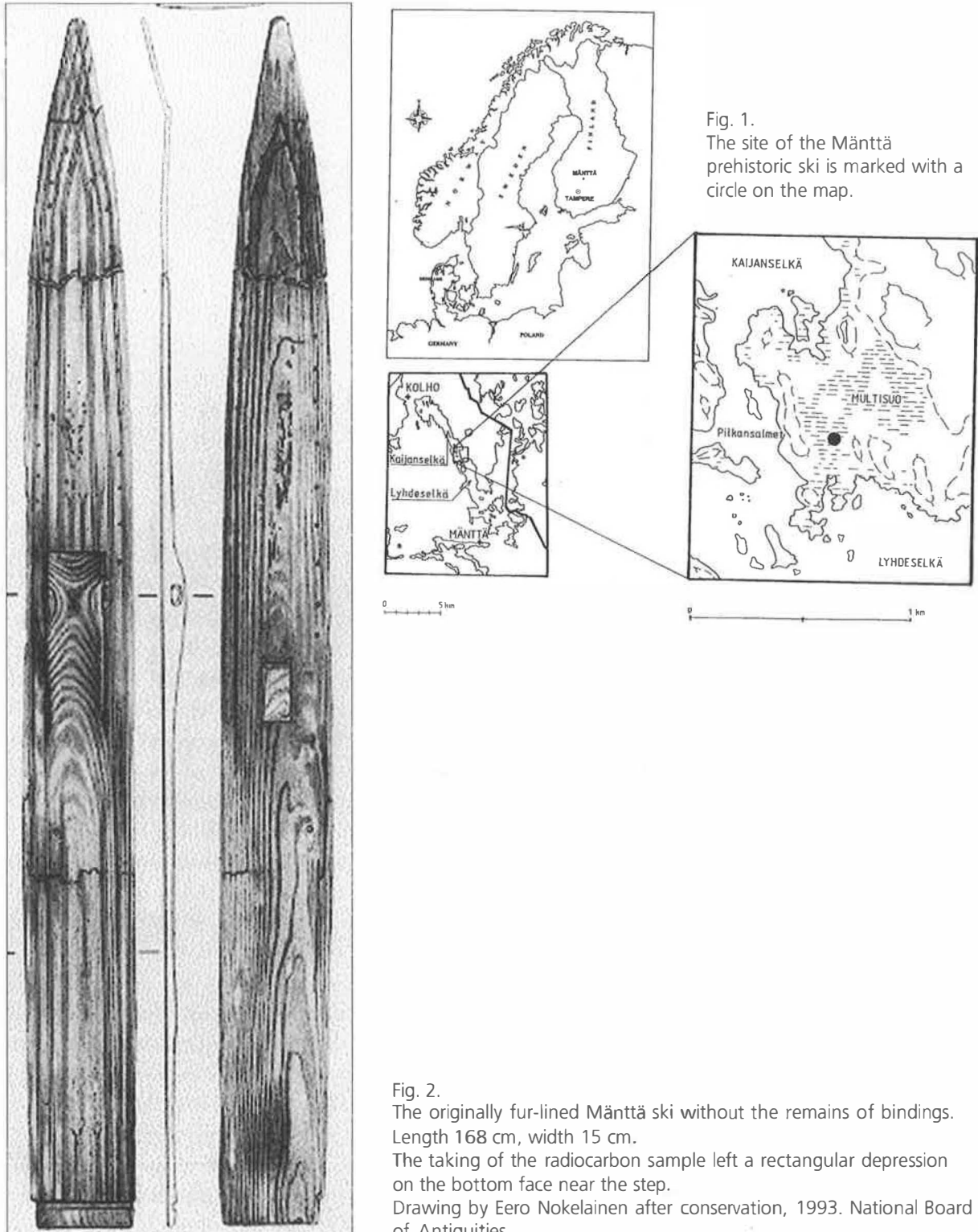

Fig. 1.
The site of the Mänttä prehistoric ski is marked with a circle on the map.

Fig. 2.
The originally fur-lined Mänttä ski without the remains of bindings. Length 168 cm, width 15 cm.
The taking of the radiocarbon sample left a rectangular depression on the bottom face near the step.
Drawing by Eero Nokelainen after conservation, 1993. National Board of Antiquities.

But the Mänttä ski is particularly interesting because it is so far the only prehistoric Nordic ski with remains of the actual binding (fig. 3). This fact is probably very much due to the fact that the finder, Mr. Arvi Lehtovirta, delivered the ski correctly without cleaning it from peat. Thus preserved in the single binding hole of the raised foot rest was both remains of some kind of fibre and a furry hide strap.

A sample from the bottom of the ski, made of pine (*Pinus silvestris*), was dated with the traditional radiocarbon method in Espoo, Finland. Another dating was made with particle accelerator in Uppsala, Sweden, of a fibre sample of the linden bast from the hole of the foot rest. The datings results calibrated according to Stuiver and Becker (1993) are:

Ski (pine; 8 year rings): Su-2336 BP 1530 ± 30 cal AD 542
Binding (linden bast): Ia-4183 BP 1580 ± 70 cal AD 433, 450, 472, 498, 533

The calibration of the binding is problematic, because the age is in an area in which the radiocarbon years of the conversion table “intersect” as many as five calendar years. The calibrated datings show that the materials of the ski and the binding date from AD 530-540 which is according to Finnish chronology Early Migration Period (AD 400-600) in the Middle Iron Age. The Mänttä ski is thus the oldest hitherto discovered ski with fur affixed to the bottom surface by sewing.

Fig. 3.

The rear binding of the Mänttä ski is made of badger skin. In the hole of the foot rest remains of a front binding made of linden bast was found.

Drawing by Eero Nokelainen after conservation, 1993.
National Board of Antiquities.

The Mänttä binding

When the ski arrived to the National Board of Antiquities in Helsinki with remains of peat the leather strap of the binding was first supposed to be a front or toe binding, but in the conservation stage its measured length proved to be a rear or heel binding. This was confirmed when the remains of the front bindings were found from the hole in the foot rest. The bast fibres of the front binding was analyzed to be made from sub-bark layer of linden (*Tilia cordata*) and the rear binding was made like the disappeared bottom fur from a badger skin (*Meles meles*).

The rear binding or heel strap which kept the skier's foot firmly in place goes through the same hole as the loop-like front binding passing over the skier's foot. When the strap comes out from the hole there is a loop on both sides with which it was affixed around the now disappeared front binding. Assuming that the skier's shoe size was about EUR 43 (UK 9-9½, USA 10), the rear strap, excluding knots and a possible additional loop passing around the ankle, would have been at least 59 cm long (i.e. 48 cm + the 11 cm part passing through the binding hole). Although part of the surviving rear strap is apparently worn, its length is quite close to this. At one end of the leather strap there is a lengthwise incision, which function is to make possible to turn the strap through itself and thus create a loop to be used to tie the binding.

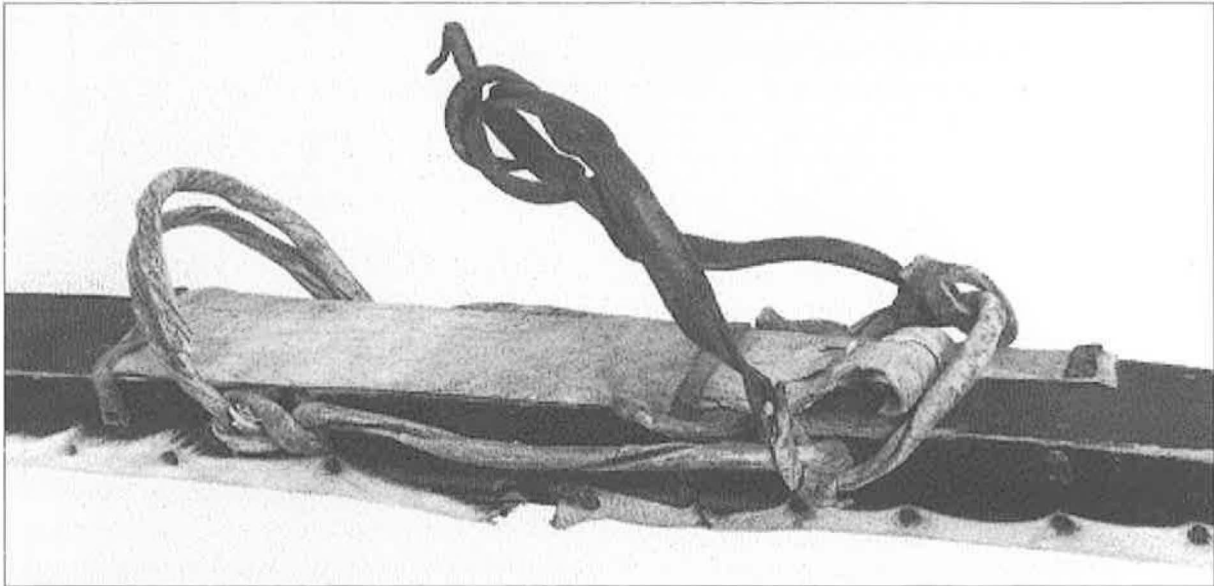

Fig. 4. Binding of a fur-lined Norwegian ski (tip pointing left) in the collections of the Umeå Ski Museum in Sweden (no. 682). The front binding loop is of withe. The leather rear binding passes through the front hole, makes a loop around the front binding and passes behind the skier's heel. Added to the rear binding is a leather strap that was tied to the skier's ankle. The ski was most probably made in the 1890's in Hedmark. Photo Stellan Wengelin 1995. Västerbotten museums bildarkiv, Umeå.

A binding type similar to that of the Mänttä ski remained in use until the 20th century. The collections at the Swedish Ski Museum in Umeå include a Norwegian ski from Hedmark (no. 683) apparently made in the 1890's and having fur-lined bottom surface and a front loop of withe and a rear strap of leather. Like the Mänttä binding the leather rear binding passes through the front hole, makes a loop around the front binding and passes behind the skier's heel (fig. 4). The use of Norwegian ski bindings of this type called Selbu-binding is known also from other regions than Hedmark (see Berg 1993, 88, 92, 116-117, 138 and Klepp 1977, fig. 16). In Sweden and in Finland skis with both front and back binding were used commonly until the 19th century (see Sandberg 1979/orig. 1891/, fig. 33 and Sirelius 1919, fig. 326).

Ovsyannikov (1989, 39-43, figs. 10 and 11:4) have published two Siberian skis with raised foot rest and remains of bindings which date to the 17th century. The binding was made only with a front or toe loop, but the skiers used ski-boots with a turned up tip (Ovsyannikov 1989 note 42).

There are no Finnish findings of ancient winter footwear. But the Mänttä ski and the Bothnian skis are characterized by a raised step in which the upper part is of trough-like shape with distinct ridges along the sides. This type of foot rest may indicate that in winter a great deal of packing or filling (possibly specially prepared "shoe grass") was worn in shoes made of a single layer of leather (Berg 1933, 158 and Sørensen 1993, 91). Both the narrow willow front binding and the leather rear binding of the Mänttä ski suggests that the skier's shoe did not have a raised toe that would have kept it in the front loop.

The Mänttä prehistoric ski shows that although the ski itself changed during the centuries the foot rest with its bindings developed already during the Iron Age to such a functional form that it stood the test of time over thousand years until the 19th century.

REFERENCES

The Archive of the National Board of Antiquities.

The conservation report of the Mänttä prehistoric ski by Jari Heinonen 23.7.1993.

Literature

Berg, Gösta. Förhistoriska skidor i Sverige. På skidor 1933. An article that presented a new classification of prehistoric skis.

Berg, Gösta. Finds of Prehistoric Skis in Sweden. Stockholm 1950.

Berg, Karin. Ski i Norge. Oslo 1993. A monography on the history of Norwegian skis.

Klepp, Asbjørn. Skis - Problems of Form and Adaptation. Ethnologia Scandinavica 1977.

Mancker, Ernst. Fennoskandias fornskidor. Fornvännen 66, 1971. An article that presented some new radiocarbon datings and a new classification of prehistoric skis.

Ovsyannikov, O. V. On old Russian skis. Fennoscandia archaeologica VI (1989).

Sandberg, Hugo Rich. Hiihtourheilu Suomessa. Tornedalica N:o 28 (1979) [originally printed 1891].

A book on ski sport in Finland before the 1890's.

Sirelius, U. T. Suomen kansanomaista kulttuuria I. Helsinki 1919. A old monography on Finnish folk culture.

Stuiver, Minze and Becker, Bernd. Radiocarbon 35:35-65 (1993).

Sørensen, Steinar. Skifunnet fra Steinhaugmo og de skinklede skiene i Fennoskandias forntid. Viking 1993.

An article on Norwegian prehistoric fur-lined skis.

Wicklund, K. B. Några tankar om snöskors och skidors upprinnelse. På skidor 1926.

The first article that presented a classification of prehistoric skis.

Vilkuna, Janne. The prehistoric ski of Mänttä. In print.

Åström, Kenneth & Norberg, Ove. Förhistoriska och medeltida skidor. Västerbotten 2.84.

An article on some radiocarbon dated Swedish prehistoric skis.

Janne Vilkuna

Professor of Museology, University of Jyväskylä

Post Box 35

40351 Jyväskylä

Finland

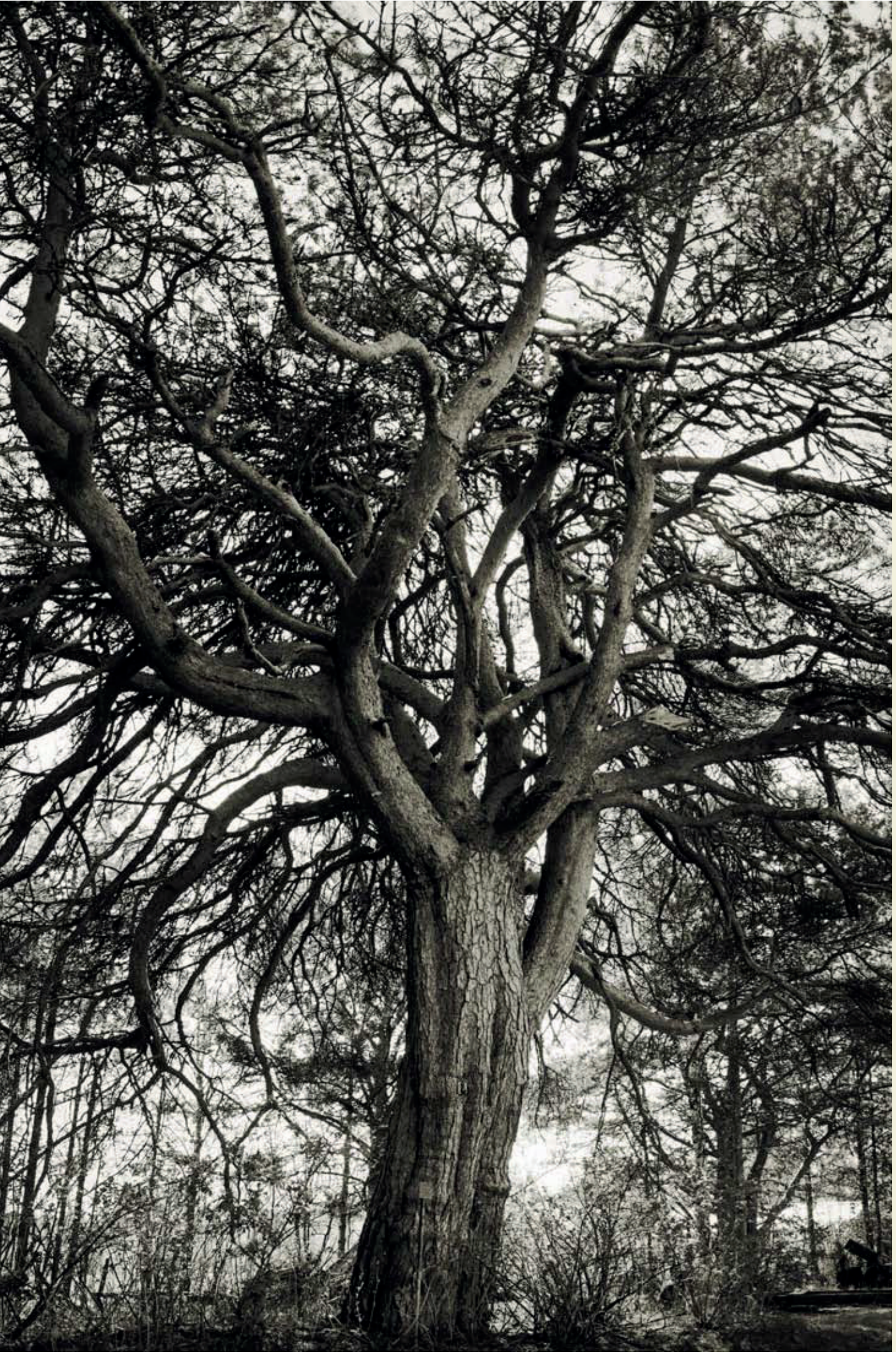
email: jvilkuna@campus.jyu.fi

Jumalan poikien juurilla

Marjo Meriluoto-Jaakkola (toim.). Karhun vuosi.
Tampereen museoiden julkaisuja 109. s. 164-169. 2010.
Tampere: Vapriikki 2010.

Keskipohjan arkeologikokous järjestettiin vuonna 2010 Jämtlandin Östersundissa Jämtli-museossa. Ekskursiossa vierailtiin muun muassa Frösön 1200-luvulla rakennetussa kirkossa. Siellä 1980-luvulla tehdyt kunnostustyöt johtivat alttarin alaisen alueen kaivauksiin. Paikalta löytyi suuren puun kanto ja sen ympäriltä melkoinen määrä eläinten luita, joista osa oli karhuista. Kristinusko oli siis Frösössä ottanut haltuunsa muinaisen pakanallisen palvonta- ja uhripaikan. Olin

kirjoittanut karhuriiteistä Viitasaaren Joulun 1997 (Karhuja kaatamassa). Frösön vierailu sai minut miettimään karhuriittien ja kristinuskon suhdetta ja yhtäkkiä oivalsin yhteyden, joka johdatti alla olevaan artikkeliin. Teos ja artikkelini siinä julkaistiin 2011 myös englanniksi (Roots of God's sons. The Year of the Bear.) Sitten kirjoitin artikkelin Karhu ja Kristus, joka julkaistiin sekä Konneveden Joulussa 2011 että Lappajärven Joulussa 2019.

Jumalan poikien juurilla

TALVEN HAASTE

Ravinto on elämän perusedellytys. Kun ravinnon määrä vaihtelee, elämän on jatkuakseen tavalla tai toisella hallittava tilanne. Viimeisen jääkauden päättyessä kymmenen tuhatta vuotta sitten Pohjolaan levittäytyvät vain ne eläimet jotka pystyvät sopeutumaan varsin karuihin oloihin. Loppu-keväällä, kesällä ja alkusyksynä luonnossa on kasvi- ja eläinkunnasta muodostuvaa biomassaa kohtuullisen runsaasti eri muodoissa sekä eläinten että ihmisen ravinnoksi, mutta pakkasten myötä loppusyksystä aina alkukevääseen sen määrä laskee dramaattisesti. Suurin haaste siis oli, ja on yhä, pitkä talvikausi, jossa ongelmana on ravinnon niukkuuden lisäksi kylmyys. Pääosa linnuista ratkaisee asian muuttamalla talveksi lämpimämpiin oloihin. Nisäkkäistä karhu ja mäyrä keräävät sulan maan aikana vararavintoa ja viettävät sen turvin talven unessa pesässään. Siili ja lepakko menevät vieläkin pidemmälle olemalla suojaisessa paikassa alilämpöisenä horroksessa yli talven.

Talviseen luontoon hereille jäävät nisäkkäät ja linnut suojautuvat sekä kylmältä turkkinsa tai sulkaja höyhenpeitteensä lämpöeristyksellä että toisiltaan talvipuvullaan ja yrittävät löytää ravintoa parhaansa mukaan. Ihminen kuuluu tähän joukkoon muutoin paitsi että kylmältä pitää suojautua kulttuurin suomin välinein eli vaattein ja asumuksin. Sama koskee

♦ *Savelan karhumänty, karhunkallohonka, Saarijärvi.*

Kuva Ritva Kovalainen ja Sanni Seppo, *Puiden kansa*, Oulu. 1997.

liikkumista. Pohjoisessa elämisen edellytyksenä ovat lumessa tarvittavat talvikulkuvälineet eli sukset, ahkiot ja reet.

Jääkauden jälkeen merestä kohoavalle maa-alueelle asettuu pyyntiväestö, joka hankkii elantonsa ympäröivästä luonnosta metsästäen, kalastaen ja luonnon antimia keräten. Metsästyksen käytetyt aktiiviset pyyntivälineet eli keihäät, nuijat, jouset ja nuolet ovat varsin tehottomia, koska niitä käyttäökseen pitää löytää saalis, päästä sen lähelle ja lopuksi vielä osua siihen. Vähemmällä vaivalla saavutetaan parempi tulos passiivisilla, ympäri vuorokauden virkatiellä eli ansapolulla saalistavilla pyydöksillä, kuten ansakuopilla, ansoilla ja loukuilla, joihin usein liittyy eläintä pyydykseen johdattava aita. Tilanne on lähes samanlainen kalastuksessa: tehokkaimpia välineitä ovat erilaiset, usein kapeikoissa, kuten salmissa ja koskissa, olevat johdeaidoin varustetut pyydykset. On huomattava, että vuosituhsien ajan suurin osa vesialueista on liian syviä silloisille kalastusvälineille ja -menetelmille.

Polttoviljely eli kaskeaminen on uutuus, joka omaksutaan vähitellen kivikauden lopulla yhdeksi elinkeinoksi muiden rinnalle. Ei liene sattuma, että samoihin aikoihin ihmisiä aletaan polttohaudata kivi-röykkiöihin. Kaskeaminen muodostuu merkittäväksi elinkeinoksi vasta rautakauden loppupuolella, jolloin peltoviljelykin alkaa vähitellen yleistyä. Karjanhoito, joka ei juurikaan jätä ympäristöön nykyisille arkeologille aukeavia jälkiä, omaksutaan lopullisesti samoihin aikoihin, sillä peltoviljelyn edellytyksenä on karjanlanta. Lypsykarja on kuitenkin ummessa

koko talvikauden ja täysin talonpojalle työlään ja silti heikon talviruokinnan varassa. Vasta heinäviljelyn yleistyminen (ja modernisoitua meijeritekniikka) 1900-luvun alussa muuttaa karjatalouden maanviljelijän pääelinkeinoksi.

PYYNTIYHTEISÖN PELASTAJASTA TALONPOJAN PEDOKSI

Talvinen luonto tarjoaa ihmiselle siis hyvin vähän ravintoa. Hänen mahdollisuutensa varastoida ravintoa on sekin vuosituhansia hyvin vähäinen. Tarvitaan ensiksi suoja, johon nälkäiset isot eivätkä pienet eläimet päässe, minkä lisäksi ravinto pitää myös saada säilymään. Liha tai kala voidaan ennen suolan yleistymistä säilyttää vain kuivaamalla, savustamalla ja hapattamalla eli mädättämällä. Talvella saatu saalis voidaan myös jäädyttää, pakastaa.

Talviselle pyyntiretkelleen lähtevä ihminen ei voi kulkea minne mieli vie, vaan hänen reittinsä ovat perin rajalliset, sillä hänellä pitää olla hyvissä ajoin valmisteltu tukikohtaverkosto. Hänen pitää tietää etukäteen pitkän hämärän ajan suojaisa yöpymispaikkansa, missä on oltava valmiina sinne ennalta varastoitua ravintoa siltä varalta, ettei sitä saada matkalla pyydetyksi. Ihmisen kuorman kanto- ja vetokyky on nimittäin vähäinen, joskin koirasta on apua myös vetämisessä, mutta koirakin vaatii ravinnosta osansa. Talvikylään jäänyt väki elää varastojen ja pyynnin tuottaman saaliin turvin.

Ympäristö luo luonnolliset puitteet pyyntiyhteisön elinkeinoille, jotka vuorostaan muokkaavat ajan ihmisen maailmankuvaa, uskontoa. Pyyntiyhteisön uskonto on luontokeskeinen siten, että ”voimia” on joka puolella. Kivikaudella valmistettujen karhun, hirven tai joutsenen päällä koristettujen esineiden perusteella sukukunnat uskonevat polveutuvansa voimallisesta esi-isä- tai esiäitieläimestä. Koska metsästyks ja kalastus eivät ole ottamista vaan saamista,

sananmukaisesti pyyntiä, ihminen pyrkii vaikuttamaan onneensa loitsuin, taioin ja uhrein. Näihin riitteihin liittyvät myös jylhien rantakallioiden pystyseinämiin punamultavärillä maalatut kalliomaalaukset, joiden pääasiallisina kuva-aiheina ovat hirvet, veneet ja ihmiset. Joutsenen kuvia ja karhuksi tulkittavia kuvia on vain muutamia. Sen sijaan joutsen on yleinen kuva-aihe nykyisen Venäjän Karjalan järvien rantojen laakakallioihin uurretuissa kalliopiirroksissa.

Maatalous voimistuu vähitellen keskiajalla ja uuden ajan alussa, mutta suuressa osassa Suomea pyyntielinkeinot ovat vielä 1600-luvulla vähintään yhtä merkittäviä. Maatalous synnyttää asiakirjoja, koska verottaja suosii sitä, mutta vanhojen elinkeinon merkitys käy ilmi muun muassa runsaissa nautinta-alueiden rajankäynneissä. Pyyntielinkeinon merkitys tietysti korostuu aivan erityisesti pahoina katovuosina.

Kun pohditaan ravinnon riittävyyttä, on pidettävä mielessä, että väkiluku nousee yli miljoonan vasta 1800-luvun alussa. Silloin kun väkiluku voidaan ensi kerran arvioida asiakirjojen avulla eli vuonna 1700, se on noin 400 000 henkeä. Tuo lukumäärä lähtökohtana arvioidaan, että väestöä olisi ollut aiemmin, rautakauden loppuessa noin 50 000 ja pyyntiyhteisöjen aikana vain noin 10 000 ihmistä. Vaikka pyyntiyhteisöjen käytössä on talvisin varsin vähän biomassaa, väen vähyys ja pyyntialueen laajuus mahdollistivat sukualueilla elämisen.

Karhu on luonnollisesti arvostettu ihmisen vasta-voimana, luonnon voimakkaimpana eläimenä, joka on kuitenkin ihmisen tavoin sekaravinnon syöjä. Sen suurin merkitys on alun perin kuitenkin aivan muualla, sillä se on parhaimmillaan pyyntiyhteisön pelastaja, nälänhädästä vapauttaja! Karhu ratkaisee nimittäin ihmistä vaivaavan talvikauden ravintopulan kahdella tavalla. Ensiksi karhu kerää sulan maan vuodenaikoina itseensä talvea varten monipuolisen vararavintomäärän ja toiseksi karhu asettuu talvikaudeksi suojaiseen paikkaan talviuneen laskien energiaa

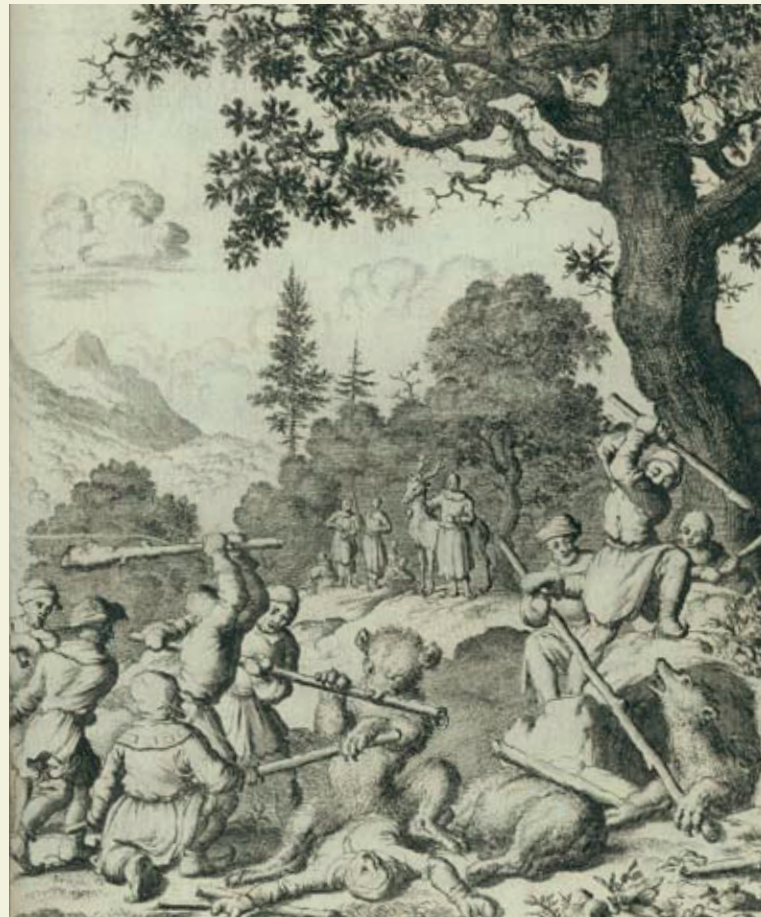
kuluttavat elintoimintonsa mahdollisimman alas. Naaraskarhu myös synnyttää poikasensa pesään.

Talvisen karhunpesän löytyminen on pyyntiyhteisölle tavaton onni. Nyt voidaan rauhassa odottaa sopivaa hetkeä, sillä pesässään loka–marraskuusta maalisi–huhtikuuhun nukkuvat karhu on tuoreena säilyvä säilyke. Vasta ravintovarastojen käydessä vähiin, mutta hyvissä ajoin ennen karhun heräämistä, mennään joukolla pesälle ja surmataan eläin, joka on siellä lisäksi niin puolustuskyvytön kuin muutoin väkevä ja nopea karhu yleensä voi olla. Kaatoon lähdistä alkaa riittisikermä, joka huipentuu peijaisiin ja päättyy kallopuulle. Riittien aikana kaadettua karhua sekä harhautetaan että hyvitetään.

Karhu-urossa painaa 100–300 kg, jolloin siitä saa syötävää 60–180 kg. Vastaavasti naaras painaa 60–200 kg, jolloin syötävää on 36–120 kg. Lisäksi pyyntiyhteisö käyttää karhusta lähes kaiken muunkin kuin lihan ja rasvan eli taljan, jänteet, suolet, muttei kalloa ja luita, jotka jätetään karhulle.

Näin karhu on pyyntiyhteisöjen aikana erinomaisen myönteinen eläin. Vasta elinkeinojen muuttuessa ja maatalouden vahvistuessa karhusta (ja kaikista muistakin isoista lihansyöjistä) tulee talonpojalle kielteinen asia: paha peto, karjantuoja. Silti se on edelleen kaadettuna arvokas lisä taloudenpidossa. Erkki Markkanen kirjoittaa Viitasaaren historiassa karhun merkityksestä seuraavasti: ”Kirkkoherra tiesi 1802 kertoa Suomen Talousseuran tiedusteluun... ’Karhunpyynti on ollut erittäin kannattavaa. Keväällä kaadettiin viisi karhua, jotka tainnutettiin pesistään. Viisi muuta karhua saatiin kovalla työllä hankiaisella usean peninkulman ajon jälkeen. Kesällä saatiin vielä viisi karhua ja joukko pentuja’... Kaadettu karhu on ollut merkittävä tulonlisä rahan niukkuutta poteville talonpojille, sillä sen nahasta sai jopa 30 riikintaalaria... Tuolloin viitasaarelaisen torppari- tai itsellisperheen keskiomaisuus oli noin 60 riikintaalaria.”

Kivikauden kuvastossa ja esineissä esiintyvä hirvi on varmasti myös tärkeä ravintoarvonsa vuoksi. Hirvihärkä painaa noin 250–600 kg ja lehmä 250–450 kg, mutta talvella hirven saalistaminen on huomattavan vaivan päässä ja edellyttää kovaa hankikeliä eikä varmuutta saaliista siltikään ole. Olennaisinta on kuitenkin, ettei saalistuspäivä ole päätettävissä. Kolmas tärkeä eläin on jo maaliskuussa palaava laulujoutsen, mutta sen saalistaminen ei sekään ole helppoa eikä se noin 10 kg painoisena anna karhuun ja hirveen verrattuna paljoa syötävää. Joutsenen ja muiden suurempien lintujen keväiset pesät tuoreine munineen

♦ *Karhunkaatoa pesällä, Jan Luyken, teoksessa Johannes Schreyfferus: Waragtige en Aanmerkenswardige Historie van Lapland en Finland (Lapinman ja Suomen pysyvä ja huomionarvoinen historia) Amsterdam, 1682, HYK.*

♦ *Selän puolella vyössä roikkuvat karhunhampaat suojaavat nenetsimiestä pahalta. Nydan kylä, Jamali-Nenetsian autonominen piirikunta, Länsi-Siperia.*

Kuva Janne Vilkuna 1. huhtikuuta 2001.

tarjoavat sen sijaan helpon ravinnon. Keväinen muna on saanut monin syin merkittävän osan kristillisessäkin perinteessä, mutta näiden riittien perustana lie-nee juuri muuttolintujen munien ravintoarvo.

Muut talviset saaliseläimet tai -kalat eivät jostain syystä päädy pyyntiyhteisöjen kuvastoon ja riitteihin. Kanalinnut ovat merkittävä pyyntikohde, samoin meren rannikolla hylkeet. Vähäravintoisen talven-selän sisävesien kalastuksen kohokohta on talonpoi-kaiskulttuurin aikana rannoilla ja matalikoilla tam-mikuun lopulla alkava kutumateiden pyynti. Itä-Suo-messa todetaan, että ”Heikki heittää, Paavo painaa ja

Matti nostaa”, mikä muistuttaa siitä, että Heikkinä (19.1.) lasketaan jään alle madersät, Paavona (25.1.) niissä alkaa olla saalista ja Mattina (25.2.) on aika nostaa ne pois. Mateita pyydetään kudulta rysien lisäksi niiden kulkuteiltä, madepoluilta, syöttömillä madeharoilla eli ryöstöpilkeillä.

Juuri edellä mainittu ihmisen vuodenvuorokiertoon liittyvä karhun ravintostrategisesti tavattoman tärkeä asema lienee nostanut karhun metsästysriittien merkittävimmäksi eläimeksi. Karhu sai pitkät juhlat, joilla varmistettiin vastaava saalis tulevaisuudessa. Karhuriittien iästä todistavat ennen muuta niiden laaja levinneisyys pohjoisten alkuperäiskansojen keskuudessa.

KIRKKO OTTAA VALLAN – KARHULTAKIN

Kun kristinuskoa aletaan lähetyksäkäsken mukaisesti viedä pakanakansoille, taktiikoita on useita. Yksi kirkon käyttämä pehmeä keino on korvata entiset pakanalliset menot ja pyhät paikat omillaan. Näin muun muassa pakanallisen kalmiston paikalle pystytetään kirkko. Kalmisto muuttuu sujuvasti kirkkomaaksi. Kirkko ottaa haltuunsa myös aiemmat vuotuisjuhlat. Ei ole sattuma, että Kristuksen syntymäjuhla asettuu juuri entisen vuoden pimeimpänä aikana vietetyn ja jatkuvuuden takaavan vanhan esikristillisen valon juhlan paikalle.

Kansanuskon ja kristinuskon suhteita tarkasteltaessa on muistettava, että kristinuskoko saapuu varhain nuoremmalla rautakaudella vanhojen uskojen rinnalle, mutta virallisesti vasta keskiajalla niin kutsuttujen ristiretkien tuomana, minkä jälkeen kirkon organisaatio asettuu maahan ja alkaa laajentaa valtaansa. Vanha kansausko elää kuitenkin vuosisatoja virallisen uskon rinnalla, mikä ei ole ihme, koska omakieliset jumalanpalveluksetkin alkavat vasta 1500-luvun puolivälissä.

Karhuriiteissä ja kristinuskossa on joitain outoja yhteneväisyyksiä. Ne eivät selity suoralla lainautumisella toiselta toiselle, mutta yhteistä ikivanhaa juurta niistä saattaa löytyä. Joka tapauksessa kirkolle on onni, että näitä yhtäläisyyksiä on, sillä ne toimivat myötäsukaan, kun vanhaa uskoa päivitetään uudeksi.

Mitä nuo yhtäläisyydet ovat? Sekä karhu että Kristus ovat taivaallista alkuperää ja molempia kutsutaan tahoillaan jumalan pojiksi. Molemmat surmatahan ihmisen toimesta. Molempien ruumis ja veri nautitaan rituaalisesti, toinen ripustetaan ristille ja toisen kallo ja luut peijaisten päätteeksi kallopuuhun. Molemmat haudataan, toinen kalliohautaan ja toisen luut kallopuun juurelle ja molemmat nousevat kuolleista. Molemmat pelastavat ihmisen, mutta eri tavoin.

Kaadetun karhun hampaat jaetaan peijaisten jälkeen metsästäjille voimavälineiksi. Samalla tavalla kirkkoihin, luostareihin ja muuallekin otetaan halukkaasti säilytettäväksi pyhien ruumiinkappaleita ja muita reliikkejä.

Lopulta karhukin päätyy kirkkoon. Ruotsin Jämtlannin Storsjö-järven Frösö-saaren keskiaikaisen kirkon alttarin lattian alta paljastuu korjausten yhteydessä vuonna 1984 koivunkanto, jonka ympärillä on runsaasti luita. Ne ovat peräisin muun muassa karhuista, hirvistä, naudoista, sioista, lampaista ja jopa ihmisistä. Kyseessä lienee Ruotsin keskiaikaisen käännytysvaiheen kirjallisista lähteistäkin tunnetun ruotsalaisen pakanallisuuden ilmentymä eli uhripuu, johon uhrit ripustetaan. Ruotsalaisia 1000-luvulla käännyttävä Adam Bremeniläinen kirjoittaa tällaisesta yhdeksän vuoden välein toteutetusta uhrijuhlasta Vanhassa Upsalassa. Paikalla uhrataan hänen mukaansa yhdeksän urosta jokaisesta lajista, myös ihmisestä, ja ruumiit ripustetaan pyhätön läheiseen lehtoon. Juhla on kaikille pakollinen, mutta kristinuskon omaksuneiden pitää ostaa itsensä vapaaksi osanotosta.

Frösön kirkossa on olennaisinta kuitenkin ensiksi se, että aikanaan kirkko ja juuri alttari sijoitetaan puun kohdalle. Toiseksi on huomattava, ettei sen enempää tuolloin 1000-luvun puolivälissä kaadetun puun kantoa kuin uhrien luitakaan tai silloisia ruumiiden jäännöksiä poisteta, vaan ne jätetään kirkon lattian alle. Varmistetaanko näin vanhojenkin voimien läsnäolo? Suomessakin on keskiajalla paikoin tapana lahjoittaa nimenomaan karhun eikä minkään muun eläimen talja kirkkoon alttarivaatteeksi. Tapa jatkuu aina 1800-luvulle asti.

Näin kristinuskon eräät keskeiset piirteet saattavat karhuriittien tavoin periytyä tavattoman kaukaa. Ehkä jopa niiltä ajoilta, jolloin ihmisen lajikehityksessä orastava uskonnollinen ajattelu loi ensimmäiset kantariitit, joiden ydinperiaatteet olivat niin kestäviä, että ne ovat yhä nähtävissä lukuisten uskontojen rituaaleissa.

Kirjoittaja on Jyväskylän yliopiston museologian professori ja Jyväskylän yliopiston museon johtaja.

Some Thoughts about Aviation Archaeology and Museality

Janne Harjula, Maija Helamaa, Janne Haarala (eds.). *Times, Things & Places – 36 Essays for Jussi-Pekka Taavitsainen*. s. 20–27.
Raisio: J.-P. Taavitsainen Festschrift Committee 2011.

Keski-Suomen ilmailumuseosäätiö perustettiin useiden tahojen yhteistyönä ylläpitämään Ilmavoimia esittelevää museota, jonka toiminta alkoi kesällä 1979. Museon nimi muutettiin 2016 Suomen Ilmavoimamuseoksi. Jyväskylän yliopisto oli yksi säätiön perustajajäsen. Rehtori Aino Sallinen nimitti minut 1992 oman yliassistentin virkani ohella Jyväskylän yliopiston museon varajohtajaksi ja edelleen seuraavana vuonna johtajaksi. Johtajuutta jatkui vuoteen 2016, jolloin museo yhdistyi yliopiston kirjaston kanssa Avoimen tiedon keskuksiksi, joka sai oman vakinaisen johtajan. Minut nimitettiin keskuksen johtokuntaan. Vuonna 1995 olin siis museologian professori, yliopiston museon johtaja sekä reservissä laskuvarjojääkärikapteeni. Nämä olivat ilmeisesti pääsytyt, kun rehtori Sallinen nimitti minut 1995 museosäätiön hallitukseen varajäseneksi 1995 ja seuraavan vuonna varsinaiseksi jäseneksi. Varajäseneni oli yliopiston museon kulttuurihistoriallisen osaston intendentti Pirjo Vuorinen. Nimitykseni oli mieluisa, sillä olin harrastanut pikkupojasta lähtien Ilmavoimien historiaa pienoismalleja tehden ja alan lehtiä ja kirjallisuutta lukien.

Rehtori Sallisen seuraaja Matti Manninen jatkoi nimitystäni. Vuosien varrella museosta tuli maam-

me "museologisin museo" työntekijöiden suorittaessa museologian perusopinnot. Eläköitynyt museonjohtaja, evl evp Hannu Valtonen oli lisäksi vuonna 2006 ensimmäinen Jyväskylässä ja Suomessa museologiassa väitellyt. Kyseessä oli artikkeliväitöskirja, jonka "yhteenvedoartikkeli", Tavallisesta kuriositeetiksi – kahden Keski-Suomen Ilmailumuseon Messerschmitt Bf 109 -lentokoneen museoarvo, oli kirja. "Artikkelit" olivat kolme Valtosen aiemmin julkaisemaa kirjaa. Noiden neljän kirjan sivumäärä oli yhteensä reilusti yli tuhat sivua!

Olin säätiön varapuheenjohtaja ja ikäni vuoksi siirtynyt reservin majurina nostoväkeen, kun säätiö kysyi yliopistolta edustajaa vuosiksi 2020–2021. Uusi rehtori ei yllättäen nimittänyt kukaan minua, vaan Avoimen tiedon keskuksen johtajan. Säätiö reagoi ja nimitti minut toistaiseksi eli ilman aikarajaa säätiön henkilökohtaiseksi erikoisasiantuntijaksi.

Pitkäaikaisen ystäväni, Turun yliopiston arkeologian professori Jussi-Pekka Taavitsaisen täytti 60 vuotta 2011, jolloin häntä päätettiin onnitella juhlapöydällä. Seuraava artikkeli, jossa erittelen perinteisen arkeologian ja ilmailu- tai lentokonearkeologian eroa, on "kukkakimppuni" hänelle.

Some
thoughts
about
Aviation
Archaeology
and
Museality

Essay 03
Janne Vilkkuna

The relation of aviation archaeology to traditional archaeology

The targets of aviation archaeological research are mainly aircraft wrecks of unknown history found in the terrain. Periods of war have naturally produced large numbers of unknown wrecks, which provide challenges for researchers. In peace-time almost all fallen aircraft are found, exceptions being flights that have disappeared over seas and oceans.

Aviation archaeology has been defined, for example as ‘..primarily the locating and documenting of old aircraft crash sites. It focuses on the preservation of these sites and on the history surrounding the activities that caused them.’¹

Although the wrecks of aircraft have interested public aviation museums, wreck hunters and collectors of war souvenirs, cultural heritage authorities have not made much of a commitment in this matter or researched the sites. English Heritage published, however, in 2002 the 13-page booklet *Military Aircraft Crash Sites*, emphasizing the historical importance of these sites. The booklet is also available on the internet.² Its front cover features a picture, which, according to the precise tradition of aviation, shows ‘the wreckage of a German Junkers 88 A-6 bomber, shot down over Lostock Gralam, Cheshire, at 23.45 hours on 3 May 1941, by 256 Squadron RNZAF.’ Later in this article an almost similar bomber of the Finnish Air Force is discussed.

Lieutenant-Colonel and museum director, retired, Hannu Valtonen, defended the first Finnish dissertation in museology on 24 March 2006. The title of his dissertation is ‘Tavallisesta kurioositeetiksi: Kahden Keski-Suomen Ilmailumuseon Messerschmitt Bf 109 -lentokoneen museoarvo (From Commonplace to Curiosity: The Museum Value of two Messerschmitt Bf 109 Aircraft of the Aviation Museum of Central Finland).’ Because of the topic, the defence of the dissertation, for the Faculty of Humanities of University of Jyväskylä, was not held, as usual, at the university campus but instead at the Finnish Air Force Academy at Tikkakoski, at the time in the Rural Municipality of Jyväskylä. It was a so-called article dissertation consisting of the primary doctoral thesis and three publications of deeper approach to the subject that had been published (in Finnish) in the series of the Finnish Air Force Museum (Keski-Suomen Ilmailumuseo): *Lapin lentokoneenhylyt – Yli 20 vuotta pohjoista lentokonearkeologiaa* (no. 4 1993; Aircraft Wrecks of Lapland – Over 20 Years of Northern Aircraft Archaeology) *Luftwaffen pohjoinen sivusta – Saksan ilmavoimat Suomessa ja Pohjois-Norjassa 1941–1944* (no. 6 1997, The Northern Flank of the Luftwaffe – German Air Force in Finland and Northern Norway in 1941–1944) *Messerschmitt Bf 109 ja Saksan sotatalous* (no. 8 1999, The Messerschmitt Bf 109 and the War Economy in Germany).

Accordingly, the topic of the dissertation was the three remaining aircraft and their museum value, or museality. Two are in the collections of the Finnish Air Force Museum: one restored in the colours of the Finnish Air Force

and one emergency landed well-preserved Luftwaffe wreck, which will not be restored but preserved in the collections as an authentic wreck. The third is a restored Finnish Air Force aircraft which stands as a monument at Utti Airfield, SE Finland. In addition, the contexts of the single aircraft and the contexts of the type Messerschmitt Bf 109 in general are covered.

At the end of the dissertation, the public was allowed to give opposing comments to the doctoral thesis. No opposition was expressed but there were some questions which I as supervisor (*custos*) of the dissertation allowed the respondent to answer. One question was: 'What is the difference between traditional archaeology and aviation archaeology?' Because it was not an archaeological dissertation and because Valtonen had not engaged in any archaeological studies, his answer hardly satisfied the questioner. But most likely the answer is not even obvious to all representatives of traditional archaeology. The difference is nevertheless very clear.

In traditional archaeology, where the object of study is usually prehistoric, the goal of field work is to document the site as well as possible by measuring, drawing, taking pictures, excavating, collecting artefacts and sampling. In the field report the director of the field work should with the help of his documents and notes, supplemented with the analyses he has ordered, clearly tell what he, according to his own opinion, had excavated. This is because even the most careful documentation can give a later researcher of the material the same level of information that the director of the field work had in the field.

The aviation archaeologist should not proceed similarly. Principally he has no valid reason to excavate and document carefully e.g. the burning spot of a crashed aircraft (Fig. 1, the remains of an aircraft burnt on purpose). The reason for a procedural strategy diverging from traditional archaeology is the fact since its introduction that aviation has been a highly regulated activity leaving abundantly documented knowledge of both the history of the aircraft and its pilots. This is why the aviation archaeologist searches for a key for identification. Only one small part can be enough to identify the aircraft type. And if the archaeologist is lucky, he can find a part with a serial number. When such a part is found it opens the way to a certain aircraft, and when it is known its flight records can be analysed: the squadron that it belonged to, who flew each flight and why, when its engine was replaced etc.

Often the wreck found in the terrain is the answer to the last open question in the documents concerning the fate of the both the aircraft and the pilot(s): 'Disappeared on a bombing mission to Murmansk.' If enough remains of the wreck it may be clarified whether or not crashing involved enemy influence.

One central question of aviation archaeology regarding the Finnish Antiquities Act is whether the aircraft transform from a movable piece or object (of antiquity) to an immovable monument (of antiquity) or whether even the crashing point is such.

Fig 1 — This is what remained in 1988 of a Messerschmitt Bf 109 G-6 aircraft (most probably III/JG 5) which was burnt in 1944 by the retreating Germans at the Kaamanen airfield in Lapland. One small unmelted metal part proved to belong to the cockpit locking system of the tailwheel of the Messerschmitt Bf 109 type G-6. When an aircraft crashes at high speed the remains are even much sparser. Photo by Hannu Valtonen.

It should be remembered that the crashing point is often totally haphazard or the enemy, failed mechanics or pilot(s) do not decide it. On the other hand a spirit of place of just that historic event is born at the crashing point. Therefore, it is a good place to tell what once happened here: 'Precisely here a bomber crashed on its way to Murmansk.'

In the planning and execution of archaeological field work it should be borne in mind the fact that resources are always limited. Thus low resources should be directed where the expectation value of the research is high enough in view of the progress of scholarship. In the above-mentioned booklet published by English Heritage it is recommended that fieldwork: '...in conjunction with contemporary documentary sources, excavation should aim to recover as much information as possible about the circumstances of the loss. Sampling should take into account the distribution of surface debris in relation to subsurface remains; together these are strong indicators of the point or points of impact.' I see here the danger of over documentation. I remember also those fortunately already past times when it was believed that all tangible and intangible objects and phenomena could be collected and preserved as collections. Collection in those times was often close to the fetishist collecting mentioned below.

It is a totally different matter to research a prehistoric site from the formation of which there is no other knowledge than the material archaeologists excavate or palynologists obtain than to research archaeologically historical times which have left abundant documents.

I argue that the scrupulous documentation of a burned crash site of a wartime aircraft and its pilot(s) that have crashed at a speed of several hundred kph very seldom produce any really significant knowledge of the events of the past. If the aircraft has been identified by preserved parts and its serial number and accordingly war-time documents can tell that it was shot down in aerial combat, it do not matter very much to know where and with what it was hit or with what speed or in what position and where it crashed. In addition it has to be remembered that aviation archaeological research differs (or at least according my opinion should differ) substantially in both goals and resources from the work of aviation accident courts of inquiry.

Museum value or museality

According to Susan Pearce, collections are collected both individually and collectively with three main strategies in mind. These are souvenir, fetishistic and systematic collecting. Museums, or in fact museum professionals, follow as public collectors mainly the first and the last strategy.

At a time when it was believed naively the growth would be continuous, museums happily engaged in object bulimia, i.e. everything that was donated

was accepted. The understanding of realities and resources has brought sense to cultural heritage work, (including the management of collections) and has led towards strategies of sustainable development in actions of accession, storage, conservation and restoration, and deaccession.

When the Czech museologist Zbynek Stránský defined the core mission of museology he used and introduced the concept of museum value or museality. According to him, the mission of museology is to lead us to understand which objects contain and which do not contain museum value. At the same time, it should also lead us to understand the laws that create the museum value and how this process is used, or at least how it should be used.

Because everything cannot be preserved and remembered, much has to be left to oblivion and destruction. Therefore both our understanding of the past and the cultural and natural heritage we have created are results of cultural choices. The cultural interpretation produced by the choice can be called museum value, and after the choice follows the musealization process.

In museums of cultural history, museum values generally correlate highly with the information or contextual value of the object. The external form or appearance of the object does not decide the museum value, but e.g. a dirty, bloody and torn shirt may possess museum value to exceeding degree if it is associated with a significant historical person or event. An object the history of which is not at all known has seldom sufficient museum value to be good enough for the collections or to remain in them.

Some contexts have of course, been deemed more valuable than others. For example, the aforementioned shirt, because it is known to have been worn by King Gustavus II Adolphus when he fell on 6 November 1632 at Lützen. Objects which are connected with e.g. prominent persons contain a great deal of object energy, to use the concept introduced by Outi Peisa. This derives from the fact and emotion that just this object was present like an eyewitness when something momentous happened: 'If the object could only tell - - .'

An object connected with some less significant person can also gain high museum value if the events with which it is connected are considered to be e.g. nationally significant. The border between an ecclesiastical relic and a relic of secular society containing a great deal of cultural museum value and national symbol value respectively can ultimately be quite small. Because of this fact it happens sometimes in the musealization process the miracle that a cultural relic of the past transforms into a cultural, 'holy', relic.

JK-254 and a 'monstrance board' of a modern war aviation relic

On his 60th birthday, J-P Taavitsainen was given a war aviation reliquary 'monstrance board' (Fig. 2) which was made at the Finnish Air Force Museum.

Fig 2 — The 'monstrance board' of a modern war aviation relic: the only two photographs of the Finnish Air Force Junkers Ju 88, JK-254 (see Fig. 3 and 4) and between them a piece of the wreck. Photo by Janne Vilkkuna 2010.

It consist of the only two photographs known thus far of the Finnish Air Force aircraft Junkers Ju 88, JK-254 (Figs. 3–4), with a piece of the wreck in between them. On the back of the board is a text describing the context of the aircraft and its relic (here translated from Finnish into English): *Junkers Ju 88 A-4 jk-254 (production number 088 3883)* — JK-254 left on its last war flight from Onttola airfield 01/07/1944 at 00.35. The pilot was Lieutenant Erkki Pinomaa, navigator Lieutenant Karl Long, telegraph operator Corporal Esko Vaskelainen and gunner Corporal Jorma Joutsenvirta. The goal was to bomb the Multalahti road crossing area on the Karelian Isthmus as part of a unit of ten Junkers aircraft of Bomber Squadron 44. At 00.50 o'clock the unit turned towards the target area in direction 185 at an altitude of approximately 1,000 m altitude in flights flying as oblique wedges. The JK-254 flying in the first wedge fell behind from its place and below the others. The pilot tried to regain the position place, but the climb ability of Junkers Ju 88 with a bomb load was ineffective and the aircraft apparently lost speed and drifted into the propeller stream of the aircraft in front it. According the court of inquiry, the aircraft went into a tailspin and crashed at 00.55 in the shallow waters of Rauvanlahti Bay in Liperi and was completely destroyed. Eyewitnesses told that the fuel of the aircraft burned on the surface of water surface for a long time. No one was seen jumping from the aircraft. The estimated crash speed into the water had been possibly as high as 600 kph. The crew was killed instantly.

The Junkers Ju 88 was a medium heavy bomber, which were equipped with dive brakes under the wing for dive bombing. The brakes were removed in Finland and the aircraft was used with a shallower dive angle or for horizontal bombing. The aircraft were purchased from Germany in the spring of 1943, their number totalling 24 (id JK 251–274). The maximum bomb load was 2 500 kg, but due to the small size of Finnish airfields the bomb load rarely exceeded 1 500 kg. The internal bomb bay had twenty-eight 50 kg bombs. Under the inner wing (between the engine and the airframe) were four bomb racks for 250, 500 or 1 000 kg bombs. For defence the aircraft had four 7.92 mm MG-81 machine guns, two of them shooting back and up, one forward and one twin machine gun back and down. In addition, a 20 mm MG FF cannon could be installed in the nose.

After the war, the Finnish Air Force had eleven remaining JK aircraft. The last one was withdrawn from service in the autumn of 1948.

Specifications — Length: 14.36 m, Wingspan: 20.08 m, Height: 5.07 m, Engines: 2 x Junkers Jumo 211 J (1 410 hp each), Empty weight: 8 000 kg, Take-off weight: 13 750 kg, Maximum speed at 5 000 m 465 km/h, Ceiling: 8 200 m, Flight distance: 600 km 2.

This part of the aircraft wreck was lifted in autumn 2008 in connection with the bomb clearing of the wreck in shallow water. The wreck was in a clay layer approximately six metres deep

Fig 3 — JK-254 in service probably at Onttola airfield, E Finland, 1943. Photo by the Finnish Air Force Museum.

Fig 4 — Two Finnish Air Force Junkers Ju 88 probably at Onttola airfield. In the background JK-254. Photo by the Finnish Air Force Museum.

ENDNOTES

- 1 <http://www.aviationarchaeology.com/src/aaair.htm>
- 2 <http://www.english-heritage.org.uk/content/publications/docs/milaircsites.pdf>

REFERENCES

Digital Sources

AAIR: *Aviation Archaeological Investigation and Research*. <<http://www.aviationarchaeology.com/src/aaair.htm>>

SCHOFIELD, JOHN; HOLYOAK, VINCE ET AL. 2002. *Military Aircraft Crash Sites: Archaeological guidance on their significance and future management*. <<http://www.english-heritage.org.uk/content/publications/docs/milaircsites.pdf>>

3

4

Ancient Skis from Museum of the Lake District of South Ostrobothnia, Finland, or Museum "Finds"

A possibility to Improve Our Knowledge of Ski
Development. The Many Faces of Snow Sports

Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2017. s. 129–142
Helsinki: Suomen urheiluhistoriallinen seura 2017.

Olen edellä maininnut Sumiaisten, Konneveden, Kinnulan ja Mäntän muinaisuskset. Käivomme 1980-luvun alussa yhdessä Jussi-Pekka Taavitsaisen kanssa Konginkankaan Pyhäsalon nk. lapinraunion, mikä johti sekä lapinraunionprojektiin että laajempaan Keski-Suomen esihistoriaprojektiin. Julkaisin sen tulokset Keski-Suomen maakuntahistorian ensimmäisessä osassa 1999. Yhdeksi yhteiseksi projektiksi muodostuivat myös maamme lukuisat muinaisuskset, joista Taavitsainen kokosi kattavan tiedoston.

Isoisäni hyvä ystävä, maamme ensimmäinen kotiseutuneuvos, Väinö Tuomaala (1916–1975) oli perustanut Evijärvellä Väinöntalon eli Järviseudun museon. Kun Tuomalaan syntymästä tuli

kuluneeksi sata vuotta, järjestettiin asian kunniaksi juhla, jonne minut pyydettiin juhlapuhujaksi. Juhlapaikkana oli Alapään nuorisoseuratalo, mutta ennen juhlaa vierailin Väinöntalolla, jossa olin käynyt lapsuudessani useasti. Nyt näin kellarikerroksen näyttelyssä "uusin silmin" monta muinaisuskset. Niistä syntyi tutkijoiden, museon ja kunnan yhteisprojekti, johon sisältyi suksien radiohiiliajoitukset Timo Kuokkasen rutiinilla ottamista näytepaloista. Alla oleva hiihtokongressissa esitetty yhteisartikkeli julkaistiin englanniksi Suomen Urheiluhistoriallisen seuran vuosikirjassa 2017. Sen lisäksi kirjoitin suomeksi alla olevan värikuvallisen artikkelin Lappajärven Jouluun.

*Janne Vilkuna¹, Jussi-Pekka Taavitsainen² and
Timo Kuokkanen³*

Ancient Skis from Museum of the Lake District of South Ostrobothnia, Finland, or Museum “Finds”: A possibility to Improve Our Knowledge of Ski Development

More than 200 ancient skis have been found in bogs or other waterlogged places in Finland. Janne Vilkuna proposed in 1984 that ancient skis had not ended up in waterlogged surroundings by accident but deliberately by an unidentified ancient custom. He also rejected the explanation that the foot space had been broken in order to get the toe strap of the binding for reuse. On the contrary, he explained that the purpose was to make the ski useless.⁴ In 1997, Vilkuna introduced four main explanations why skis existed in waterlogged places. Of these, he considered offering to be the most probable explanation.⁵ Steinar Sørensen stated in 1998 that in some Norwegian and Finnish ancient skis and in every fourth Swedish ski the foot space was broken. He explained this being a pre-Christian custom to make the skis useless.⁶ Next year Leif Torgersen discussed the same problem in Norwegian context and suggested seven different explanations. Last in his list was offering.⁷ Latest

Jussi-Pekka Taavitsainen and his group has complemented and specified the analysis of ancient skis.⁸

The reason behind making the skis useless could be “practical” in that sense that this custom prevented their further use by:

- * putting only one ski of the pair in one location
- * removing the bindings
- * destroying deliberately the foot space.⁹

The main questions are: Who or what was prevented to ski, when did the custom begin and end, why did it cease, how many skis there still are in the bogs?

The first datings of ancient skis were done with the help of pollen analyses of the find layer. These have turned out to be too old because the find layer is older than the ski. The skis have been pushed or sunken down into the bog through younger layers. The old datings have been corrected since the radiocarbon dating was introduced in the late 1960s. E.g., the ski of Lapua Toijanniemi was pollen dated to 800 BC¹⁰ and later the radiocarbon dating gave the result cal AD 1180 (1267) 1290. It is also important to remember that the age of the raw material, the wood with numerous tree rings, and the time of making the ski itself may differ considerably.

The classification of ancient skis

Nordic prehistoric skis were classified in the 1930s into three main types by K. B. Wiklund¹¹ and to four main types by Gösta Berg.¹² The new classification based on radiocarbon dates was developed by Ernst Manker in 1971.¹³

* Type A: Low (not raised) step or foot space (in Finnish: päläs) with vertical pairs of holes for binding; underside flat, without a groove (in Finnish: olas)

* Type B: Low step between carved side lists with binding holes; underside flat, without a groove

* Type C: Raised and inset foot space with horizontal strap hole; underside in four variants:

C1) flat to slightly convex, without a groove;

C2) with single groove, rounded or sharply incised;

- C3) with double grooves (two or three);
- C4) with carved edge lists.

The late Iron Age skis are mainly made with great skill and the tip is often decorated with carved lines and lacings. Especially the lacings testify of the culture that created them. People who are struggling for their living in the winter in the interior/hinterland are not motivated to make such decorated objects.

Only one Finnish ski, found in Mänttä in 1991, had remains of bindings.¹⁴ Later a similar find has been made in Lesja, Norway, in 2014.¹⁵

Most of the finds cover the Finnish Iron Age (500 BC – AD 1200/1300). At the other end of the chronology, we have numerous traditional skis in Finnish museum collections dating to the 19th century. We know well these late skis and their different geographical types, which differ much from the Iron Age and Medieval skis.

Approximately dozen skis are dated to the Middle Ages or to the post-Medieval period. In fact, we know presently the development of prehistoric skis better than that of the Medieval and post-Medieval skis. More dates are needed to demonstrate the development of the ski from the end of Iron Age to the 19th century.

The research area and material

At least 80 ancient skis are known in Ostrobothnia thanks to traditional agriculture and especially the activity of clearing land for cultivation by burn beating, ditch digging and lowering the level of lake surfaces for farming land.

The Lake District of Ostrobothnia covers the municipalities of Soini, Vimpeli, Lappajärvi, Evijärvi and the town Alajärvi. In the region seven ancient skis have been brought to the collections of National Museum of Finland (Evijärvi 3, Alajärvi 1 and Lappajärvi 3), but so far, none of them has been radiocarbon dated.

There are some 300 professionally run museums and then over 800 local history museums run by volunteers in Finland. Especially in the latter one may find skis, which have not been studied and published. We present one recent example.

Janne Vilkuna, the president of the Finnish Local Heritage Federation (in Finnish Suomen Kotiseutuliitto), was invited to give a speech in August 2016 at the Centennial of the late Väinö Tuomaala (1916–1975), the founder and collector of the Museum of the Lake District of South Ostrobothnia, Evijärvi, in Finland.

Fig.1. Main building, Museum of Lake District of South Ostrobothnia. The door to the cellar where the skis were found can be seen on the left corner. Photo Janne Vilkuna 2016.

When reading the Museum's guidebook¹⁶ Vilkuna noticed mentions of ancient skis, which were new to him. The find locations of three of them were superficially mentioned without detailed information.

Vilkuna visited the museum before his speech and “found” four very interesting unpublished bog find skis hanging on the wall in the cellar, which had been turned into a hunting exhibition.

We have named the skis Evijärvi 1-4. There was also an object too heavy to be a ski, Evijärvi 5, which might be a part of a runner. It is not described more closely here. Unfortunately, Väinö Tuomaala did not number his museum objects nor did he keep a main register. Except the information in the guidebook, we did not have exact information concerning the find locations, only that they have been found somewhere in Southern Ostrobothnia. Fortunately, Tuomaala had written with a lead pencil the names of the finders on two skis. But where were the two other found? The guidebook mentions that

Fig. 2a-b. The ancient skis as they were when found in the exhibition, from left: the possible runner, Evijärvi 4, Evijärvi 2, Evijärvi 1 and Evijärvi 3. Photo Janne Vilkkuna 2016.

the Cape Viinaniemi ski is a short “kalhu” and the Cape Isoniemi ski is like other skis found in the region with decorations typical of thousand year back in time. It is a common thought learned in the schools of Finland that the oldest skis were unpaired: with a short kicking ski, “kalhu” or “sivakka” and a long gliding ski, “lyly”. This wrong idea is often put forward when single found ancient skis are presented. The Cape Viinaniemi ski is most probably the short, 112 cm long Evijärvi 4, and the typical decorated ski from Cape Isoniemi is the only decorated Evijärvi 1.

With these facts, the guidebook information with descriptions and newspaper clippings in Väinö Tuomaala’s scrapbook¹⁷ the find places of each ski and the possible runner could be solved.

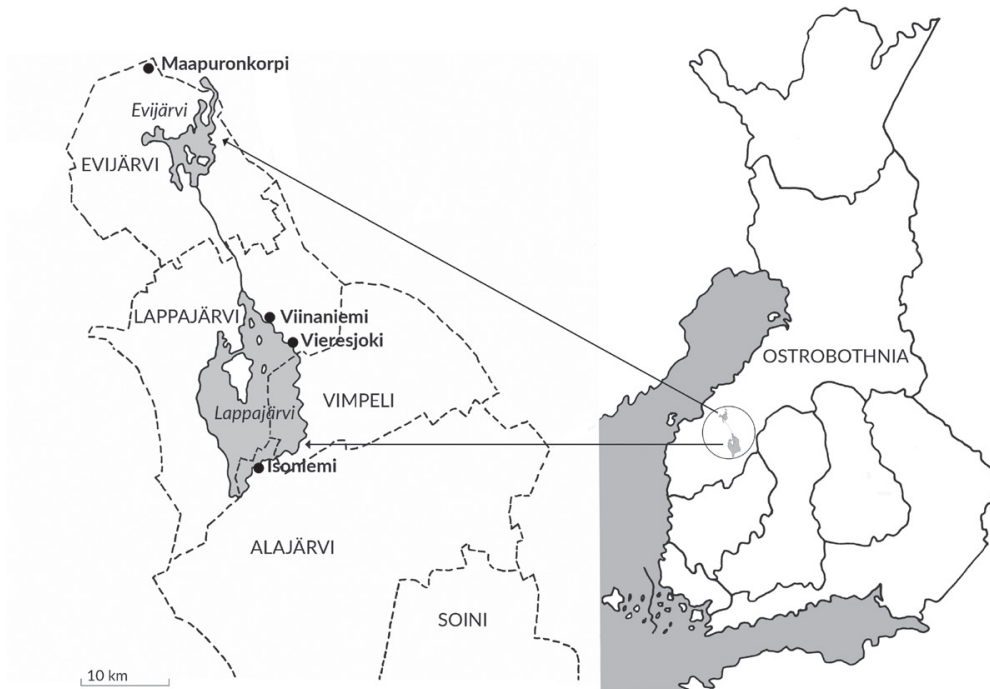

Fig. 3. Ostrobothnia and the Lake District with the lakes, municipalities and find locations of the skis (dots). Drawing Päivi Lamberg 2017.

The description and figures of the skis

Evijärvi 1. Alajärvi, Cape Isoniemi in Lake Lappajärvi.

A fragment without tip, length 180 cm, width 10,2 cm and the largest thickness 3,2 cm. The width of the foot space 7,1 cm. The width of the binding hole, 115 cm from the tail, is 4 cm. The ski has suffered damages: it is bended and the edge has many holes. The bottom groove lacks clear edges.

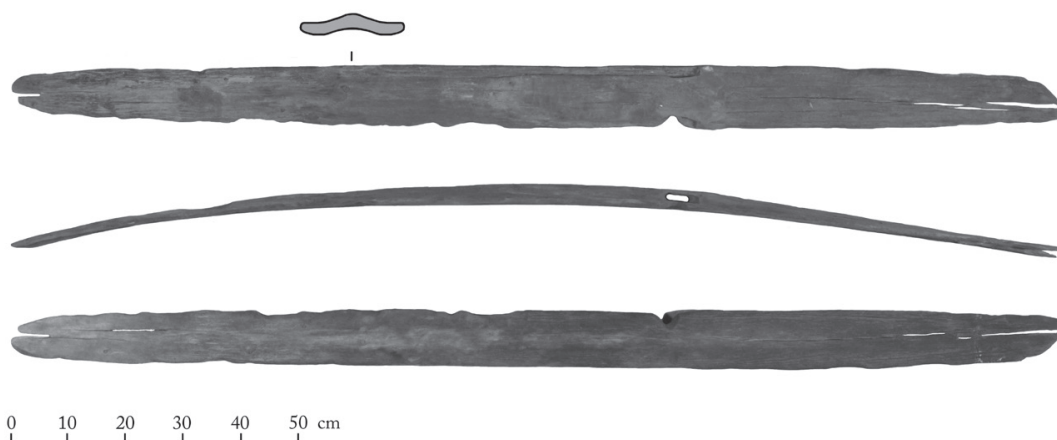

Fig. 4a. Ski Evijärvi 1. Photos and drawing Timo Kuokkanen 2017.

Fig. 4b. The area of the foot space. Photo Timo Kuokkanen 2017.

Evijärvi 2. Lappajärvi, at the mouth of the River Vieresjoki, 1963.

A fragmentary ski, part of the tail and tip have been broken away. The length is 174 cm, width 11,6 cm, thickness 3 cm. The width of the foot space is 7,5 cm. The front part of the foot space has been chopped off with an axe. The width of the binding hole is c. 3,5 cm. The binding hole is 88 cm from the tip. The edges of the bottom groove are clear and their width is 3,7 cm. There are two thin double grooves in the bottom groove, which unite at the tip. Type Manker C2.

At the edge of the destroyed foot space there are two hole pairs. At the bottom, the holes are connected with a shallow groove. It is obvious that when there has been a crack in the foot space, it has been repaired with a binding, which does not wear out when skied. The finder is Erkki Lehto.

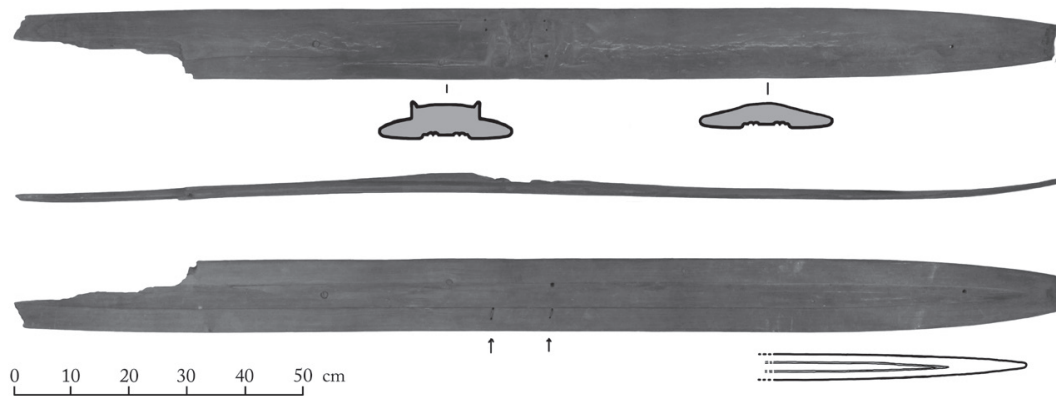

Fig. 5a. Ski Evijärvi 2. Photos and drawing Timo Kuokkanen 2017.

Fig. 5b-c. The area of the foot space from above and under.
Photo Timo Kuokkanen 2017.

Evijärvi 3. Evijärvi, Sydänmaankylä, Maapuronkorpi, 1946.

The front part of a ski, which is broken at the binding hole of the foot space. The length is 117 cm, width 10,3 cm and thickness 2,6 cm. The edges of the bottom groove are not clear but the width is about 4 cm. The tip is shaped. The founder is Einari Sulkakoski. The ski was found in the depth of 30 cm in the bog. The missing back part has been burnt in the burn beating.

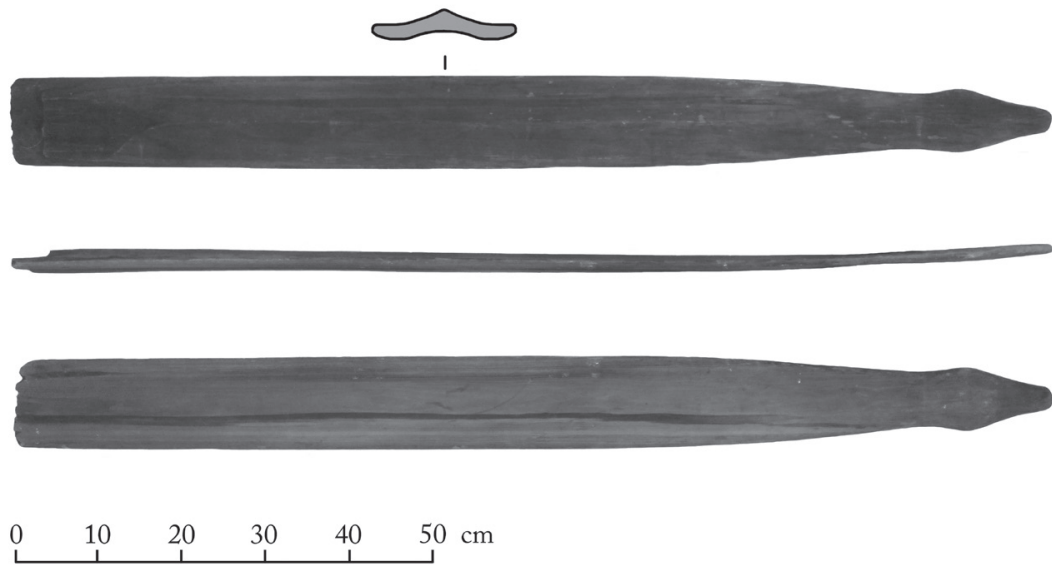

Fig. 6a. Ski Evijärvi 3. Photos and drawing Timo Kuokkanen 2017.

Fig. 6b. The area of the foot space. Photo Timo Kuokkanen 2017.

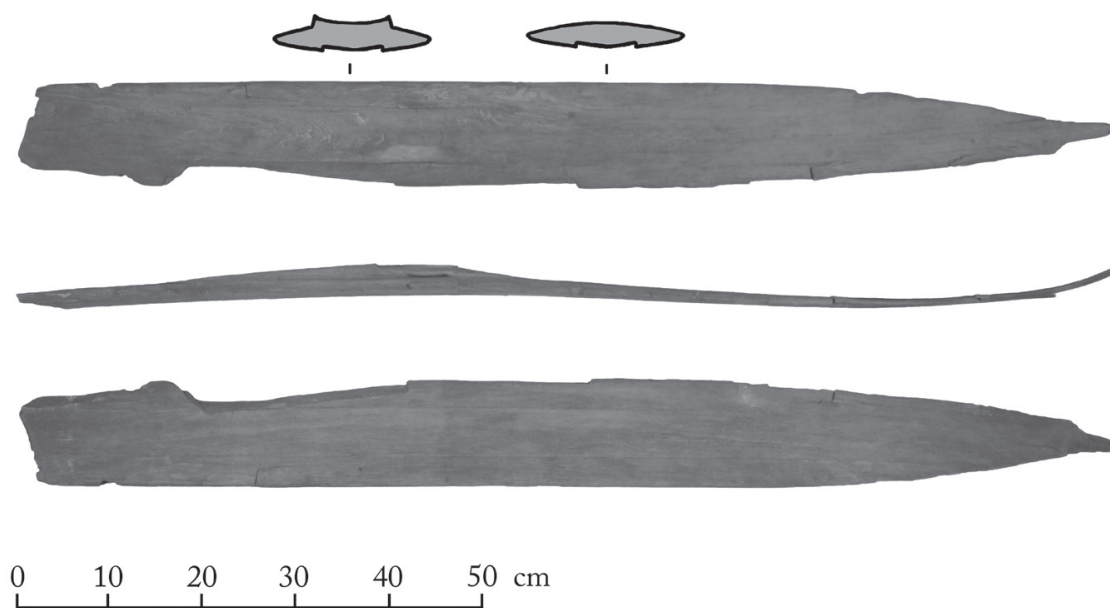

Fig. 7a. Ski Evijärvi 4. Photos and drawing Timo Kuokkanen 2017.

Fig. 7b. The area of the foot space. Photo Timo Kuokkanen 2017.

Evijärvi 4. Lappajärvi, Itäkylä, Cape Viinaniemi, Lake Lappajärvi.

A fragmentary ski with a broken tail. The length is 112 cm, width 10,8 cm and thickness 2,7 cm. The width of the bottom groove is 4,7 cm and that of the binding hole 4 cm. Type Manker C2.

Only Evijärvi 1 has some kind of decoration (simple lines or grooves), but none have carved lacings etc. which are typical for the Finnish late Iron Age skis. Based on decorations we can propose that Evijärvi skis could be either older or younger than late Iron Age. Samples of the skis were sent to the Angstrom Laboratory, Uppsala University, Sweden, for radiocarbon dating.

Table 1. The results and calibrations given as presented by the Laboratory. The most probable calibrated age in bold.

ski	sample	¹⁴ C age BP	calibrated age AD (95,4%)
Evijärvi 1	Ua-56166	138 ± 26	1660AD (41,3%) 1780AD 1790AD (54,1%) 1950AD
Evijärvi 2	Ua-56167	1187 ± 26	770AD (92,5%) 900AD 920AD (2,9%) 950AD
Evijärvi 3	Ua-56168	117 ± 26	1650AD (18,7%) 1700AD 1720AD (55,2%) 1820AD 1830AD (1,4%) 1960AD
Evijärvi 4	Ua-56169	1292 ± 27	660AD (95,4%) 780AD
[Evijärvi 5	Ua-56170	93 ± 26	1680AD (25,9%) 1730AD 1800AD (69,5%) 1930AD]

The oldest dates are in the Finnish prehistoric chronology from the Merovingian period (AD 575–800) and Viking Age (AD 800–1025). Contrary to our expectations, these skis belong to the periods when skis were often decorated.

It has been long known that the archaeological signs of the rich Iron Age culture of Southern Ostrobothnia disappeared during the Viking Age. All our finds are found in the Southern Ostrobothnian Lake District behind the permanently settled areas. The internet register of prehistoric sites and find places held by National Board of Antiquities¹⁸ demonstrates the situation well. The Iron Age sites in the Lake District are very rare: Soini 48 prehistoric sites/no Iron Age, Alajärvi 81/1,

Vimpeli 50/-, Lappajärvi 80/3 and Evijärvi 100/-.¹⁹ The Alajärvi and Lappajärvi finds do not represent proper settlement sites but stray finds. It is interesting to note that when Viking Age finds, in our case Evijärvi 2, are found in Ostrobothnia they are from backwoods and not from settled areas. The Viking Age find testifies that after the disappearance of the Iron Age settlement of Ostrobothnia the interior, however, was utilized, probably by the local hunting and fishing population.

The skis from Lappajärvi and Evijärvi verify that the habit to “deactivate” skis and to conceal them in waterlogged surroundings is a custom dating in the region back to the Iron Age (Evijärvi 2 and 4). Maybe the most interesting observation is, however, that the younger dates verify that the custom was still alive about 200 hundred years ago (Evijärvi 1 and 3) when inhabitants had long been confessing the Christian faith.

It is also interesting to notify that in summer 1963, when the water level of Lake Lappajärvi was exceptionally low, five prehistoric sledge runners of the central-grooved type were found on the shores of the lake.²⁰ This type of runner is usually dated to the end of the Stone Age. What is behind these finds? The same custom as with skis?

Acknowledgements:

Väinö Tuomaala Museum, Evijärvi, Finland.

Miss Tuija Ahola, Mr Mauno Puotinen and Mr Urpo Purola helped the authors, especially in locating the find places.

Association of Lake District of Ostrobothnia (fi. Järvisseutu-seura) paid the dating of the skis.

Museum assistant Henni Mäntylä, County Museum of Southern Ostrobothnia (Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseo) helped with Väinö Tuomaala's archive.

Drawer Päivi Lamberg, Open Science Centre/University Museum of Jyväskylä University, drew the find place map.

References

- 1 Professor of Museology at Jyväskylä University, Finland.
- 2 Professor emeritus of Archaeology at Turku University, Finland.
- 3 MA of Archaeology from Turku University, Finland.
- 4 Janne Vilkuna, "Ancient skis from Central Finland." *Fennoscandia Archaeologica I* (1984), 39; cf. Janne Vilkuna, "Kinnulan pienapohjainen muinaissuksi." Sitä kuusta kuuleminen. *Studia historica Jyväskyläläensia* 41 (1990), 32 and Janne Vilkuna, Mäntän karvapohjainen muinaissuksi. *Masunni* 1 (1993), 65.
- 5 Janne Vilkuna, *Mäntän muinaissuksi*. Jyväskylä 1997, 36–37.
- 6 Steinar Sørensen, "Daterte skifunn fra middelaldern - Et omriss av middelalderens skihistorie." *Collegium Mediavale* Vol. 9 1996/1–2 (1998), 24–25.
- 7 Leif Torgersen, "Hva myrene skjulte." *Skiforeningen Årsbok* 1999, 30–32.
- 8 Jussi-Pekka Taavitsainen and Henry Forssell and Janne Vilkuna, Suojoki at Keuruu - a mid 14th century site of the wilderness culture in the light of settlement historical processes in Central Finland. *Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia - Humaniora - Annales Academiae Scientiarum Fennicae* 346 (2007). Helsinki.
- 9 See Janne Vilkuna and Jussi-Pekka Taavitsainen (2004), "Why do we find ancient skis? - The testimony of two recent finds from Finland." *3rd FIS Ski History Conference Mürzzuschlag - Graz 2004*. In Finnish: Janne Vilkuna and J.-P. Taavitsainen, Miksi löydämme muinaissuksia - kahden tuoreen löydön todistus. Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2005 - Finlands idrottshistoriska förenings årsbok 2005, 55–63.
- 10 Ski: T. I. Itkonen, "Muinaissuksia ja -jalaksia VIII". *Suomen Museo* 1949. Dating: Esa Hyyppä, "Lapuan ja Pattijoen muinaissuksien geologinen ikäys." *Suomen Museo* 1950.

- 11 K. B. Wiklund, "Den nordiska skidan, den södra och den arktiska." *På skidor* (1931), 5–50.
- 12 Gösta Berg, "Förhistoriska skidor i Sverige." *På skidor* (1933), 142–169.
- 13 Ernst Manker, "Fennoskandias fornskidor - Preliminär rapport från en inventering", *Fornvännen* 1971.
- 14 Vilkkuna 1993 and 1997 and Janne Vilkkuna, "The binding of the prehistoric ski from Mänttä, Finland." *History of Skiing Conference Holmenkollen, Oslo 16. – 18.9.1998*.
- 15 Lars Pilø, Secrets of the ice, Skien fra Reinheimen [From: <http://secretsoftheice.no/blog/2016/06/03/skien-fra-reinheimen/> retrieved August 14, 2017]
- 16 *Evijärven Väinöntalo*. Väinö Tuomaalan museosäätiö s.l. 1966, 15.
- 17 Väinö Tuomaala's archive, kept in the County Museum of Southern Ostrobothnia (Fi. Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseo), Seinäjoki, Finland.
- 18 Museovirasto, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, Arkeologiset kohteet [From: https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_default.aspx retrieved August 14, 2017]
- 19 Two of the Iron Age finds from Lappajärvi and the only one from Alajärvi are oval flint stones made of quartzite. These are mainly found in the shore area or close to water.
- 20 Kopisto, Aarne. "Uusia jalaslöytöjä." *Suomen Museo* 1964. About the runner type see Timo Kuokkanen, 2000. "Stone Age sledges of central-grooved type: Finnish reconstructions." *Fennoscandia archaeologica XVII* (2000), 37–56.

Neljä Järvisseudun muinaissuksea Väinöntalon kokoelmista

Lappajärven Joulu 2017. s. 50–52.
Lappajärvi 2017.

Neljä Järvisseudun muinaissuksea Väinöntalon kokoelmista

Kirjoitin viime vuoden Lappajärven Jouluun artikkelin Arvoitukselliset muinaissukset, jossa selostin miksi sukset olivat ehdoton elämän edellytys muinaisessa Suomessa, millaisia suksimalleja oli ja erityisesti mikä selittänee lukuisten suksien löytymisen soista ja vesijätöistä yksittäin eikä pareittain. Tuolloin en arvanut miten pian artikkeli saisi jatko-osan: se on tässä!

Muinaissuksia Pohjanmaalta ja Järvisseudulta

Pohjanmaalta tunnetaan noin 80 Suomen kansallismuseon kokoelmiin päätyneitä muinaissuksea, joista seitsemän on peräisin Järvisseudulta: Alajärveltä yksi, Lappajärveltä kolme ja Evijärveltä kolme. Museon luettelotietojen mukaan yhden Lappajärven suksen löytöpaikkaa ei tiedetä, toisen löytöpaikka on "Nuottiniemen ja Kotikarin väli" ja kolmas on tavattu "Kärnänojasta" liistekatiskan liistona!

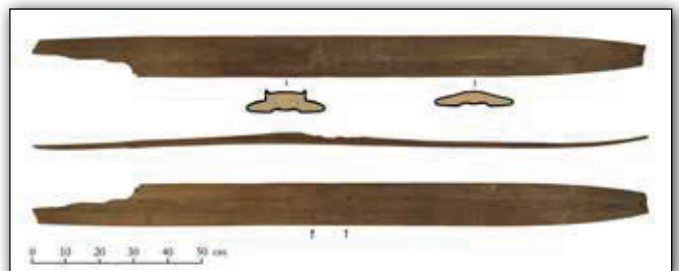
Yhdestäkään Järvisseudun muinaissuksesta ei oltu tehty luotettavaa radiohiiliajoitusta. Aiemmin muinaissuksien ikä selvitettiin ajoittamalla eri aikojen ilmastovaiheiden aikaisten kasvien tuottamien siitepölyjen avulla se suontms. löytökerros, josta sukki löytyi. Tällöin ei ymmärretty, että sukki oli iältään paljon nuorempi, sillä se oli aikanaan painettu löytökerrokseensa. Esimerkiksi Lapuan Toijanniemen "siitepölyajoitettu" pronssikautinen sukki muuttui myöhemmin radiohiiliajoituksen (ks. erillinen tietolaatikko) avulla rautakauden ja keskiajan vaihteen sukseksi. Ajoitusten ero on peräti 2000 vuotta!

Väinöntalosta "löytyy" muinaissuksia

Urheiluhistoriaan perehtynyt dosentti Heikki Roiko-Jokela kysyi minulta loppukeväällä 2016 olisiko minulla esitystä muinaissuksista Jyväskylän yliopistossa maaliskuussa 2017 järjestettävään kansainväliseen hiihtokongressiin. Totesin, että olen jo valitettavasti julkaissut kaikki eteeni tulleet löydöt. Tutkija tarvitsee tietojen ja taitojen lisäksi tutkimuksessa menestyäkseen usein myös jotain muuta, nimittäin onnea! Sitä alkoi näkyä, kun minua pyydettiin pitämään juhlapuhe Evijärven kotiseutujuhlaan Alapään nuorisoseuratalolla 28.8. kotiseutuneuvos Väinö Tuomaalan (1917–1975) syntymän satavuotisuuden kunniaksi. Luin puhetta valmistellessani Tuomaalan muistokirjoitukset ja hänen 50-vuotispäivilleen vuonna 1966 valmistuneen kansalaisten ja yhteisöjen onnittelukirjan, joka oli samalla Väinöntalon museon opas. Yllätyksekseni siinä mainittiin näytteillä olevat muinaissukset, jotka olivat

Neljä muinaissuksea yhdistelmäkuvasa Väinöntalon museon näyttelyssä elokuussa 2016. Seinällä roikkuu vasemmalla rautalangasta kärki alaspäin Evijärvi 4, sen vieressä oikealle päin on Evijärvi 2, Evijärvi 1 ja Evijärvi 3. Valokuvat Janne Vilkuna.

Evijärvi 2. Huomaa halkeaman korjaukseen käytetyt kaksi suksen läpi kulkevaa reikäpäriä ja pois hakattu kohopäätä. Piirroksat ja valokuvat Timo Kuokkanen 2017.

Evijärvi 3. Suksesta ei ole säilynyt lainkaan päleistä, joka on tärkeä suksen tyyppiä pääteltäessä, sillä suksen takapäätä on tuhoutunut kydönpoltossa. Piirros ja valokuvat Timo Kuokkanen 2017.

minulle täysin tuntemattomat. Niinpä menin hyvissä ajoin Väinöntalolle ennen juhlaa ja siellähän neljä suksea oli eräsastolla päarakennuksen kellarikerroksessa.

Olen jo pitkään kerännyt Turun yliopiston arkeologian professori emeritus Jussi-Pekka Taavitsaisen kanssa tutkimusaineistoja maamme muinaisuuksista ja turkulainen maisteri Timo Kuokkanen on ansioitunut muinaisten jalojen tutkijana. Suksien ”löytymisestä” alkoi minun, Taavitsaisen ja Kuokkasen muinaisuuksiprojekti, jonka myötä saatoim luvata esitelmän tulevaan kongressiin. Sukset saivat tutkimusnimet Evijärvi 1-4.

Löytöpaikan etsintää

Aivan ensiksi Kuokkanen matkusti pyynnöstäni Evijärvelle ja dokumentoi sukset mittaamalla, piirtämällä ja valokuvaamalla. Lisäksi hän otti radiohiiliajoituksiin tarvittavat pienet näytteet, jotka lähetettiin Upsalan ajoituslaboratorioon. Ajoituksen kustansi Järviseuutu-Seura.

Keskeisin ongelma oli, ettei Väinö Tuomaala ollut pitänyt kovinkaan tarkkaa kirjaa museoesineistä eikä aina

Evijärvi 1. Palkään etupuolella (kuvassa oikealla) erottuu suksen reunoja myötäileviä uria eli rikkoja. Piirros ja valokuvat Timo Kuokkanen 2017.

Kartta Väinöntalon neljän muinaisuuksien löytöpaikoista. Suomen kartassa on nk. historiallisten maakuntien rajat. Piirtänyt Päivi Lamberg, Jyväskylän yliopiston Avoimen tiedon keskus 2017.

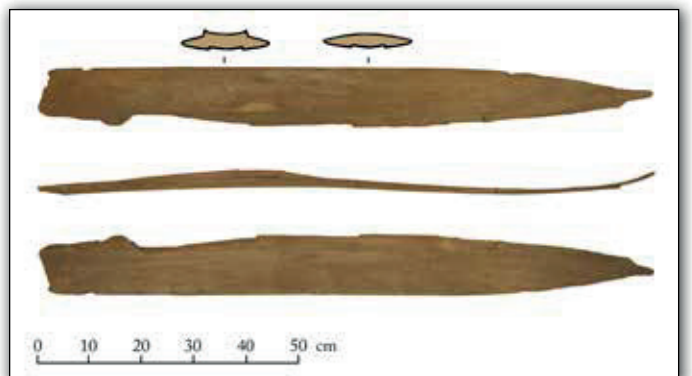
merkinnyt niihin yksilöivää museonumeroa. Siis mistä sukset oli löydetty? Väinöntalon vuoden 1966 oppaassa mainittiin suksista:

”Muinaisuuksia, joita Väinö Tuomaala on Ähtäväjoen vesistöä saanut tutkittavaksi toistakymmentä kappaletta, on tässä museossa yksi eheä potkusuksi eli kalhu. Se on löydetty Lappajärvestä, Itäkylän Viinaniemen päästä. Tälle pariksi sopii pitkä liukumasuksi eli lyly, joka on löydetty Lappajärvestä, Vimpelin Vieresjoen suusta. Alajärven Isonniemen rannasta löydetty sukki on samaa tyyppiä kuin useimmat Lappajärven seudulta löydetyt muinaisuuksut. Niiden koristelu viittaa tuhannen vuoden takaiseen lappalaisaikaan.”

Museossa aikanaan työskennellyt Etelä-Pohjanmaan liiton kehittämissuunnittelija Tuija Ahola muisti, että Tuomaalalla oli ollut usein tapana merkitä hankkiemiinsa esineisiin lyijykynällä saantitietoja. Kun mainitsin tästä Kuokkaselle, hän havaitsi tosiaan kahdessa suksessa heikot merkinnät. Ensimmäisen, Evijärvi 2:n, oli löytänyt Erkki Lehto Vimpelin Rantakylästä vuonna 1963. Rantakylä ei kuitenkaan tarkoita suksen löytöpaikkaa, vaan se oli Erkki Lehdon asuinpaikka, eikä Vieresjoen suu ole Vimpelin vaan Lappajärven kunnassa. Toisen, Evijärvi 3:n, oli löytänyt Einari Sulkakoski vuonna 1946 kydönpoltossa Evijärven Sydänmaankylän Maapuronkorvesta. Evijärvi 3:ssa on tosiaan palon jälkiä. Entä Evijärvi 1 ja Evijärvi 4, mistä ne ovat? Niiden täytyy olla nuo oppaan mainitsevat Itäkylän Viinaniemen ja Alajärven Isonniemen sukset. Vaan kumpi on kumpi? Tuomaala mainitsi Viinaniemen suksea kalhuksi ja Isonniemen suksea koristelluksi. Vain Evijärvi 1:ssä on jonkinlaista koristelua eli suksen reunoja myötäileviä viivoja (rikkoja) eli se oli Isonniemen (nykyinen karttanimi on Isonniemi) sukki. Aivan tarkkoja löytöpaikkoja ja -tapoja ei voida enää selvittää, koska löydöistä on kulunut näin pitkä aika.

Kaksi suksista, Evijärvi 2 ja Evijärvi 4 ovat kohopälkäistä nk. botnista tyyppiä, joka on yleinen rautakauden ja keskiajan alun suksimalli. Ne ovat suhteellisin leveitä ja lyhyitä ja pälös eli jalansija on erillisenä muuta suksea kapeampi kohouma.

Kouluissamme opetettiin itsenäisyytemme alkupuolella muinaisten suksiemme olleen epäparisia eli suksiparissa on pitkä ja kapea liukumasuksi eli lyly ja lyhyt ja leveä

Evijärvi 4. Kohopälkäisen suksen leveys on lähes 11 cm. Piirroksut ja valokuvat Timo Kuokkanen 2017

potkusuksi eli kalhu. Epäpariset sukset ovat kuitenkin muinaissuksistamme kaikkein nuorin tyyppi. Evijärvi 4 ei siis ole kalhu vaan tyyppillinen botninen suksi ja se on löydetty Viinaniemestä.

Evijärvi 2 on ehkä mielenkiintoisin kahdesta syystä. Ensiksi se on aikoinaan haljennut ja sitä on paikattu kahdella reikäparilla, joiden kautta halkeama on ”ommitettu” kiinni. Toiseksi sen pälas on rikottu tahallaan ja tarkoituksella kirveellä. Vastaavia rikottuja suksia on löydössämme useita. Pälkään poisto on selvä osoitus siitä, että suksi on tehty käyttökelvottomaksi, mitä on edesauttanut myös siteiden poistaminen ja vain yhden suksen ”suohon” laitto. On siis estetty jotakuta hiihtämästä, mutta ketä, elävää, vainajaa tai henkiolentoa, sitä emme enää voi tietää emmekä todistaa.

Väinöntalon suksien ikä selviää

Pidin Väinöntalon suksista esitelmämme hiihtokongressissa, mutta esitys oli vielä vajaa koska radiohiiliajoitukset puuttuivat. Ne saatiin kesällä ja tulos oli seuraava:

Suksi	Radiohiilivuosisia ennen nykyaikaa	Todennäköisin kalibroitu ajoitus
Evijärvi 1	138 ± 26	1790 – 1950
Evijärvi 2	1187 ± 26	770 – 900
Evijärvi 3	117 ± 26	1720 – 1820
Evijärvi 4	1291 ± 27	660 – 780

Evijärvi 1 ja Evijärvi 3 ovat siis arkeologien kielellä ”nykyaikaisia”, mutta rautakauden aikakausien mukaan Evijärvi 4 on merovingiajalta (550–825 j.Kr.) ja Evijärvi 2 viikinkiajalta (825–1050 j.Kr.). Ne todistavat, ettei Järviseu tu suinkin ollut rautakauden lopulla autio, vaan siellä liikkui ainakin ajan erämiehet talvisen saaliin perässä. Eikä vain talvella, sillä tuskinpa suksia suohon ja vesijättöihin talvella laitettiin, vaan se tehtiin sulien vesien aikana!

Evijärvi 2 ja Evijärvi 4 eivät kuitenkaan ole yhtään kahta vanhempaa suksea arvottomampia, päinvastoin ne osoittavat, että rautakaudella alkanut tapa laittaa suksi suohon tai vesijättöön jatkui tavattoman pitkälle uudelle ajalle, vaikka väki oli sisäistänyt aikaa sitten vankan kristinuskon. Silti vanhoihin tapoihin turvattiin vielä pitkään, esimerkiksi kylvö oli paras tehdä kasvavan kuun aikaan.

Ajoitusten jälkeen saatoimme kirjoittaa kongressiesitelmämme valmiiksi ja se ja muut esitelmät julkaistaan englanninkielisinä Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirjassa 2017. Vaan kuinkakohan monta tutkimukselle tuntematonta arvokasta muinaissuksea lukuisissa kotiseutumuseoissamme tai muualla on edelleen tutkijoiden tietämättömissä?

Etelä-Pohjanmaan liiton kehittämissuunnittelija Tuija Ahola, Väinö Tuomaalan museosäätiön puheenjohtaja Mauno Puotinen ja kotiseutuneuvos Urpo Purola auttoivat

Evijärvi 2:n pois hakattu kohopälas. Valokuva Timo Kuokkanen 2017.

muinaissuksiprojektin tekijöitä monin tavoin paikallisella asiantuntemuksellaan, mistä heille kiitokset!

Janne Vilkuna

Kirjoittaja on Jyväskylän yliopiston museologian professori ja Suomen kotiseutuliiton puheenjohtaja

Radiohiili- eli 14C -ajoitusmenetelmä

W. F. Libbyn kehittämän 14C-ajoitusmenetelmän ensimmäiset tulokset saatiin 1950. Libby sai työstään Nobelin kemian palkinnon 1960. Menetelmää kehitettiin myöhemmin uusi hiukkaskiihdyttimen käyttöön perustuva ajoitusprosessi, johon tarvittava näytemäärä on niin pieni, ettei se tarvele pientäkään esinettä.

Radiohiiliajoitus perustuu siihen, että kaikessa eloperäisessä, kuten esim. puussa on vakiomäärä ympäristöstä saatua radiohiiltä, 14C, joka alkaa vähetä organismin kuollessa. Menetelmällä voidaan siis ajoittaa minkä tahansa eloperäisen aineen kuolinhetki – siis teko- tai käyttöhetkeä. Menetelmällä saadaan tulokseksi ns. radiohiilivuosisia ennen nykyaikaa (eng. BP), joksi on sovittu vuosi 1950. Tilastollinen luotettavuusväli ilmoitetaan ± vuosina. Koska säteilyn määrä on vaihdellut vuosittain radiohiilivuodet poikkeavat ajoittain melkoisesti kalenterivuosisista. Muunto-ohjelmien avulla ne voidaan muuttaa (kalibroida) kalenterivuosisiksi, jotka ilmoitetaan vuosina e.Kr. (eng. BC) tai j.Kr. (eng. AD). Suomea lähinnä oleva ajoittava hiukkaskiihdytinlaboratorio toimii Uppsalassa.

Uhtuan linturiipus eli miten varmistetaan arkeologian approbatur

Sanna Lipkin, Titta Kallio-Seppä, Annemari Tranberg ja
Tiina Väre (toim.): Toinen jalka haudassa – Juhlakirja
Juhani Kostetille. s. 132–141.
Oulu: Oulun yliopisto 2019.

Asuin Helsingin yliopistossa opiskellessani isovanhempieni luona, jolloin minulla oli opiskelujen tukena sekä isoisäni laajat tiedot että hänen kirjastonsa. Isoisällä oli tapana herätä varsin aikaisin kirjoittamaan, minkä jälkeen hän keitti aamukahvit ja puurot isoäidille, itselleen ja minulle. Sen jälkeen hän lähti kaupungille "toimittamaan asioita".

Isoisä vei minut lähes ensi töikseen myös Suomen muinaismuistoyhdistyksen kuukausikokoukseen, jossa yhteydessä liityin seuran jäseneksi. Hän tasoitti myös tietäni esittelemällä opiskelut aloittaneen pojanpoikansa käydessämme yhdessä useissa Helsingin tieteellisissä laitoksissa.

Kerran aamukahvilla tuli puheeksi valmistautumiseni arkeologian opintoihin kuuluvaan Kansallismuseon perusnäyttelyn tenttiin. Isoisä kertoi silloin suorittaneensa aikanaan saman tentin ja varmistaneensa sen läpimenon erikoisella tavalla. Paljon myöhemmin harmitti, etten tuolloin kirjannut ylös tarinassa mainittujen Muinaistieteellisen toimikunnan virkamiesten nimiä. Kun Oulun yliopiston väki valmisteli Museoviraston eläköityvälle pääjohtaja Juhani Kostetille juhla-kirjaa, päätin osallistua kirjan onnitteluihin isoisäni tarinalla.

”Kun Vilkuna joululomallaan Nivalassa kertoi esineen arvon kauppiaille, tämä pyysi häntä toimittaman sen lahjoituksena Kansallismuseon. Niinpä Vilkuna otti linnun ja sen muistiin merkityt saantitiedot mukaan palatessaan Helsinkiin, mutta hän ei vienyt niitä oitis museoon. Ei ollut vielä oikea aika.”

Janne Vilkuna

Uhtuan linturiipus

eli miten varmistetaan arkeologian approbatur

Janne Vilkuna

Toimitin vuonna 1989 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantaman artikkelikokoelman ”Kansatieteilijän työpöydältä – Kokoelma Kustaa Vilkunan tutkimuksia ja kirjoituksia”. Sijoitin valitsemieni artikkeleiden lomaan kronologisesti isoisäni elämänvaiheita tekstinä ja kuvina. Opiskelusta kirjoitin muun muassa, että: ”Arkeologian approbaturin suullinen kuulustelu suoritettiin Kansallismuseon kokoelmissa. Vilkunan osalta sen läpimenoa huomattavasti edisti oikealla hetkellä taskusta kaivettu muinaisesine: laukkukauppiaan mukana Nivalaan kulkeutunut nk. Uhtuan linturiipus.”¹

Talonpojan pojasta kansatieteilijäksi

Kustaa Gideon Vilkuna syntyi lokakuussa 1902 Nivalan Vilkunan taloon Aukusti ja Anna Vilkunan esikoiseksi. Lapsi oli odotettu, sillä äidillä oli ollut useita keskenmenoja eikä synnytys ollut nytkään helppo, vaan lapsen toinen käsi väännyt ja sellaiseksi se jäi, mikä aikanaan esti asevelvollisuuden suorittamisen. Poika laitettiin poikkeuksellisesti kansa- ja keskikouluun ja siellä menestyneenä setänsä kirjailija Kyösti Wilkunan luo Lapualle yhteiskouluun, missä hän kirjoitti ylioppilaaksi toukokuussa 1921.²

Herännäissuvun pojasta toivottiin luonnollisesti pappia, mutta setä esikuvana Vilkuna haaveili lehtimiehen urasta. Hän aloitti opinnot syyskuussa 1923 Helsingin yliopistossa pääaineenaan suomen kieli (kuvat 1–2). Sivuaineiksi valikoituivat arkeologia, historia ja kansatiede. Tuohon aikaan arkeologian ja kansatieteen oppituolit, joiden vakinaiset professuurit oli perustettu 1921 ja 1923, sijaitsivat kokoelmien luona Kansallismuseossa. Kansatieteen äärelle Vilkuna päätyi koska suomen kielen opintoihin kuului professori U. T. Sireliuksen pitämä suomalais-ugrilaisen kansatieteen kurssi, jonka Vilkuna suoritti 1924. Luennoilla Vilkuna huomasi pian, että opetettavat asiat olivat hänelle perin tuttuja lapsuuden kodista ja äitinsä suvun Hailuodosta. Toisin oli kaupungeissa kasvaneiden opiskelijoiden. Seuraavana vuonna hän päätyi opiskelijatoveri Eino Leskisen suostuttelemana Sireliuksen suunnitteleman ensimmäisen kylätutkimusretkikunnan valintatilaisuuteen Kansallismuseoon, missä heidät molemmat valittiin.³

¹ Kustaa Vilkuna & Janne Vilkuna, *Kansatieteilijän työpöydältä – Kokoelma Kustaa Vilkunan tutkimuksia ja kirjoituksia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Rauma 1989, 16–17.

² Ilkka Herlin, *Kivijalasta harjabirteen – Kustaa Vilkunan yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta*. Otava, Keuruu 1993, 60–61.

³ Vilkuna & Vilkuna 1989, 14; Herlin 1993, 73, 76.

Muinaistieteessä eli arkeologiassa eivät kodin perintö ja lapsuuden kokemukset auttaneet, vai auttoivatko sittenkin?

Arkeologian loppukuulustelu

Vilkuna oli nähnyt ystävänsä, kauppias Vasili Vaaran (aiemmin Andronoff) Yrjö-pojan kotona pronssisen linnun, jonka kauppias oli vaihtanut vienalaiselta laukkukauppiaalta. Laukkurin vierailu ei ollut sattumaa, sillä kauppias Vaara oli alun perin itsekin Vienasta. Esinekin oli peräisin Uhtualta (nyk. Kalevala). Kun opinnoissa oli vielä suorittamatta arkeologian approbaturin loppukuulustelu, Vilkuna muisti kauppias Vaaran pronssilinnun, jonka alkuperä oli auennut hänelle opintojen myötä. Kun Vilkuna joululomallaan Nivalassa kertoi esineen arvon kauppiaalle, tämä pyysi häntä toimittaman sen lahjoituksena Kansallismuseon. Niinpä Vilkuna otti linnun ja sen muistiin merkityt saantitiedot mukaan palatessaan Helsinkiin, mutta hän ei vienyt niitä oitis museoon. Ei ollut vielä oikea aika.

Arkeologian approbaturin (nyk. perusopintojen) loppukuulustelu suoritettiin Kansallismuseon perusnäyttelyssä kuulustelijan osoittaessa vitriinissä olevaa esinettä ja kysyessä kuulusteltavalta sen nimeä ja ajoitusta. Siinä vaiheessa, kun Vilkuna tunsu uuden kysymyksen tukalaksi, hän otti taskustaan mukaan otetun pronssilinnun ja kysyi kuulustelijalta: ”*Mikähän tämä on?*” Kuulustelija nappasi esineen ja kehottaen Vilkunaa seuraaman, kiiruhti esimiehensä luo. Siellä esinettä ihmetellessä Vilkunalle kirjoitettiin suoritus arkeologian approbaturista. Esine sai museossa inventaarionumeron KM8767:1 (kuva 3).

Kuvat 1 ja 2. Kustaa Vilkuna loppuenttejä lukemassa syksyllä 1927 ja passikuva vuodelta 1931 (Kansatieteilijän työpöydältä, kuvat sivuilta 16 ja 20).

Kuulin edellä olleen kertomuksen isoisältääni asuessani opiskeluaikani isovanhempieni luona Jollaksessa. Pääaineeni Helsingin yliopistossa oli Suomen ja Skandinavian arkeologia ja suoritin arkeologian approbaturin ensimmäisenä lukuvuonna 1973–1974. Edellä mainittu loppukuulustelu suoritettiin silloin aivan samalla tavalla kuin isoisäni opiskeluaikana, paitsi ettei minulla ollut taskusani mitään ”voimakalua”. Tuolloin, yli 40 vuotta sitten, ei vain tullut merkityksi muistiin keitä nuo isoisäni mainitsevat kuulustelijat Kansallismuseossa olivat. Siksi on turvauduttava arkistoihin.

Kustaa Vilkunan henkilökohtainen arkisto on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa, missä vierailin maaliskuun alussa 2019. Siellä on muun muassa isoisän todistuksia kansakoulusta aina väitöksen jälkeiseen, Aarne Mikael Tallgrenin allekirjoittamaan filosofian lisensiaatin tutkintotodistukseen toukokuulta 1935. Yksi tämän artikkelin kannalta olennainen asiakirja sieltä kuitenkin puuttui, nimittäin Vilkunan Helsingin yliopiston opintokirja. Näihin aikoihin käytettyihin dokumentteihin kuulustelijat merkitsivät, tai merkityttiivät, käsin kaikki suoritettut kurssit ja kuulustelut arvosanoineen.

Opintokirjan puuttuessa oli otettava yhteys Helsingin yliopiston arkistoon, missä minua auttoi entinen museonjohtajakollega, Helsingin yliopiston museon johtaja Sten Björkman. Hänen välityksellään sain sähköpostia yliopiston keskusarkistosta tietopalvelusihteri Jouni Nikulalta, joka lähetti kuvaliitteen yliopiston Historiallis-kielitieteellisen osaston matriikkelista 1921–1927. Sieltä selvisi, että Kustaa Vilkuna oli suorittanut arkeologian approbaturin 11.4.1927 ja merkinnän hänelle oli kirjoittanut Aarne Mikael Tallgren (kuva 4).

Kuva 3. Uhtuan riihus. Kuva: Museovirasto, arkeologiset kokoelmat, KM8767:1. Kuva: Markku Haverinen.

ettöjä ja tutkintoja.	Syyslukuk.	25	Kitt. Sörms. Göthel. Toiv. Sit. Air. Dik.
	Kevättlukuk.	26	" " " " " " " " " " " "
	Syyslukuk.	26	Siv. Anna. Damm
	Kevättlukuk.	27	" " " " " " " " " " " "
	Syyslukuk.		
	Kevättlukuk.		

Kuva 4. Merkintä Kustaa Vilkun 11.4.1927 suorittamasta arkeologian approbaturista professori Aarne Mikael Tallgrenille Helsingin yliopiston Historiallis-kielitieteellisen osaston matrikelissa 1921–1927. Kuva: Helsingin yliopiston keskusarkisto.

Seuraavaksi otin yhteyden Kansallismuseon intendentti Eero Ehantiin ja pyysin ja sain esineen kontekstitiedot Museoverkosta. Ne ovat seuraavat:

”Esine, jonka kauppias V. Vaara lahjoitti Kansallismuseoon ja jonka oli löytänyt kulkukauppias Mikko Haurinen Uhtuan Keski-Kuitti-järven Kahlalahden (”Kaglahden”) rannalta v. 1893. Haurinen oli kulettanut esineen Suomeen Nivalaan, josta se yliopp. K. Vilkun välityksellä tuli Kansallismuseoon. Vrt. maisteri A. Europaeuksen kirjoitusta Suomen Kuvalehden n:os- sa 1927. Verif. Diar. 30.IV. 1927.⁴

Riipus on sattumoisin löydetty v:na 1893 Uhtuan Keski-Kuittijärven Kahlalahden (”Kaglahden”) rantatöyräältä maahan sortuneen hongan juurien alta. Löytäjä, kulkukauppias Mikko Haurinen, kotoisin Uhtuan Issakkalasta, myi esineen entiselle Uhtualaiselle, kauppias V. Vaaralle, asuva Nivalassa, jolloin se joutui Suomeen, Nivalaan, Vaaralla oli ollut tarkoituksena näyttää esinettä jollekin asiantuntijalle, mutta ajan oloon esine unehtuikin pöytälaatikkoon. Vaaran koulua käypä poika, Yrjö näytti sitten kerran esinettä toiselle koulupojalle, K. Vilkunalle, joka myöhemmin Yliopistossa arkeologiaa opiskellessa muisti esineen «kamalaiset piirteet» [tarkoittaa Volgan koillista sivujokea, jonka varrella Perm sijaitsee] ja kääntyi Vaaran puoleen toimittaakseen esineen Kansallismuseoon. Kaupp. Vaara olikin riipuksen säilyttänyt ja lahjoitti sen Kansallismuseoon.”

Finna -tiedonhakupalvelussa⁵ esine on kuvailtu seuraavasti:

”Plastinen linturiipus, permalaista tekotapaa. Esine kuvaa ”koppelo” levitetyin siivin. Jalat on kuvattu eteenpäin taivutetuiksi ja ovat kömpelömmän näköiset kuin muut linnun osat. Sulat on selän kohdalla selvästi esitetyt; siipien ja pyrstön sulat taas enemmän tyyliteltyt; näissä on jonkinlaista helminauhakoris-

⁴ Suomen Kansallismuseo, luettelotiedot esineestä KM8767:1.

⁵ www.finna.fi.

tusta ja kolme muunlaista reunoihin kiinnitettyinä ovat ominaisia permalaisille esineille.”

Finnan kuvaus on jotenkin vaillinainen, sillä siitä puuttuvat tiedot seitsemästä renkaalla lintuun kiinnitetystä helasta, joista kaksi on kummassakin siivessä ja kolme linnun räpylän muotoista on pyrstössä. Kuvauksen loppu, ”*kolme muunlaista reunoihin kiinnitettyinä*”, saattaa viitata näihin.

Suomen Kuvalehdet on nykyään digitoitu. Löysin mainitun kirjoituksen, Pakanuuden aikainen metson-kuva Vienan-Karjalasta, lehden numerosta 21 (s. 799), joka on päivätty 21.5.1927. Jutun on kirjoittanut Aarne Europæus (vuodesta 1930 Äyräpää) ja siinä hän luonnehtii riipusta ”permalaiseksi”. Sekä verifikaatin huhtikuinen että kuvalehden toukokuinen päiväys sopivat täydellisesti yhteen Vilkun saaman arkeologian approbaturin merkinnän kanssa.

Seuraava kysymys oli, kuka otti vastaan huhtikuussa 1927 kuulustelun ja kenen luokse riennettiin näyttämään esinettä? Neljä tai peräti kuusi nimeä ovat mahdollisia: arkeologian professori A. M. Tallgren, Muinaistieteellisen toimikunnan amanuessi Aarne Europæus, v.t. valtionarkeologi Julius Ailio, valtionarkeologi Hjalmar Appelgren-Kivalo, toimikunnan intendentti, professori Alfred Hackman ja v.t. valtionarkeologi, kansatieteen professori U. T. Sirelius. On muistettava, että tuohon aikaan Kansallismuseossa oli sekä Muinaistieteellisen toimikunnan että Helsingin yliopiston arkeologian ja kansatieteen oppiaineiden virkamiehiä, jotka saattoivat jopa toimia yhtä aikaa sekä toimikunnassa että yliopistossa. Valtionarkeologi Hjalmar Appelgren-Kivalo jäi eläkkeelle syyskuun alussa 1926, eli hän ei tule kysymykseen, ja hänen sijaisekseen tuli v.t. valtionarkeologiksi Julius Ailio, mutta hän oli valtioneuvoston jäsen eli opetusministeri ja hänen tilalleen oli ”toistaiseksi ja oman virkansa ohella” nimitetty vuoden 1927 alusta kansatieteen professori U. T. Sirelius. Toimikunnan esihistoriallisen osaston v.t. johtajaksi tuli intendentti, professori A. Hackman. Paikalla saattoi myös olla toimikunnan amanuessi Aarne Europæus, jonka artikkeli linnusta julkaistiin jo reilun kuukauden päästä kuulustelusta.⁶ Varmuutta emme enää saa, mutta olisiko Europæus voinut, huolimatta siitä, että oli toimikunnan eikä yliopiston virkamies, hoitaa kuulustelun ja henkilö, jonka luokse riennettiin, oli merkinnän kirjoittanut Tallgren? Varmaa on siis vain, että kuulustelu käytiin 11.4.1927, mistä Tallgren antoi Vilkunalle merkinnän arkeologian approbaturista, linturiipus kirjattiin kokoelmiin sen jälkeen 30.4. ja Europæus julkaisi siitä ensimmäisenä lehtiartikkelin 21.5.⁷

Vilkunan vaiheet ja ”olematon” kirja

Kustaa Vilkuna nimitettiin filosofian kandidaatiksi valmistuttuaan vuonna 1927 Muinaistieteellisen toimikunnan kansatieteen osaston ylimääräiseksi apulaiseksi ja hän oli myös hetken amanuessi T. Itkosen viransijaisena. Samana vuonna hän myös avioitui. Seuraavina kolmena vuonna Vilkuna asui kotitilallaan perheineen, johon oli syntynyt esikoispoika 1929. Vilkunassa, josta oli tullut myös Sanakirjasäätiön Nivalan keruuasema, Kustaa Vilkuna keräsi ympäristöstä Nivalan mur-

⁶ Muinaistieteellisen toimikunnan vuosikertomukset vuosilta 1926–1930. *Analecta archaeologica fennica* 8. Helsinki 1932.

⁷ Aarne Europæus. ”Pakanuuden aikainen metsonkuva Vienan-Karjalasta”. *Suomen Kuvalehti* 21.5.1927 n:o 21, 799.

retta säätiön stipendiaattina ja hoiti käytännön asioita etenkin järjestelemällä takausten vuoksi pahoin velkaantuneen tilan velkoja. Aukusti-isä kuoli 1931 ja samana vuonna Kustaa valittiin Helsinkiin Sanakirjasäätiön apulaisjohtajaksi, missä toimessa hän oli vuoteen 1944. Perheen muuttaessa Vilkun talo jäi nuoremalle Joose-veljelle.

Vilkunan väitöskirja, ”Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta ja kulkuneuvoista”, valmistui 1935. Se syntyi Tallgrenin toimeksiantona yhtenä Varsinais-Suomen historian osana. Tohtoripromootio ja nimitys dosentiksi olivat vuorossa seuraavana vuonna.

Viime sotien alkaessa Vilkuna käskettiin Sotasensuuri- ja tiedotustoiminnan tarkastusviraston päälliköksi, missä toimessa hän oli 1939–1943 ja työ jatkui Valtion tiedotuslaitoksen päällikkönä 1943–1944. Lapsuudenystävä, luutnantti Yrjö Vaara kaatui komppanianpäällikkönä jatkosodan alussa, hänen kauppiais-isänsä oli kuollut Nivalassa 1933.

Vuonna 1950 Vilkuna nimitettiin Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kansatieteen professoriksi. Hän oli opetusministeri Reino Kuuskosken virkamieshallituksessa 1958 ja seuraavana vuonna hänet kutsuttiin Suomen Akatemian jäseneksi, akateemikoksi. Vilkuna oli lukuisten tiedeseurojen jäsen ja muun muassa Suomen muinaismuistoyhdistyksen puheenjohtaja 1945–1955 sekä Suomen Kotiseutuliiton (valtuuston) puheenjohtaja 1966–1970 ja Kotiseutu-aikakauslehden päätoimittaja vuodesta 1960 kuolemaansa saakka huhtikuussa 1980.

Suomen Muinaismuistoyhdistys julkaisi vuonna 1944 teoksen ”Muinaista ja vanhaa Itä-Karjalaa: tutkielmia Itä-Karjalan esihistorian, kulttuurihistorian ja kansankulttuurin alalta”. Lainatessani sen Jyväskylän yliopiston kirjaston vapaa-kappalekokoelmasta huomasin, että sen kannen ylänurkkaan on ilmeisesti vasta viime vaiheessa painettu teksti ”Korehtuurivedos”. Oletan, että julkaisu saatiin näin näkymättömäksi valvontakomissiolle, koska se käsitteli jatkosodan aikana vallatun alueen asioita. Kirjassa on Ella Kivikosken artikkeli ”Itä-Karjalan esihistorialliset muistot”, jossa hän mainitsee myös Uhtuan riipuksen ja ajoittaa sen: ”Viimeisenä mainittakoon Uhtuan komea linturiipus: pronssinen metsoa esittävä koru (kuva 20). Se on löydetty Keski-Kuittijärven Kaulalahden (Kaglalahden) rantatormältä maahan sortuneen hongan juurien alta, ja on nykyään Kansallismuseon kokoelmassa. Linnun pyrstösulat on tyylitelty karjalaisen kasviornamenttiikan mukaisesti, ja siitä päätellen lintu on karjalaista valmistetta ja ristiretkien aikaa.”⁸ Sen sijaan riipusta ei enää mainita arkeologian opiskelijoille niin tutussa Ella Kivikosken toimittamassa Suomen rautakauden kuvaston 1950-luvun eikä 1970-luvun uusintapainoksen suomen- tai saksankielisissä painoksissa.⁹ Olisiko tässäkin syynä alun perin valvontakomissio ja Itä-Karjalan alueelta kartutettujen museoesineiden palautusvaatimus? Tiedettiin nimittäin varsin hyvin, kuinka väljästi Neuvostoliitto tulkitsi sopimuksia omaksi parhaakseen. Pariisin rauhan-sopimuksen (1947) 24 artiklan mukaan ”Suomi sitoutuu, - - palauttamaan Neu-

⁸ Ella Kivikoski, ”Itä-Karjalan esihistorialliset muistot”. *Muinaista ja vanhaa Itä-Karjalaa: tutkielmia Itä-Karjalan esihistorian, kulttuurihistorian ja kansankulttuurin alalta*. Suomen muinaismuistoyhdistys. Helsinki 1944, 51–52.

⁹ Ella Kivikoski, *Suomen rautakauden kuvasto 2*. Porvoo 1951; Ella Kivikoski, *Die Eisenzeit Finnlands, Bilderatlas und Text 2*. Porvoo 1951; Ella Kivikoski, *Die Eisenzeit Finnlands, Bildwerk und Text*. Finnische Altertumsgesellschaft. Helsinki 1973.

vostoliitolle täysin hyvässä kunnossa kaikki sodan aikana Neuvostoliiton alueelta viedyt valtiolle, yleisille tai osuustoiminnallisille järjestöille, yrityksille tai laitoksille taikka yksityisille kansalaisille kuuluvat arvoesineet ja tavarat, kuten tehtaiden ja teollisuuslaitosten varusteet, veturit, liikkuvan rautatiekaluston, traktorit, moottoriajoneuvot, historialliset muistomerkit, museoarvoesineet ja kaiken muun omaisuuden.”

Liittoutuneiden eli käytännössä Neuvostoliiton valvontakomissio poistui Suomesta Pariisin rauhansopimuksen jälkeen syyskuussa 1947. Presidentti Paasikivi julisti tuolloin talvisodan alusta lähtien voimassa olleen sotatilan päättyneeksi, mutta Neuvostoliiton Suomen suurlähettiläänä oli vuosina 1948–1951 komission varapuheenjohtaja.

Kalevala Korun tuotteeksi ja Uhtua-Seuran tunnukseksi

Kalevalaisten Naisten Liitto perustettiin 1935 Kalevalaiset Naiset -nimisenä. Liiton syntyhistoria on sen kotisivujen mukaan seuraava:

” - - tarina alkoi 1930-luvulla, jolloin kirjailija Elsa Heperauta halusi kunnioittaa suomalaista naista. Katse kiintyi menneisyyteen, ja ajatuksena oli pukea suomalainen nainen omaperäisesti suomalaisiin koruihin. Kansallismuseon esihistoriallisista kokoelmista valittiin 40 korumallia, joiden ensimmäinen sarja esiteltiin presidentin puolison Kaisa Kallion teekutsuilla joulukuussa 1937. Kalevala Korusta tuli menestyksellinen yritys. Korun tuotteista saaduilla varoilla Kalevalaiset naiset turvasivat yhteiskunnallisesti syrjäytyneiden elämää. Perustettiin äiti- ja lapsikoteja, avustettiin inkeriläisiä ja rajan takaa siirtyneitä karjalaisia.”

Uhtuan riipuksen, jonka myyntinimi oli Uhtuan sotka, tuotenumero 73 viittaa siihen, että koru on tullut mallistoon vuosina 1938–1939. Sitä on tehty alkuperäisen mallin kokoisena pronssista ja hopeasta sekä pienempänä kullasta. Valmistus jatkui aina vuoteen 2015 saakka.¹⁰

On olemassa myös moniosaisia keraamisia seinäkoristeita, joiden osat esittävät rautakautisia koruja. Yhdessä sellaisessa on alimpana osana Uhtuan lintu. Tekijä on toistaiseksi tuntematon koska hän ei ole signeerannut teoksiaan (kuva 5).

Viime sotien jälkeen perustettiin useita rauhanteossa menetettyjen pitäjien kotipaikkaseuroja. Uhtua-Seura perustettiin Helsingissä vuonna 1991. Alkuaan sen nimi oli Uhtuan Seudun Perinneselä, mutta kun nimi päivitettiin nykyiseksi 1999, syntyi ajatus seuran tunnuksesta. Puheenjohtaja Paavo Ahava teki tuolloin seuran johtokunnalle ehdotuksen, että tunnuksen pohjana olisi Uhtuan lintu. Ahava kääntyi asiassa Katajanokan naapurinsa, Museoviraston esihistoriallisen osaston eläkkeelle jääneen toimistopäällikkö Aarni Erä-Esko puoleen. He olivat tutustuneet 1950-luvun lopulla, jolloin Ahava vastasi Pohjolan Voiman Iijoen Pahkakosken voimalaitostyömaan hallinnosta ja Erä-Esko saapui paikalle tarkastamaan patorakennustöissä löytynyttä kiviakautista asunpaikkaa. Erä-Eskon kautta seura sai Museovirastolta luvan lintuaiheen käyttöön. Koska Kalevala-

¹⁰ Mari Kotka, tiedonanto 25.4.2019. Kalevala Koru Oy

la Koru oli valmistanut riipuksesta jäljennöskorun, Ahava pyysi varmuuden vuoksi luvan myös Kalevala Korun toimitusjohtaja Marja Usvasalolta. Erä-Esko suositteli tunnuksen suunnittelijaksi entistä Suomenlinnan naapuriaan, graafikko, professori Erik Bruunia, joka suostui ja toteutti tehtävän (kuva 6).¹¹

Mikä lintulaji?

Europaeuksen Suomen Kuvalehden kirjoituksessa riipuksen lintu määritellään metsoksi (*Tetrao urogallus*), Kansallismuseon asiakirjoissa lajiksi mainitaan koppelo eli naarasmetso. Kivikoski mainitsee linnun myös metsona, samoin Uhtua-Seura. Kalevala Koru sen sijaan nimitti sen sotkaksi, mikä on vanha telkän (*Bucephala clangula*) rinnakkaisnimi. Päällisin puolin lintu muistuttaa kiistatta lennossaan liitovaiheessa olevaa koppeloa ja selän sulkien muotoilu vie ajatuksen sen maastouttavan kirjavaan väritykseen. Sotka nimitykseen saattaa olla kaksi selitystä. Ensiksi pyrstössä olevat kolme riipushelaa ovat räpylän muotoiset, mihin liene kuitenkin synnä valamisen kannalta helpoimmin toteutettava linnunjalka. Toiseksi sotka-nimi vie ajatukset Kalevalan maailman syntyä selittäviin runoihin: ”Tuli sotka, suora lintu; lenteä leluttelevi etsien pesän sijoa, asuinmaata arvaellen.” Toisaalta riipuksen alapuolelle on kuvattu linnun jalat, jotka ovat metsäkanalinnun. Liekö sattuma, mutta Metso oli aikoinaan Uhtualla varsin yleinen sukunimi.

Vastineita

Arkeologit etsivät aina ensitöikseen löydöille vastineita, mutta Uhtuan lintu on toistaiseksi ainutlaatuinen koru. Hieman samanlaisia lintua kuvaavia riipuksia käytettiin rautakauden lopulla naisten ketjulaitteissa, joihin oli kiinnitetty pienen korun lisäksi tarvekaluja, kuten veitsi, neularasia ja korvalusikka. Ensiksi mainittuja ovat muun muassa Kansallismuseon kokoelmiin kuluvat linturiipukset Mikkelistä (KM 2481:78) ja Vesilahdelta (KM 13939:2). Wiipurin museon kokoelmista on aikoinaan evakuoitu Lappeenrannan museoon hopeinen linturiipus kaulaketjuinen (WMWE 404:34), joka on muodoltaan varsin lähellä Uhtuan riipusta. Tuorein ja läheisin vastine löytyi lokakuussa 2015, kun metallinetsintäharrastajat, Kanta-Hämeen menneisyyden etsijät, löysivät tv-dokumentin kuvausten yhteydessä Vesilahden Pohdonsaarelta permiläistyyppisen pronssisen lintukorun. Lintu, jota on nimitetty kotkaksi, on kolmipäinen ja

Kuva 5. Keraaminen seinäriipus, jonka alin osa esittää Uhtuan riipusta. Valmistaja tuntematon. Kuva: Janne Vilkuna 2019.

¹¹ Paavo Ahava, ”Hongan juurelta löytyi Uhtuan lintu”. *Karjalan Heimo* N:o 9–10 2008, 130–131. Uhtua-Seuran kotisivu (Luettu 7.2.2019): Uhtua info <http://www.uhtua.info/index.php/uhtuan-lintu>.

Kuva 6. Professori Erik Bruunin suunnittelema Uhtua-Seuran tunnus.

se ajoitettiin löydettyä merovingiajalle. Siivissä ja pyrstössä on kussakin kolme, yhteensä yhdeksän, helaa.

Lopuksi

Olen usein korostanut oppilailleni, että tutkija tarvitsee menestyäkseen neljää asiaa. Ensiksi ja toiseksi tietoa ja taitoa, joita saa (sanan mukaisesti) pääomakseen vain ahkeroimalla, kolmanneksi onnea ja neljänneksi tutkijatovereita!¹²

---

¹² Tämän artikkelin teossa sain vetoapua seuraavilta henkilöiltä, joille esitän kiitokseni: Sten Björkman, Torsten Edgren, Eero Ehanti, Mari Kotka, Jouni Nikula, Pekka Sarvas ja Jussi-Pekka Taavitsainen.

Katseilta katveeseen jäänyttä kulttuuriperintöä

Kaksi ”raamatullista” kunnansinettiä Keski-Suomesta

Suomen Museo – Finskt Museum 2020. s. 235–243.
Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys 2020.

Jyväskylän lyseon lippua (katso edellä oleva artikkeli) tutkiessani vastaan tuli koulun sinetti, jolloin lippututkimuksesta tuli myös sinettitutkimus. Seuraavan kerran sinetit ajankohtaistui-
vat, kun Pyhtään heinlahtelaiset Ritva Kiiski ja Leo Skogström tulivat syksyllä 2018 ensivierailulle uuteen Lahden kotiimme. He toivat tuliaisina Ritvan aikoinaan Jyväskylästä maasta talteen otamia sinetillisiä dokumentteja. Sinetit ovat olennainen osa viranomaistoimintaa, mutta niiden kulttuurihistorian ja symboliikan tutkimus on

siitä huolimatta ollut perin vähäistä. Tutkimukseni oli tarkoitus julkaista yliopiston laitoksemme esimiehen, professori Heikki Hangan juhla-
kirjassa 2020, mutta toimituskunnan eräät jäsenet eivät katsoneet sen soveltuvan julkaisukanavan eli Taidehistorian seuran Taidehistoriallisia tutkimuksia -sarjan profiiliin. Alla oleva artikkelini kelpasi kuitenkin vuodesta 1894 ilmestyneen ja arvostamani Suomen muinaismuistoyhdistyksen kaksoisvuosikirjaan. Toimitin sinettiasiakirjat 2022 Keski-Suomen museon kokoelmiin.

KATSEILTA KATVEESEEN JÄÄNYTTÄ KULTTUURIPERINTÖÄ

Kaksi ”raamatullista” kunnansinettiä Keski-Suomesta

Paikallishallintouudistuksessa 1865 kirkollinen ja maallinen hallinto erotettiin ja seurakunnan alueesta tuli myös kunta. Sen päättävä elin oli kuntakokous ja päätökset pani toimeen kunnallislautakunta, joka tarvitsi asiakirjojensa vahvistamiseksi sinettileimasimen. Artikkeliki käsittelee kahta keskisuomalaista kunnansinettiä, joiden sisältö on ”raamatullinen”. Ne ovat maksusitoumuksissa, jotka oli tehty Jyväskylässä 1890 annettavan sairaanhoidon.

Kaikkialla läsnä oleva ja valikoituva kulttuuriperintö

Olin vuosina 2003–2004 opetusministeriön nimeämänä asiantuntijana Euroopan neuvostossa luomassa tulevaa Euroopan neuvoston puiteyleissopimusta kulttuuriperinnön yhteiskunnallisesta merkityksestä. Sopimus hyväksyttiin Portugalin Farossa 2005, se astui voimaan 2011 ja Suomi hyväksyi sen 2019.

Kulttuuriperintöä on läsnä kaikkialla, missä on ihmisiä. Sen tiukka tavoittaminen on vaikeaa, sillä vaikka katsomme samaa asiaa, näemme jokainen sen omista kokemuksistamme tulkiten eri tavoin. Käytän tästä esimerkkinä museologian peruskurssin luennoillani Petäjaveden vanhan kirkon saarnatuolia. Valtionarkeologi Nils Cleve (1905–1988) totesi 1932 saksalaisen Hans Naumannin (1886–1951) ”Theorie vom gesunkenen Kulturgut” -ajattelusta lähtien, että se on ”en klåpares försök” eli ”mämmikouran tekele”.¹ Kun professori Lars Pettersson (1918–1993) tarkasteli 1986 samaa saarnatuolia, hän näki, aivan toisin, sen olevan ”riemukkaan naivi laite”.²

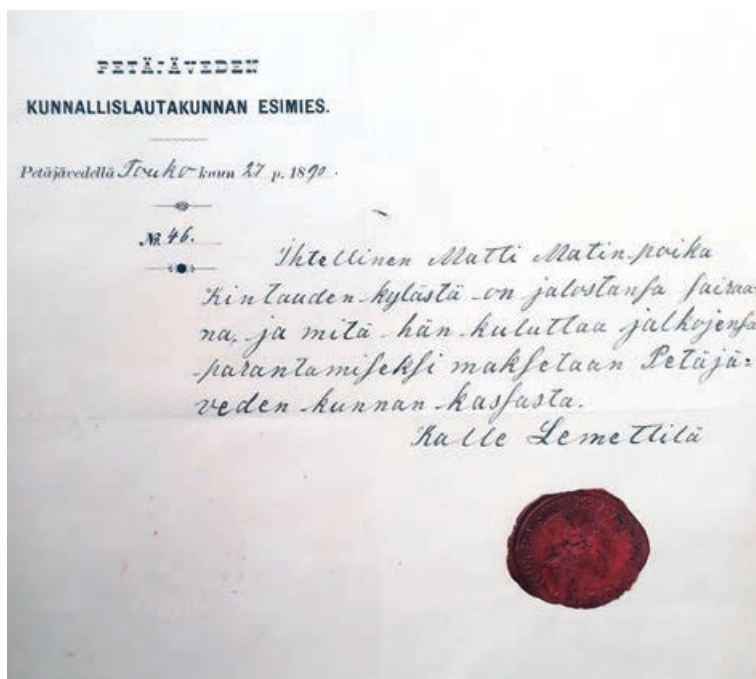
Samanlaista valikoivaa näkemistä on kaikkialla. Kysyin keväällä 2019 usealta tutkijakollegaltani, muistavatko he nähneensä tutkimissaan 1800-luvun lopun kunnallisissa asiakirjoissa sinettejä? Eivät muistaneet. Kysyin samaa Kansallisarkiston Jyväskylän toimipisteessä. Ei muistettu. Niitä lienee, mutta 1800-luvun historiaa tutkivat näkevät ilmeisesti asiakirjat lähteinä ja arkistoväki asiakirjat signumeineen osana työprosessiaan eivätkä kummat-

kaan näe sinettejä. Toista ääripäätä ovat sinettien kerääjät, jotka eivät nähneet asiakirjoja, vaan leikkasivat sinetit irti ja liittivät ne sinettikokoelmaansa. Kahdella nuorella naisella oli toisenlainen katse, kun he näkivät Jyväskylässä 1964 sekä asiakirjojen että sinettien estetiikan.

Löytö ja tuliainen

Pyhtäläinen Ritva Kiiski opiskeli 1964 Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulussa. Tullessaan eräänä iltana jalan elokuvista ystävänsä, myyjätär Linnea Kolarin kanssa, he havaitsivat Kirkkopuistoa vastapäätä Gummeruksenkadulla Jyväskylän apteekin³ purkutyömaalla maassa asiapapereita. He ottivat niitä käärön mukaansa kämpille. Siellä he huomasivat tarkemmin katsoessaan, miten hienoja ne olivat. Osa päätyi aikanaan kehystettynä Ritvan isän kodin seinälle. Löydöstä kului vielä 54 vuotta ennen kuin osa asiakirjoista sinetteineen päätyi tutkimuksen aineistoksi. Perheemme sai niitä nimittäin tuliaisina, kun Ritva Kiiski vieraili puolisonsa Leo Skogströmin kanssa Lahden kodissamme syyskuussa 2018.

Saamamme asiapaperit ovat kuusi Petäjäveden ja kahdeksan Korpilahden kuntien kunnallislautakuntien esimiesten Kalle Lemetilän ja Jahvet Iivarin 1890 allekirjoittamaa maksusitoumusta sairaanhoidosta sekä lääkärille että apteekille, ”rohtolalle” (kuva 1). Kuvassa 1 olevan maksusitoumuksen käsin kirjoitettu teksti kuuluu: ”Ihtellinen Matti Matinpöika Kintauden kylästä on jalostansa sairaana ja mitä hän kuluttaa jalkojensa parantamiseksi maksetaan Petäjäveden kunnan kasfasta.

Kuva 1. Petäjäveden kunnan maksusitoumus erään itsellisen hoidosta Jyväskylässä 1890. Kuvannut Janne Vilkuna 2019.

taan Petäjaveden kunnan kassasta.” Osassa sitoumuksia mainitaan lääkkeen määräävä ”Herra Tohtor H. E. Nilson”. Korpilahdelta vastaava esimerkkiteksti kuuluu: ”Ihtelisellen Juho Ahosellen tämän pitäjän kirkonkylästä saapi Jyväskylän rohtolasta antaa rohtoja Korpilahden kunnan maksulla - -”. Sitoumukset on kunnallisina asiakirjoina vahvistettu kuntien lakkasineteillä. Sitten niihin on Jyväskylässä lueteltu ja kirjattu määrätty ja annetut lääkkeet hintoineen.

Kirkollisesta maalliseen hallintoon

Kuntia edeltäneissä pitäjissä yhteiset paikalliset asiat päätettiin seurakunnan alueen käsittävissä pitäjän- ja kirkonkokouksissa. Paikallishallintouudistuksessa 1865 kirkollinen ja maallinen erotettiin ja viimeksi mainitut asiat tulivat kuntakokousten päätettäviksi.⁴

Sinettileimasimella sinettilakkaan painettu sinetti on vanha vallan symboli ja väline. Seurakuntien sineteissä oli usein seurakunnan kirkon kuva ja sen lisäksi raamatunjae, jota ei kirjoitettu kokonaisuudessaan, vaan se ilmaistiin Raamatun kirjan lyhenteenä sekä sen luvun ja jakeen numerona. Esimerkiksi Jämsän seurakunnan vanhassa sinetissä⁵ on ristikirkon kuva ja kehällä teksti JÄMSÄ MODER KYRKO SIGILL. ja kirkon alla raamatunjae UPPENB.B 7.15 (Ilm. 7:15), joka kuuluu vuoden 1776 raamatunkäännöksen mukaan: ”Senhäiden ovat he Jumalan istuimen edessä ja palvelevat häntä päivällä ja yöllä hänen templissänsä. Ja se, joka istuimella istuu, asuu heidän päällänsä.” Leivonmäen kappeliseurakunnan vanhassa sinetissä vuodelta 1852 on kehäteksi LEIVONMÄKI KAP[EL]FÖRS[AMLINGS] KYRKO SIG[ILL], kappelin vanhimman kirkon kuva ja sen alla raamatunjae MAT 22 20 (Matt. 22:20).⁶ Se kuuluu vuoden 1776 raamatunkäännöksen mukaan: ”Ja hän sanoi heille: kenenkä on tämä kuva ja päällekirjoitus?” Vastaavasti Rautalammin seurakunnan vanhassa sinetissä on kehäteksi RAUTALAMBI KYRKO SIGILL, ilmeisesti 1750-luvulla rakennetun ristikirkon kuva ja sen alla raamatunjae MATTH. 12.6 (Matt. 12:6): ”Mutta minä sanon teille: tässä on se, joka on suurempi kuin temp[pe]li.”⁷

Kunnansinetit

Kirkollisen ja maallisen hallinnon jakautuessa kunnatkin hankkivat sinetin. Koska vanhan kirkkokeskeisen hallinnon käytännöt olivat tuttuja ja koska se pysyi edelleen maallisen hallinnon rinnalla, uusien kunnallisten sinettien muotokieli säilyi kristillisenä. On yllättävää, ettei Suomen Senaatti säätänyt

Kuva 2. Korpilahden kunnallislautakunnan sinetti maksusitoumuksessa 1890. Leimasimen halkaisija on noin 34 mm. Kuvannut Janne Vilkuna 2020.

mitään pitäjien sineteistä eikä käsitellyt lainkaan pitäjien sinettiasioita 1813–1917. On mahdollista, että tuomiokapitulit ovat ottaneet kantaa pitäjien sinetiehdotuksiin, mutta Suomen evankelisluterilaisen kirkon keskushallinnon mietinnössä *Kirkolliset vaakunat, sinetit ja leimat* (2008) ei mainita sinettiasioita käsitellyn 1800-luvulla. Suomen ensimmäinen viranomaisia koskeva päätös (156/1919) virastojen sineteistä annettiin vasta itsenäisyyden jälkeen joulukuussa 1919.⁸

Teppo Vihola kirjoittaa Leivonmäen kunnan ensimmäisestä sinetistä seuraavasti⁹:

Kunnalliselämän varhaisvuosina Leivonmäen kunnalle päätettiin hankkia sinetti. Tilausta tehtäessä taidettiin sinetintekijälle antaa vapaat kädet, koska sinetin kuvioiksi tulivat aurinko, kömpelö ihmishahmo ja puolikuu. Sinetin teksti kuului: Leivonmäen [huom. oikeinkirjoitus] kunnamerkki. Taisivat leivonmäkeläiset vieroksua sinettiään, sillä leimasin on hävinnyt ja sinettikin on säilynyt kunnanarkistossa vain yhdessä asiakirjassa.

Ilomantsin kunta otti käyttöön kunnallislautakunnan leimasimen siirtyessään uuteen kunnallishallintoon 1875. Leimassa on psalmin lyhenne Ps. 119:5 eli

Kuva 3. Petäjäveden kunnan sinetti maksusitoumuksessa 1890. Leimasimen halkaisija on noin 29 mm. Kuvannut Janne Vilku 2019.

”Oi, jospa minun vaellukseni olisi vakaa, niin että noudattaisin sinun käskyjäsi.”¹⁰

Korpilahden ja Petäjäveden kunnan sinetit

Korpilahdesta tuli Jämsän kappeli 1691, kirkkoherrakunta 1861 ja kunta 1867. Korpilahden kunnan maksusitoumuksessa 1890 olevan sinetin (kuva 2) keskellä olevien tekstirivien yllä on avoin tasasivuinen kolmio, jonka keskellä on piste, eli kyseessä on Jumalan kolminaisuutta esittävä Kaikkinäkevä silmä.

Kuivasmäestä tuli Jämsän rukoushuonekunta 1728, kappeli 1779, kirkkoherrakunta 1867 ja kunta 1868, jolloin käyttöön tuli Petäjävesi-nimi. Petäjäveden kunnan maksusitoumuksessa 1890 olevan sinetin (kuva 3) tekstissä on j-kirjain väärinpäin. Lyhenne ”HA” liene lainaa vuoden 1865 asetuksesta kunnallishallinnosta maalla (= kunnallisHAllinnosta). Se ei tarkoita kunnanhallitusta, koska asetusta ei sellaista mainitse, vaan ylin toimeenpaneva elin oli kunnallislautakunta. Sinetin keskellä on vuori, jolla seisoo ihminen (Mooses) sauva vasemmassa kädessä ja oikeassa kaksi (lain)taulua (2. Moos 31:18 ja 32:15). Kuvan alla on raamatunjake Joh.1:17, joka kuuluu vuoden 1776 Raamatun mukaan ”Sillä laki on Moseksen kautta annettu: armo ja totuus on Je-

suksen Kristuksen kautta tullut.” Vuoden 1859 Ingmanin Raamatussa sama raamatunjae on sekä esilehdellä että tekstissä: ”Laki on Moseksen kautta annettu; armo ja totuus on Jesuksen Kristuksen kautta tullut.” Jae ei ole syyttä esilehdellä, sillä kyseessä on tiivistetysti luterilaisen vanhurskauttamisopin ydin, jossa Luther teologiassaan painotti, miten Jumalan armo ja usko ristiinnaulittuun Kristukseen vapauttaa syntisen ihmisen lain alta.¹¹

Taivaalla laintaulujen alla on ”sik-sak”-viiva, joka kuvannee salamaa. Kuvio on outo, sillä laintaulujen saantiin liittyvissä Raamatunjakeissa ei mainita salamaa. Sellaisia esiintyy kuitenkin ennen Exodusta, kun Egyptiä piinataan vitsauksilla. Vuoden 1776 raamatunkäännöksen mukaan seitsemäs vitsaus kuuluu (2 Moos 9:23): ”Niin ojensi Moses sauvansa taivaasen päin, että Herra antais jylistä ja rakeita sataa, ja että pitkäisen [salaman] tuli leimahtelis maan päälle; ja Herra antoi sataa rakeita Egyptin maan päälle”. Rakeet tuhosivat kaiken sadon ja surmasivat kaikki ulkona olijat.

Mooseksesta on runsaasti kuvia niin uskonnollisessa taiteessa kuin kirjallisuudessa, mutta en ole löytänyt suoraa vastinetta Petäjäveden sinetin kuvalle, jossa taivaalla on salama ja Mooseksella on vuorella seistessään oikeassa kädessään laintaulut ja vasemmassa sauva.¹²

Sittemmin molemmat kunnansinetit unohtuivat eikä niiden kuvallinen sisältö siirtynyt 1958 ja 1963 toteutettuihin kunnanvaakunoihin.

Avoimia kysymyksiä

Tätä kirjoittaessani en tiedä ovatko Korpilahden ja Petäjäveden sinettileimasimet säilyneet tai kuinka kauan ne olivat käytössä. Tiedossa ei ole sekään kuka tai ketkä tilasivat ne ja ohjeistivat niiden kaivertajia sekä keitä kaivertajat olivat. Tekijät voi periaatteessa löytää vain kuntien mahdollisesti säilyneissä tositteista tai muista asiakirjoista. Kun Petäjäveden sinetin horjuvaa kirjoitusta ja Mooseksen suorastaan humoristista hahmoa vertaa 1858 perustetun Jyväskylän lyseon säilyneen sinettileimasimen taitavasti kaiverrettuihin, Bertel Thorvaldsenin (1770–1844) Päivä-reliefistä ”kopioituihin” Eokseen ja Fosforukseen tai Auroraan ja Luciferiin, on ero aivan ilmiselvää.¹³ Vaan senkään leimasimen kaivertajaa ei tunneta.

Notkahtanut esinetutkimus

Useat tieteet perustuvat kerättyihin kokoelmiin. Humanistisista tieteistä näin on erityisesti laita esineitä tutkivien arkeologian, kansatieteen ja taidehisto-

rian. Sama koskee sitä sektoria biologiasta, joka kerää ja tutkii luonnontieteellisiä näytteitä. Kansatiede kuitenkin erkaantui 1970- ja 1980-luvulla esi-
neistä samaan aikaan kun tutkimuksen painopiste siirtyi ”maalta kaupunkiin”.
2000-luvulla esinetutkimus alkoi jälleen orastaa, mutta kohteena oli pääasias-
sa kuluttaja. Näihin aikoihin aineellisen kulttuuriperinnön tuntemus muse-
oissa alkoi rapistua asiantuntijoiden jäädessä eläkkeelle.

Ruotsissa museoiden nykyajan tallennusprojekti Samdok oli esikuvana
Suomeen 2008 perustetulle museoiden TAKO eli Tallennus- ja kokoelma-
yhteistyöryhmälle. Esinetutkimuksen tason nostamiseksi perustettiin 2010
myös monitieteinen Artefacta-verkosto, mutta se lakkautettiin taloussyistä
2020.

Tämä artikkeli pyrkii osoittamaan, että arkistoissamme on tutkijoiden kat-
seilta tähän saakka lähes täysin näkemättä jääneitä 1865 kunnallisasetuksen
jälkeen syntyneitä kunnansinettejä, jotka jostain syystä aikanaan unohtuivat.
Ne olisi syytä kartoittaa ja tutkia kokonaisuudessaan.

SAMMANDRAG

Kulturarv i en död vinkel – Två ”bibliska” kommunsigill från Mellersta Finland

*Kommunalförordningen som utfärdades år 1865 åtskilde kyrkan och staten, då kommu-
nerna fick en egen förvaltningsorganisation. Kommittén som utfärdade förordningar på
de kommunala mötena behövde en sigillstamp för att bestyrka dokumenten. Denna ar-
tikel behandlar två kommunalsigill från Mellersta Finland, båda med ett ”bibliskt” visuellt
tema, som härstammar från deras ursprung i den kyrkliga sockenadministrationen. De två
sigillen hittas i finansiella obligationer utfärdade år 1890 för sjukvården i Jyväskylä. Un-
der årtiondenas lopp har dessa sigill fallit i glömska och deras teman har inte levt vidare i
landsbygdskommunernas kommunvapen, som skapades efter krigens. Kommunsigill har
även för forskarna hamnat i en död vinkel. Skribenten föreslår att dessa borde kartläggas
och undersökas som en helhet.*

ABSTRACT

Cultural Heritage in a Blind Spot – Two “Biblical” Municipal Stamp Seals from Central Finland

*The Rural Government Act of 1865 established the separation of church and state, thus
creating an administrative structure with parishes and municipalities in parallel. The de-*

crees of the municipal meeting were implemented by the municipal committee, which required a seal matrix for the authentication of its documents. This article concerns two municipal seals from Central Finland with a "Biblical" visual theme inherited from their roots in parochial administration. The two seals are found on financial obligations issued in 1890 for the purposes of health care provided in Jyväskylä. Over the course of time these seals were forgotten, and their themes did not carry over to the rural municipalities' coats of arms, commissioned after the Second World War. Municipal seals have remained a blind spot for researchers as well. The writer proposes they be mapped and researched in their entirety.

Viitteet

- 1 Cleve 1932: 175.
- 2 Pettersson 1986: 90.
- 3 Katso Salmela 2000.
- 4 Kunnanvaltuustot toteutuivat Petäjävvedellä ja Korpilahdella vasta 1918, ks. Manninen 1994: 355 ja Lahti 1994: 451–452.
- 5 Kansallisarkisto, Heraldica II, Sinetit, I:59 Porvoon hiippakunta, seurakuntia ja kouluja (Jämsä).
- 6 Helin 1981: 388.
- 7 Pöykkö 1985: 530.
- 8 John Strömberg 17.10.2019.
- 9 Vihola 1981: 413.
- 10 Soikkanen 1966: 353.
- 11 Vertaa: Pirinen 2010: 91.
- 12 Vastinetta ei esimerkiksi löytynyt Graphikportalista <https://www.graphikportal.org/>. Luettu 11.1.2020.
- 13 Vilkuna 1995.

Lähteet

Arkistot

Kansallisarkisto

Heraldica II

Sinetit, I:59 Porvoon hiippakunta

seurakuntia ja kouluja (Jämsä)

Tiedonannot

Kansallisarkiston Heraldisen lautakunnan sihteeri, dosentti John Strömberg. Sähköpostiviesti 17.10.2019. Janne Vilkunan hallussa.

Verkkolähteet

<https://www.graphikportal.org/>. Luettu 11.1.2020.

Kirjallisuus

Cleve, Nils. *Predikstolar och predikstolkonst i Finland intill år 1700*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXXIX. Historiska och litteraturhistoriska studier 8 (1932).

Helin, Tellervo. Tellervo. Leivonmäen kolme kirkkoa. *Leivonmäen kirja* (toim. Janne Vilkkuna). Saarijärvi 1981.

Lahti, Markku. *Vanhan Korpilahden historia*. Jyväskylä 1994.

Manninen, Ari. *Petäjaveden historia*. Jyväskylä 1994.

Pettersson, Lars. Petäjaveden vanha kirkko. *Keski-Suomi* 18 (1986; toim. Janne Vilkkuna).

Pirinen, Hanna. Kaksi suomalaista luterilaista esinehistoriaa 1500-luvulta. *Suomen Museo* 117 (2010).

Pöykkö, Kalevi. Rautalammin kirkko. *Rautalammin kirja* (toim. Jukka Kukkonen). Hämeenlinna 1985.

Salmela, Ulla. Jyväskylän vanha apteekki Gummeruksenkatu 7. *Kaupungin sydämessä. Jyväskylän Kirkkopuiston rakennettu ympäristö 1837–2000* (toim. Tarja Kydén ja Ulla Salmela). Jyväskylä 2000.

Soikkanen, Hannu. *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta – Maalaiskuntien itsehallinnon historia*. Helsinki 1966.

Vihola, Teppo. Kunnallista ja poliittista toimintaa Leivonmäellä kuntakokouskautena 1870–1918. *Leivonmäen kirja* (toim. Janne Vilkkuna). Saarijärvi 1981.

Vilkkuna, Janne. Jyväskylän lyseon sinetti ja lippu. *Lyseon poikia* (toim. Veikko Ahola). Jyväskylän lyseon julkaisuja III. Jyväskylä 1995.